

Nyanländ efter flera år?

*Nyanländ efter flera år? En intervjustudie bland barnfamiljer som fått
uppehållstillstånd efter att ha vistats i Sverige under lång tid*

Integrationsverkets rapportserie 2007:02

© Integrationsverket 2007

ISSN 1404-5370

Integrationsverket

Box 633

601 14 Norrköping

Grafisk produktion och tryck: Elanders AB

Nyanländ efter flera år?

En intervjustudie bland barnfamiljer som fått
uppehållstillstånd efter att ha vistats i Sverige under lång tid

Innehåll

Förord	7
Sammanfattning	9
Summary	15
Inledning	21
Uppdragets syfte	22
Bakgrund	22
Teoretisk ingång	27
Metodbeskrivning	29
Disposition	33
Utanförskap	34
Situation och levnadsvillkor	34
Att sakna rättigheter, skyldigheter och resurser	41
Vanmakt, ovisshet och oro	45
Maktlöshet och frustration	45
Att leva i ett tidsmässigt vakuum	47
Att inte kunna förstå, inte kunna förklara	51
Livssituationer som skapar ohälsa	53
Förälder-barn-relationen	55
Ansvar utan makt	55
Den trehövdade skulden	58
Att inte duga och inte räcka till	62
Uppehållstillståndet – en brytpunkt	66
En ny chans	66
Lättnad, glädje och trötthet	68
Dags att skapa en framtid	71
Normalisering och stabilitet	71
Olika strategier – minnas eller glömma?	73
Självständighet och kontroll över den egna tillvaron	76
»Nyanländ« efter flera år – hur påverkas introduktionen?	81
Olika förutsättningar skapar olika behov	82

Att påbörja introduktion efter en nedbrytande process	91
Hantering av undanträngd stress	91
Introduktion och egenmakt	94
Uppehållstillstånd – slutpunkt eller startpunkt?	97
Avslutande diskussion	99
En nyanserad bild av handlingskraft	99
En framåtblick och nya frågor	102
Litteratur	105

Förord

Denna rapport är ett led i utvärderingen av mottagning och introduktion av de personer som fick uppehållstillstånd genom den tillfälliga lagen om asyl, som gällde från september 2005 till och med mars 2006. I rapporten presenteras resultatet från en intervjustudie bland barnfamiljer som vistats under en längre tid i Sverige med ett avvisningsbeslut, innan de fick uppehållstillstånd genom den tillfälliga lagen. Vår förhoppning är att rapporten kommer till användning som underlag för dialog i utvecklingen av introduktionsverksamheten i kommunerna.

Studien presenterar en analys byggd på personernas berättelser. Analysen visar att upplevelserna innan man får uppehållstillstånd är likartade, men trots detta har man olika förhållningssätt till hur man går vidare efter uppehållstillståndet. Vikten av en flexibel och individualiserad introduktion måste därför återigen poängteras. Dessutom pekar resultaten på betydelsen av att anlägga ett hälsofrämjande perspektiv i utvecklandet av introduktionsverksamheten, och att då vara medveten om att ett arbete och vardagliga fasta rutiner många gånger kan vara det som främjar hälsa. Det är mycket tydligt att personerna har samma mål som introduktionen – egenförsörjning. Denna drivkraft måste tas till vara i introduktionen och man bör framförallt se till att introduktionsverksamheten inte skapar någon form av inlåsning i olika insatser utan verkligen är den snabbaste vägen till jobb för dessa personer.

Denise Thomsson, analytiker, har ställt samman frågeguide och genomfört intervjuer och analys. Hon har också skrivit rapporten. Elisabeth Bahngoura, analytiker, har som ansvarig för studien stått för metodupplägg och bistått med synpunkter samt skrivit sammanfattningen. Rapporten har även kvalitets-

granskats av ett flertal medarbetare på Integrationsverket. Erik Olsson, lektor vid Linköpings Universitet, Tema Etnicitet, har fungerat som extern kvalitetsgranskare och handledare för studien.

Norrköping den 31 januari 2007

Lena Bernström
T.f generaldirektör

Saleh Sallar
Avdelningschef

Sammanfattning

Under år 2006 fick ett stort antal asylsökande uppehållstillstånd i Sverige, ungefär tre gånger fler än året innan. Ökningen berodde på att riksdagen beslutat om en tillfällig ändring i utlänningslagen, som gjorde det möjligt för personer som tidigare fått avslag på sina asylansökningar, men som fortfarande vistades i landet, att få en ny prövning av sina ärenden. Ett stort antal barnfamiljer men även ensamstående fick på detta sätt tillstånd att bosätta sig i Sverige.

I denna intervjustudie undersöks hur några av dessa barnfamiljers upplevelser i Sverige har påverkat deras livssituation och behov. Deras berättelser ställs i relation till den introduktion som de just påbörjat, den introduktion som kommunerna ansvarar för och som erbjuds personer som nyss fått uppehållstillstånd, framförallt asylsökande och deras anhöriga. Syftet är att öka förståelsen för dessa personers upplevelser och ge ett kunskapsunderlag för fortsatt dialog och utveckling av introduktionen.

Analysen bygger på intervjumaterialet men relateras också till relevant forskning på området, som t.ex. tidigare studier av asylsökandes situation, forskning om upplevelser av utanförskap och människans behov av sammanhang och kontroll samt hur detta påverkar hälsan.

Undersökningen utgör ett komplement till Integrationsverkets tidigare i huvudsak kvantitativa uppföljningar av introduktionen och en fortsättning och fördjupning av den intervjustudie kring förhållningssätt i introduktionsverksamheten som verket genomförde bland introduktionspersonal i några kommuner under hösten år 2005.

Nyanlända trots många år i Sverige

Rapportens titel antyder en motsägelse – introduktionen är en introduktion för nyanlända. Det är på detta sätt den benämns i statliga och kommunala handlingar som propositioner, utred-

ningar, utvärderingar, måldokument, planer och beslut, etc. Det bör också vara utgångspunkten för hur verksamheten byggts upp i kommunerna. Men de personer som kommer till tals i denna studie är i realiteten inte nyanlända utan har vistats i många år i Sverige, i vissa fall som gömda, och de har många och skiftande upplevelser av sina kontakter med det svenska samhället. Hur ska introduktionen utformas för att svara mot dessa personers behov?

Rapporten visar att individerna har mycket likartade upplevelser av tiden före uppehållstillståndet. De har också liknande mål när de väl har fått uppehållstillstånd. Det är mål som rör självständighet, egenförsörjning och ett normalt liv. Däremot hanterar och bearbetar de sina erfarenheter på olika sätt. Detta kräver flexibla introduktionsinsatser som gör det möjligt för individen att såväl bearbeta tidigare upplevelser som att aktivt delta i en introduktion som leder mot de individuella målen. Återigen måste vikten av en flexibel och individualiserad introduktion poängteras.

Frågan kan också ställas om denna grupp som varit gömd eller under en längre tid levt med verkställighetshinder för ett beslutat avvisningsbeslut har upplevelser och behov som skiljer sig från andra asylsökandes. Analysen antyder att så inte är fallet. Tvärtom visar materialet stora likheter med tidigare intervjustudier bland »vanliga« asylsökande. Materialet visar också likheter med mer allmänmänskliga teorier kring utanförskap och olika former av frihetsberövande. Det som utmärker intervjupersonerna i den här studien är att deras process fram till uppehållstillståndet varit mycket utdragen och många gånger inbegripit upprepade negativa beslut.

Lång tid av utanförskap

Intervjupersonerna har under lång tid levt i olika former av utanförskap som avskärmat dem från rättigheter, skyldigheter och tillgång till resurser. De beskriver hur de saknat den känsla av sammanhang som gör att livet upplevs som hanterbart och överblickbart. De berättar om spända relationer inom familjen, om nervositet och sömnbrist, om ohälsa och brist på tillgång till läkar- och tandvård, om besvärliga boendeförhållanden, om rädsla att bli upptäckta och hemskickade, om oro för barnen och skuld känslor inför dem. De berättar också om den beroendeställning de varit i, som gjort att de känt sig som tiggare men också försatt dem i tacksamhetsskuld till de personer som hjälpt dem under den tid de varit gömda eller kvar i landet på grund av verkställighetshinder. De förmedlar också upplevelser av skam, en känsla av att inte riktigt duga och bli inkluderad.

Barnen – det viktigaste

Samtliga intervjuade menar att barnens situation och framtid varit och är det viktigaste för dem. Det var också ofta barnens behov som hjälpte dem att orka vidare och inte ge upp. Men eftersom de har haft bristande möjligheter att kontrollera den egna situationen, har också deras möjligheter att ta ansvar och leva upp till de krav som ställs på föräldrarollen påverkats.

Upplevelsen av ett tidsmässigt vakuum

Personerna beskriver också upplevelsen av ett tidsmässigt vakuum i väntan på uppehållstillståndet. Tiden – ibland flera år – upplevs som meningslös och frustrerande eftersom det inte finns särskilt mycket utrymme för handlingskraft och eget agerande. Vidare gör ovissheten att man inte kan planera för sig själv eller sina barn. Ett liv i stillestånd kolliderar dessutom både med normer om livsförlopp från hemlandet och med personernas föreställningar om ett normalt liv i Sverige. Vissa beskriver detsamma när introduktionen startar. Att studera, delta i praktik etc. kan kollidera med de förväntningar man har på sig själv om var man ska befinna sig i livet. Detta kan göra att individen får svårt att tillgodogöra sig vissa introduktionsinsatser.

Känslor av vanmakt att inte kunna påverka asylprocessen

Vidare har det utanförskap som dessa personer upplevt när de under en tid levt så att säga utanför samhället, fått konsekvenser för upplevelsen av det egna jaget och självkänslan. Till detta kommer att dessa människor heller inte haft kontroll över den process som varit livsavgörande för deras framtid, nämligen asylprocessen. Detta har lett till känslor av vanmakt. När en person inte längre har möjlighet att vara agent, dvs. fatta beslut och agera som en självständig person, finns risk att personen patientifieras och blir passiv åskådare till det egna livet, eller med andra ord, hamnar i inlärld hjälplöshet. Detta kan i sin tur leda till depression och psykisk ohälsa. Trots detta visar intervjupersonerna stor handlingskraft när det gäller saker som de kan göra utifrån sitt begränsade handlingsutrymme, som att hålla sig informerade om de nya möjligheterna med den tillfälliga ändringen i utlänningslagen.

Strävan efter ett normalt liv

I och med att uppehållstillstånd beviljats bryts utanförskapet och agensen, handlingskraften, blir möjlig att återerövra. Samtliga intervjuade beskriver glädjen och lättningen när de fick

beskedet om beviljat uppehållstillstånd. Samtidigt förmedlas en tacksamhet för uppehållstillståndet och att de på något sätt vill återgälda detta genom att serva det svenska samhället. Detta trots att samtliga beskrivit de första åren i Sverige som en oerhört mörk och påfrestande period där de inte blivit trodda eller förstådda eller ens respektfullt bemötta. Men nu, efter uppehållstillståndet strävar samtliga efter normalitet och självständighet och en vardagsstruktur med löpande och överskådliga rutiner som är möjliga att kontrollera. De vill arbeta, studera och låta barnen gå i skolan. De beskriver sällan mer långsiktiga eller precisa mål, vilket skulle kunna uppfattas som brist på engagemang och målmedvetenhet. Kanske det istället ska tolkas som en strävan efter normalisering av den nuvarande situationen som man nått efter en lång uppförsbacke eller kanske snarare en färd utför, då man många gånger varit nära att ge upp. I denna strävan efter ett normalt liv kan dock introduktionen upplevas som ytterligare ett »undantagstillstånd«. Några av de intervjuade menar att deltagandet i introduktionen kan leda till diskriminering eller stämpling. Frågan inställer sig om hur detta kan avhjälpas och också om hur introduktionen kan hjälpa personer att ta sig igenom den tidigare processen och vidare in i den nya, etableringsfasen.

Uppehållstillstånd – slutpunkt eller startpunkt?

Inom introduktionsverksamheten betraktas självständighet som slutpunkten i den process som börjar i och med uppehållstillståndet och nås efter ett visst mått av introduktion, det vill säga kartläggning, planering och insatser som språkinläring, praktik och samhällsinformation. I analysen skymtar möjligheten att individerna har ett annat synsätt. De beskriver en process där uppehållstillståndet var målet, ett mål som i sig innebär självständighet i motsats till det utanförskap och den beroendeställning man upplevt innan man fått rätt att bosätta sig i landet. För individerna är uppehållstillståndet därför kanske snarare en slutpunkt än en startpunkt?

En person som inte orkar påbörja den process som deltagandet i en introduktion innebär, kan vara fullt aktiv med att avsluta och bearbeta de upplevelser av utanförskap, vanmakt och berövande av handlingskraft som man just genomlevt. Det är därför oerhört angeläget att de individuella upplevelserna beaktas i planeringen av varje persons introduktion. Det måste finnas ett hälsofrämjande perspektiv inom integrationsverksamheten, och då vara medveten om att ett arbete och ett normalt liv ofta kan vara det som främjar hälsa.

Viktigt att individen är delaktig när introduktionen planeras

Det framstår tydligt att de som intervjuats i denna undersökning har alla samma mål, nämligen att nå självförsörjning och kunna ta ansvar för sig själva och sina familjer. Detta överensstämmer helt och hållet med målen för introduktionen. Däremot tycks inte alltid personerna själva uppfatta det som om deras egna mål och introduktionens sammanfaller. Här gäller att personen verkligen är delaktig i planeringen av sin egen introduktion och får möjlighet att fungera som handlande agent. Det krävs också lyhördhet, noggrann kartläggning samt ett pedagogiskt tillvägagångssätt från introduktionspersonalen. Det är viktigt att individen inser att introduktionen faktiskt ska fungera som ett stöd på vägen att nå de mål han eller hon är inriktad på, självständighet och egenförsörjning. Den drivkraft mot självständighet och normalitet som finns inom varje person måste tas tillvara. Sedan måste insatserna självklart svara upp mot detta och vara av god kvalitet och vara just de insatser som krävs för varje person att nå de uppsatta målen.

Introduktionen får inte låsa individen

Med stöd från tidigare uppföljning kan vi också tillägga att introduktionen får på inget sätt leda till inlåsnings effekter, utan den individ som önskar en snabb etablering på arbetsmarknaden och den som vill ta sig vidare till studier inom ordinär vuxenutbildning eller högskola etc. ska på alla sätt stödjas i detta sitt företag. De personer som behöver arbetsinriktad rehabilitering eller andra hälsoinriktade insatser måste få detta, för att inte fastna i långvarigt bidragsberoende och ibland inte ens få möjlighet att slutföra sin introduktion eller sina svenskstudier.

Summary

In 2006 a large number of asylum seekers were granted permanent residence permits in Sweden – three times more than in the previous year. The increase was due to the fact that the Swedish Parliament (Riksdag) had decided on a temporary change in the Alien's Act, which made it possible for people whose asylum application had previously been rejected, but that were still living in the country, to have their situation re-examined. In this way a large number of families with children, together with a number of single people, were thus given the possibility of settling in Sweden.

This field study looks at how some of these families' experiences in Sweden have influenced their life situations and their needs. Their stories are set in relation to the new arrivals' introduction they have just embarked upon; the introduction that local authorities are responsible for and that is offered to people that have recently acquired a permanent residence permit, above all asylum seekers and their next of kin. The aim is to enhance the understanding of these people's experiences and provide a knowledge base for a continued dialogue and development of the introduction programme.

The analysis is not only based on the interview material collected, but is also related to relevant research in the field, such as previous studies of asylum seekers' situations, research into experiences of exclusion and people's need for connection, context and control, and how this affects their health. The study constitutes a complement to the Swedish Integration Board's earlier quantitative monitoring of the introduction and a continuation and deepening of the field study into attitudes inherent in the introduction work that the Board carried out among introduction staff in several local authorities in the autumn of 2005 (Integrationsverket 2006a).

New arrivals despite many years in Sweden

The title of the report highlights a contradiction – the introduction is an introduction for new arrivals. This is how it is described in national and local authority documents, such as government bills, inquiries, appraisals, steering documents, plans and resolutions, etc. It should also be the point of departure for how the work has been developed in the different local authorities. But the people that are given a voice in this study are not actually new arrivals but people that have lived in Sweden for a number of years, in certain cases in hiding, and have many and varying experiences of their contacts with Swedish society. How should the new arrivals' introduction best be arranged in order to meet these people's needs?

The report shows that the individuals concerned have very similar experiences of the time prior to the acquisition of a permanent residence permit. They also have similar goals on receipt of the permit; goals that relate to independence, self-provision and a normal life. On the other hand they deal with and process their experiences in different ways. This demands a flexible introduction programme that makes it possible for the individual to process earlier experiences as well as actively participate in an introduction that will result in the realisation of their individual goals. Again the importance of a flexible and individualised introduction must be pointed out.

The question can also be posed as to whether those people that have been in hiding or whose deportation has been subject to delay due to difficult or uncertain circumstances in their homelands have experiences and needs that differ from those of other asylum seekers. The analysis indicates that this is not the case. On the contrary, the material demonstrates considerable similarities with earlier field studies undertaken among "ordinary" asylum seekers. The material also shows similarities with more universal theories relating to exclusion and different forms of detention. What distinguishes the interlocutors in this particular study is that their process up to the acquisition of a permanent residence permit has been very long and drawn out and has resulted in a number of negative verdicts.

Long periods of exclusion

The interlocutors have, for a long period of time, experienced different kinds of exclusion that have screened them from rights, obligations and access to resources. They describe how they have lacked the feeling of connection and context that means that life is experienced as both manageable and predictable. They describe strained relationships within the family, anxiety and lack of sleep, ill-health and a lack of access to med-

ical care and dentistry, difficult living conditions, the fear of being discovered and sent back to their home countries, anxiety for their children and feelings of guilt towards them. They also talk about the state of dependency they have experienced which made them feel like beggars and that also resulted in them feeling that they were indebted to people that helped them during their time in hiding or their prolonged stay in the country as a result of administrative delays and hindrances. They also talk about their experiences of shame – a feeling of not being good enough and of not being included.

The children – the most important

All the interlocutors said that the children's situation and future had been and is most important to them. It was often the needs of the children that helped them to carry on and not give up. But because they have had insufficient opportunities to control their own situation, any possibility of taking responsibility and living up to the demands placed on them as parents has also been affected.

Experience of a time-related vacuum

Those interviewed also describe their experience of a time-related vacuum pending the granting of a permanent residence permit. Time – sometimes several years – was experienced as meaningless and frustrating because there wasn't very much scope for them to take the initiative and act independently. The sense of uncertainty also meant that they weren't able to plan ahead for themselves or their children. A life of stagnation also clashes with the norms of one's home country and with the person's perception of a normal life in Sweden. Some describe the same thing happening at the onset of the introduction. Studying and taking part in the introduction, etc., can clash with one's own expectations of where one should be in life, which can mean that the individual finds it difficult to take advantage of certain elements of the introduction programme.

A feeling of powerlessness to affect the asylum process

The exclusion that these people have experienced at having lived for such a long time on the fringes of society has also had an impact on the experience of their own ego and self-esteem. In addition, these people have not had any control over the process that has been of decisive importance for their future, namely, the asylum process. This has led to feelings of powerlessness. When a person can no longer be an agent, i.e. make decisions and act as an independent person, there is the risk that the person will become a patient and a passive observer of

their own life, or, in other words, find themselves in a state of learned helplessness. This can in turn lead to depression and mental ill-health. In spite of this the interlocutors demonstrate considerable initiative when it comes to the things that they can do from their limited scope of action, such as keeping themselves informed about new openings and possibilities created by the temporary change in the Alien's Act.

The desire for a normal life

At the same time as the right of residency is granted, exclusion is broken and agency, the ability to act independently, can be recaptured. All the interlocutors describe the joy and relief they experienced on receiving the news that a permanent residence permit had been granted. At the same time they communicated gratitude at having received a residence permit and wanted to repay this by serving Swedish society in some way. Despite this the interlocutors describe their first years in Sweden as an extremely dark and trying period where they were neither believed nor understood nor even respectfully treated. But now, after being granted a permanent residence permit, they strive towards some kind of normality and independence and an everyday structure with consecutive and distinct routines that are possible to control. They want to work and to study and allow their children go to school. They seldom describe any more long-term or precise goals, which could be perceived as a lack of involvement and purposefulness. Perhaps this should instead be interpreted as a striving for the normalisation of the present situation that has been reached after a long haul or perhaps a long downward trek, where one has often been tempted to give up. However, in this longing for a normal life the introduction can be experienced as yet another "exceptional state". Some of the interlocutors maintained that participation in the introduction can lead to discrimination or branding. The question that arises is how this can be remedied, and also how the introduction can help people to come to terms with the earlier process and work through this new phase of establishment.

The residence permit – finishing post or starting point?

Within the introduction programme, independence is regarded as the finishing post in the process that begins with the acquisition of a permanent residence permit and is reached at a certain stage in the introduction, i.e. mapping, planning and achievements such as language learning, practical experience and civic information. The analysis intimates that the individuals concerned may have another viewpoint. They describe a process where the residence permit was the main target; a target

that in itself means independence, as opposed to the exclusion and state of dependence they experienced before being granted the right to settle in the country. The question is thus whether the residence permit is more of a finishing post than a starting point.

A person that is unable to face this process of participation in an introduction programme might be fully occupied in coping with and working through the experiences of exclusion, powerlessness and apathy that one has just lived through. It is therefore extremely important that these experiences are taken into consideration when planning each person's introduction. The work of integration must also include a health promotion perspective and an awareness that work and a normal life can often promote health.

The importance of the individual's involvement in the planning of the introduction

It is clear that the people interviewed in this study share the same goal, namely, to be self-supporting and able to take responsibility for themselves and their families. This is completely consistent with the goals of the introduction – although it is not always apparent that the individuals concerned realise this. In this context it is important that the person concerned is involved in the planning of his or her own introduction and has the possibility of being an active agent. It also demands sensitivity, careful mapping and a pedagogic approach on the part of the introduction personnel. It is important that the individual understands that the introduction is designed to serve as a support in reaching the very goals that he or she is aiming towards, namely, independence and self-support. The driving force towards independence and normality that exists within every person must be acknowledged and fostered. The introduction work must also naturally be able to respond to this and be of good quality and include what is required for every person to meet their desired goals.

The introduction should not restrict the individual

With the support of previous monitoring we can also add that the introduction must not lead to the individual being restricted in any way, but should rather support the individual that is seeking a quick establishment on the labour market and the person who wishes to further their studies through adult education or university, etc. Those people that need work-related rehabilitation or other health-related input must receive this so that they do not become trapped in a long-term dependence

on social welfare and sometimes not even have the possibility of completing their introduction programme or their Swedish studies.

Translated by Sue Glover Frykman

Inledning

Utgångspunkten i denna rapport är att man inte kan utvärdera och utveckla introduktion för nyanlända flyktingar och invandrare utan att ha kunskap om vilka individuella och situationsbetingade förutsättningar, behov och inställningar som olika individer kan tänkas ha.

En tillfälligt införd ändring i utlänningslagen under vintern 2005–2006 resulterade i omkring 18 000 uppehållstillstånd för personer som tidigare fått avslag på sina asylansökningar. Dessa personer hade stannat kvar i Sverige efter att de nekats tillstånd att bosätta sig i landet. Många hade varit gömda. Samtliga personer hade vistats i Sverige utan uppehållstillstånd i flera år, många av dem var barnfamiljer. Dessa människors särskilda erfarenheter och upplevelser av sin asylprocess och sin första tid i Sverige, kan påverka deras behov av och förutsättningar för den introduktion för nyanlända som kommunerna ansvarar för.

Introduktionens mål är att genom individuellt anpassade stödinsatser under den första tiden i Sverige ge kvinnor och män, flickor och pojkar förutsättningar till egen försörjning, utbildning och delaktighet i samhällslivet. Enligt de nationella målen för introduktionen ska kunskaperna relateras till individens kompetens och livssituation. (Integrationsverket 2006b) Frågan är hur introduktionen, som är en verksamhet som riktar sig till nyanlända flyktingar och invandrare kan möta dem som fått uppehållstillstånd enligt den tillfälliga lagen och i realiteten inte är nyanlända. Hur påverkar deras tidigare år i Sverige deras introduktion? Det är en viktig fråga att ställa sig, liksom hur de inom introduktionens ram kan bearbeta sina tidigare upplevelser.

Uppdragets syfte

Rapporten handlar om barnfamiljer som fått permanent uppehållstillstånd genom den tillfälliga asyllagen. Syftet är att öka insikten och förståelsen för hur dessa människors livssituationer kan se ut, som har påverkats av den tillfälliga lagen. Vidare syftar rapporten till att samla och sprida kunskap om denna mottagningsgrupp, som kan vara användbar i utvecklingen av introduktionen.

För att inte göra undersökningen alltför omfattande har vi valt att inte ta med personer med tillfälliga tillstånd, eftersom sådana uppehållstillstånd innebär en omfattande och särskild problematik för den person som fått ett sådant.¹

Undersökningen har väglets av den övergripande frågan hur dessa individers utgångspunkt för etablering i Sverige ser ut, genom följande frågeställningar:

- Hur kan livssituationerna se ut för barnfamiljer som har levt i Sverige efter avslag på asylansökan och som nu fått permanent uppehållstillstånd?
- Hur beskriver de sina upplevelser av tiden i Sverige innan de fick uppehållstillstånd och situationen i dag? Hur ser de på sin framtid?
- Vilka behov av, inställningar till och förutsättningar för introduktion kan utläsas ur det de berättar?

Bakgrund

Studien kompletterar flera av de rapporter som Integrationsverket tidigare publicerat om introduktion. Flertalet är kvantitativt orienterade och bygger på handläggares och kommunala tjänstemäns åsikter eller utsagor om introduktionen.² I några fall har tjänstemännens svar kombinerats med telefonintervjuer med deltagande individer eller postenkäter till individerna³, men på det stora hela belyser ytterst få studier introduktionen

---

1 Vår förhoppning är dock att en undersökning av hur tillfälliga tillstånd påverkar möjligheten till en bra mottagning och introduktion kan genomföras i framtiden.

2 Se till exempel Integrationsverket 2005a, 2004a, 2002

3 I en undersökning (Integrationsverket 2004a) består materialet dels av enkätsvar från kommunala introduktionshandläggare, dels av telefonintervjuer med personer som enkäterna handlat om, dvs. ett urval av de nyanlända som varit i kontakt med introduktionsverksamheten. I en annan (Integrationsverket 2005a) har man, förutom s.k. handläggarenkät också låtit deltagande individer svara på en enkät om sin samsättning och försörjning två och ett halvt år efter mottagning.

så som den upplevs och uppfattas av deltagarna. Undantaget är NKI – Nöjd-kund-index, en brukarundersökning i enkätform. NKI:s omfattande bortfall försvagar dessvärre dess användbarhet. (Integrationsverket 2005b).

Intentionen bakom NKI och nu dess brister visar på en kunskapslucka i utvärderingen och utvecklingen av introduktionen. Traditionella utvärderingar om måluppfyllelse och planering av introduktionen innehåller frågor som är svåra för deltagarna att svara på. Därför kan undersökningar riktade till tjänstemän vara motiverade. (Integrationsverket 2004a). Däremot kan det vara svårt för tjänstmännen att besvara frågor om upplevelser, behov och förutsättningar för introduktion. Genom att istället fokusera på hur målgruppen upplevt sin introduktion produceras kunskap om hur introduktionen kan anpassas efter deras förutsättningar och behov. På samma sätt bidrar insikt i individernas livssituationer och upplevelser av den första tiden i Sverige till kunskap som kan vara värdefull i utvecklingen av introduktionen. (Integrationsverket 2004a)

Den tillfälliga ändringen i utlänningslagen

Den 15 november 2005 trädde en tillfällig ändring i utlänningslagen (1989:529) ikraft (lag (2005:762) om ändring i utlänningslagen). Den innebar möjlighet till ny prövning av en asylansökan för personer som fått avslag på sina ansökningar men som inte lämnat Sverige. I Socialförsäkringsutskottets betänkande (2005/06:SfU5) konstateras att:

De grupper som genom den nya lagstiftningen ges nya och ökade möjligheter att få uppehållstillstånd är främst dels vissa barnfamiljer, dels personer vars avlägsnandebeslut på grund av förhållandena i mottagarländerna inte bedömts kunna verkställas med tvång.

Ändringen gällde ansökningar inkomna mellan 15 november 2005 och 31 mars 2006.

Den tillfälliga lagen gjorde det möjligt för vissa personer att få en ny ansökan om uppehållstillstånd beviljad under vissa förutsättningar. Lagen riktades särskilt mot personer som fått avslag på sina asylansökningar och som sedan lång tid vistades i Sverige. Vissa av dem hade inte kunnat avvisas på grund av verkställighetshinder, dvs. en orolig eller instabil situation i hemlandet. En situation som av Migrationsverket inte ansågs utgöra grund för att personen var i behov av skydd och som bedömts som övergående. För andra förelåg inga sådana hinder, enligt myndigheternas bedömning, men individerna valde ändå att stanna kvar i landet. Eftersom de då vistades illegalt i Sverige levde de som gömda, ibland under flera år.

Av de ca 18 000 tillstånd som beviljats enligt den tillfälliga lagen utgjorde tre fjärdedelar permanenta tillstånd medan resten var tillfälliga tillstånd. De vanligaste orsakerna till att tillfälliga tillstånd beviljades var att personens identitet inte var fastställd eller att hinder att verkställa ett avvisningsbeslut till hemlandet bedömdes vara av tillfällig karaktär. Av de barnfamiljer som ansökt om förnyad prövning fick ca tre fjärdedelar uppehållstillstånd. Den vanligaste anledningen till negativa beslut för barnfamiljer var att vistelsetiden i Sverige inte varit så lång som krävts av lagstiftaren.

Den tillfälliga ändringen i utlänningslagen hade föregåtts av en stark allmän opinion för en allmän amnesti. Bl.a. hade både Svenska kyrkan, flera frikyrkor och andra frivilligorganisationer ställt sig bakom det s.k. påskuppropet, en namninsamling där man krävde amnesti för gömda barnfamiljer. Detta följdes av ett förslag om amnesti från vissa av riksdagspartierna vilket gav upphov till en lång rad riksdagsdebatter. Det socialdemokratiska partiet, som var i regeringsställning, var inte villigt att gå så långt som till en allmän amnesti, men föreslog istället en tillfällig ändring i utlänningslagen som gjorde det möjligt för vissa personer som vistats länge i landet att få en ny prövning. Detta förslag vann gehör i riksdagen som alltså beslutade om ändringen i november 2005.

Den tillfälliga lagen innebär en kraftigt ökad mottagningsvolym för kommunerna. Integrationsverkets statistik visar att mottagandet under 2006 blev tre gånger större än året innan. Detta utgör naturligtvis en utmaning för kommunerna som har ansvaret för att ge nyanlända en introduktion till det svenska samhället. Dessutom kan introduktionen påverkas av de särskilda behov och förutsättningar som finns bland de människor som nu fått uppehållstillstånd, av vilka många har levit i Sverige under en längre tid och/eller varit gömda.

Vad innebär introduktion?

Mot slutet av 1990-talet övergavs den tidigare förda invandrarpolitiken till förmån för en integrationspolitik. (Regeringens proposition 1997/98:16) Samhället skulle inte längre rikta insatser till invandrare på grund av att de var invandrare. Istället skulle samhället fungera likadant för alla, oavsett om man var utlands- eller svenskfödd. Nya mål formulerades: lika rättigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund, en samhällsgemenskap med samhällets mångfald som grund och en samhällsutveckling som kännetecknas av ömsesidig respekt och tolerans och som alla oavsett bakgrund ska vara delaktiga i och medansvariga för. I propositionen identifierades dock några behov som kunde finnas hos invand-

rare som grupp, som motiverade särskilda samhälleliga insatser; som nyanländ behärskar man inte landets språk och vet inte heller hur samhället fungerar. Kommunerna ansvarade redan för en introduktion för nyanlända för att möta dessa behov. Introduktionen behövde dock förbättras i flera avseenden. Bland annat genom att introduktionen i större utsträckning skulle utgå från individens behov och förutsättningar och i högre grad utformas tillsammans med den enskilde.

Integrationsverket har tagit fram nationella mål för nyanländas introduktion efter samråd med viktiga aktörer i introduktionen: Arbetsmarknadsverket, Försäkringskassan, Migrationsverket, Myndigheten för skolutveckling, Skolverket, Socialstyrelsen och Sveriges Kommuner och Landsting (Integrationsverket 2006b). I måldokumentet slås fast att stödet, i sin helhet och i sina delar, ska stärka individens självbestämmande, egenvärde, egen aktivitet, eget problemlösande, delaktighet och ansvar. Det övergripande målet med introduktionen är att samhällets insatser under den första tiden i Sverige ska inriktas på att ge individen förutsättningar för egen försörjning, utbildning och delaktighet i samhällslivet. Efter introduktionen kan individen själv ta del av och bidra till det svenska samhällets utveckling. Detta förutsätter såväl kunskaper i svenska som kunskaper om det svenska samhället och arbetslivet.

Introduktionen bör ske på heltid eller utifrån vars och ens förmåga att delta. Olika insatser bör ske parallellt. Introduktionsperiodens längd måste få variera utifrån den tid det tar för var och en att nå de individuella mål som satts upp.⁴ Introduktionen bör omfatta alla nyanlända, inte bara dem som kommunerna får statlig ersättning för, dvs. flyktingar och vissa anhöriga (SFS 1990:927). Kommunerna har möjlighet att erbjuda de personer som deltar i introduktionen s.k. introduktionsersättning enligt lag istället för försörjningsstöd (SFS 1992:1068). Syftet är att åstadkomma en så lönelik ersättning som möjligt. Ersättningen ska också göra det möjligt för individen att påverka sin ekonomi, genom att det ska vara möjligt att ha arbetsinkomster utan att introduktionsersättningen påverkas.

Eftersom introduktionen inbegriper ett flertal aktörer har Integrationsverket verkat för ökad samverkan mellan dessa. Detta har resulterat i en central överenskommelse om samverkan (Integrationsverket 2006b) vad gäller utveckling av introduktionsinsatser samt en nationell samsyn kring hälsoinsatser under första tiden i Sverige (Integrationsverket 2004b). Överenskommelserna har undertecknats av samma parter som medverkat vid framtagning av målen för introduktionen.

---

⁴ Integrationsverkets s.k. handläggarundersökningar visar att genomsnittstiden i introduktionen är 22 månader. (Integrationsverket 2005a)

Dessutom är Statens folkhälsoinstitut, Karolinska institutet och Institutet för psykosocial medicin med i samsynen kring hälsa. Den centrala överenskommelsen om introduktion har lett till en rad regionala och lokala överenskommelser för att förbättra introduktionen.

Introduktion är alltså de samlade stödinsatser som erbjuds individer i ett tidigt skede efter att de fått uppehållstillstånd i Sverige. I centrum står individen och hans eller hennes situation och behov. Tillsammans med introduktionshandläggare och andra aktörer inom introduktionen ska individen göra en introduktionsplan. Efter att personens bakgrund och situation kartlagts sätter man tillsammans upp mål och delmål samt planerar de insatser som ska ingå i introduktionen. Det kan, förutom svenskundervisning och samhällsinformation, röra sig om hälsofrämjande eller rehabiliterande insatser, kontakt med studie- och yrkesvägledare, arbetsförberedande insatser som översättning av betyg och intyg, validering, yrkesprovning, kompletterande utbildning samt praktik.

Tidigare undersökningar

Integrationsverket har i uppdrag att följa upp och utvärdera den introduktion för nyanlända som ges i landets kommuner. Genom de så kallade handläggareundersökningarna har kommunens handläggare fått besvara frågor om kommunens introduktionsinsatser för ett urval av nyanlända som kommit till landets största flyktingmottagande kommuner under åren 1999, 2001 och 2002. (Integrationsverket 2002, 2004a, 2005a) Dessa undersökningar visar att introduktionen endast i liten utsträckning är anpassad till individens behov och förutsättningar. Få får t.ex. sin utbildning eller yrkeserfarenhet validerade. Alltför få får praktik och kvinnor får färre insatser än män. Vad gäller kommunens samverkan med arbetsförmedlingen visade den senaste undersökningen att kommun och arbetsförmedling inte samverkar i introduktionen för nära hälften av kvinnorna och en tredjedel av männen.

I en annan typ av studie, en intervjustudie som gjordes bland introduktionshandläggare och chefer i sex kommuner som en fördjupning av handläggareundersökningarna (Integrationsverket 2006a), framkom att de kommunala tjänstemännen inom introduktionsverksamheten tagit till sig såväl intentionerna i integrationspolitiken som målsättningarna för introduktionen. Problemen ligger istället i praktiska förutsättningar att genomföra en individualiserad introduktion, som t.ex. organisation, ekonomi samt politiska beslut och regelverk i den egna kommunen. Studien pekar också på att samarbetet mellan t.ex. introduktion, socialtjänst och arbetsförmedling kan försvå-

ras om en samsyn saknas. Framförallt visar studien att inriktningen mot egenförsörjning och idén om att individen ska vara aktiv och delaktig i introduktionen har slagit igenom.

Omhändertagandet som dominerade den tidigare invandrarpolitiken har ersatts med en uppvärdering av flyktingars egen roll och ansvar i introduktionen. Den nyanlände förutsätts vara stark och handlingskraftig. Om detta saknas, ser handläggarna det som sin uppgift att pusha på och bolla tillbaka beslut och ansvar till deltagarna. Detta kan dock skapa otydlighet i rollerna och ansvarsfördelningen. Handläggaren har trots allt en annan position än den nyanlände med både inflytande och ansvar för resultaten i introduktionen. Den starka inriktningen mot egenförsörjning och en aktiv deltagare tycks också göra det svårt att möta behoven hos dem som står långt från arbetsmarknaden, som lågutbildade och analfabeter, kvinnor med små barn, personer med funktionsnedsättning eller ohälsa samt äldre.

Teoretisk ingång

Denna studie handlar på ett övergripande plan om människors försök att förstå och hantera situationer där handlingsutrymmet är starkt begränsat och som i vissa avseenden kan sägas likna ett frihetsberövande. De familjer som intervjuats har genom flykten och asylprocessen berövats möjligheterna att »rå om sina liv« och utöva kontroll över sina livssituationer. När uppehållstillståndet kommer förväntas de bryta med ett utanförskap och en passivitet som de upplevt under asylprocessen. De förväntas nå en normalisering i form av rationalitet och reproduktion av den egna identiteten.

Flera teoretiker har tidigt belyst människors behov av att kunna agera målinriktat och kontrollera sin tillvaro, liksom vikten av att ingå i sociala sammanhang.⁵ Inte minst Anders Lange och Charles Westin (1985) har belyst hur fråntagna eller bristande möjligheter till handlingskraft och förmåga att »rå om sitt liv« – så kallad agens – får konsekvenser för människor som befinner sig i en flyktingsituation. De konstaterar att själva flykten och den därpå följande asylprocessen tenderar att göra flyktingar till »patienter« genom att omständigheterna och systemet runt omkring dem berövar dem såväl frihet som möjlighet att styra sina liv. Detta har i sin tur en tydlig påverkan på individernas identitet. Detta resonemang är inte specifikt för

---

⁵ Se till exempel George Herbert Mead (1934), Erving Goffman (1959) och Johan Asplund (1983).

flyktingar, utan kan appliceras även i andra sammanhang som präglas av frihetsberövande och patientifiering.⁶

Det målinriktade handlande som är karaktäristiskt för människan gör det under »normala« omständigheter också möjligt för henne att betrakta den egna identiteten och livsförloppet som ett projekt. Genom reflexivt tänkande utvärderar och bedömer människor sitt jag och sina handlingar. Detta diskuteras bl.a. av Anthony Giddens (1997), som också poängterar människans behov av att känna trygghet och tillit till att omvärlden är begriplig och att den fungerar på förutbestämda sätt. När människor, som de personer som intervjuats i denna studie, informanterna, utsätts för omvälvande förändringar i omvärlden påverkas också deras förståelse av sig själva och den egna rollen och identiteten. Svårigheter att planera sin framtid och sin situation kan därigenom få konsekvenser för individers upplevelser av meningsfullhet och kontinuitet i livet, vilket är centrala komponenter i upprätthållandet av en stabil självkänsla och identitet.

Behovet av att kunna handla målinriktat och att kunna kontrollera de egna livsvillkoren får också konsekvenser för människors sätt att strukturera sina livsförlopp. Detta diskuteras bl.a. Anna-Liisa Närvänen (1994). Genom teorier om temporal och social ordning analyserar hon hur människor strukturerar, värderar och utvärderar sina liv i förhållande till förväntningar på innehållet i olika livsfaser, och ordningsföljden mellan dessa. Flykten från hemlandet, liksom den utdragna asylprocessen och därefter deltagande i introduktionsverksamhet som innebär att vuxna människor förväntas studera och i vissa fall omskola sig kan skapa sprickor i den kontinuitet i livet som skapar en grundläggande trygghet, och kan få konsekvenser för deras upplevelser av sig själva och sina handlingsmöjligheter.

Flera undersökningar har också visat att kontroll och målinriktat handlande är kopplat till hälsa. När människor fräntas möjlighet att kontrollera sina livsvillkor och ingå i meningsfulla sammanhang riskerar deras hälsa att försämrans. Keith Tones och Jackie Green (2004) diskuterar bl.a. detta i förhållande till empowerment, dvs. egenmakt och strategier för hälsofrämjande arbete. De för bl.a. resonemang om hur upplevelser av bristande kontroll kan leda till s.k. inlärld hjälplöshet (learned helplessness), vilket påverkar såväl inlärningsförmåga som självkänsla och motivation. Detta kommer att relateras till informanternas berättelser. Även Fredrik Lindencrona, Solvig Ekblad och Karin Johansson Blight (Integrationsverket 2006c)

---

6 Ett exempel är fångar, som Erving Goffman bl.a. analyserat i förhållande till vad han kallar »handlingens autonomi«, som är närbesläktat med agensbegreppet.

har analyserat folkhälsa i relation till migration och integration och konstaterat vikten av att ingå i meningsfulla sociala sammanhang och att kunna påverka sin situation. De konstaterar att det råder konsensus inom såväl forskning som politik och praktiskt arbete på hälsoområdet om att människors livsvillkor har kopplingar till deras hälsa och menar att ohälsa kan utvecklas på grund av otrygghet, förändringar i människors identitet, eller deras upplevelser av meningsfullhet.

Analysen i denna studie visar stora likheter med FoU-rapporten *Vakuutförpackat*, skriven av Erik Olsson redan 1989. Rapporten handlar om flyktingförskolor men berör flyktingkapets villkor även mer generellt. Olssons analys av flyktingsituationen och asylprocessen som präglas av ovisshet och vanmakt, är mycket snarlik den bild som denna rapports analys ger. I likhet med Lange och Westin diskuterar Olsson vad flyktingkap och asylprocess kan göra för individers självkänsla och identitet. Det finns också stora likheter med Elsie Franzéns intervjuer med flyktingar under 1980-talet, som presenteras bland annat i boken *Att bryta upp och byta land* (1997). Där hänvisar Franzén bland annat till Johan Cullbergs teorier om kris- och utvecklingsprocesser, som hon ställer i relation till flyktingkap och migration. Hon betraktar, liksom Olsson, Lange och Westin och vidare Goffman, Giddens, Asplund, Mead med flera, människan som en social varelse som har behov av att ingå i sociala sammanhang och att kunna utöva handlingskraft och påverka sin situation. Dessa upplevelser problematiseras av flyktingsituationen och asylprocessen, som fråntar individerna agens och möjlighet att styra och kontrollera sina liv.

Syftet med föreliggande studie är att förstå hur flyktingarna hanterar sin livssituation och hur deras strategier kan ställas i relation till den introduktionsverksamhet som kommunerna erbjuder. Det perspektiv som genomsyrar analysen är inspirerat av ovanstående forskning, och i analysen av flyktingarnas berättelser utnyttjas flera av de begrepp som dessa forskare använt sig av för att förstå konsekvenserna av t.ex. begränsningar i handlingsutrymme och agens.

Metodbeskrivning

Studien baseras på 15 djupintervjuer med enskilda föräldrar eller par. Intervjuerna har varit av s.k. semistrukturerad typ, vilket innebär att de har fungerat som samtal där informanterna fått berätta om olika teman, men där ett frågebatteri fungerat som stöd för intervjuaren i guidandet av samtalet. Informanterna har fått berätta om sin och familjens situation idag, tiden innan de fick uppehållstillståndet, framtiden och introduktio-

nen. Studien ska inte kartlägga mottagning och introduktion, utan målsättningen är istället att den, genom insamlande och analys av individers berättelser, genererar nya teorier och ny kunskap, som kan vara användbar i utvecklingen av introduktion och flyktingmottagande.

Samtliga informanter är föräldrar till barn som varit under 18 år under den tid de levde i Sverige utan uppehållstillstånd. De kommer ifrån östra Europa och Mellanöstern. Flera kommer från Irak. Inriktningen på dessa länder har inte varit avsiktlig. Urvalet har överlåtits åt personer på introduktionsenheterna i kommunerna. Vi har eftersträvat spridning vad gäller bakgrund, hemland, ålder, civilstånd m.m. för att få ett så nyanserat material som möjligt. Detta innebär däremot inte att materialet kan betraktas som representativt för denna mottagningsgrupp. I dagsläget har samtliga personer fått permanent uppehållstillstånd, även om olika lång tid har förflutit sedan de fick det. Samtliga deltar i någon form av introduktion. En del har varit gömda, andra har bott öppet hos släktingar och bekanta. Ytterligare några har bott på flyktingförläggning.⁷ Flera av informanterna från Irak har varit föremål för verkställighetshinder. De har inte hotats av direkt avvisning därför att situationen i hemlandet för tillfället upplevts som för svår för att med tvång avvisa dem dit, även om deras skäl för asyl bedömts som otillräckliga.

Några familjer har varit splittrade under en period och har förenats efter att någon eller några i familjen levt en tid i Sverige. Några är fortfarande uppdelade. Någon fick tillfälligt tillstånd under en period men hade vid tiden för undersökningen fått ett permanent uppehållstillstånd. Någon hade över huvud taget inte sitt barn med sig i Sverige under asyltiden utan har förenats med barnet efter uppehållstillståndet. Vi inkluderar dock även denna berättelse, eftersom personen i fråga fortfarande är en barnförälder, trots att barnets upplevelser av väntetiden inte analyseras i detta specifika fall.

Informanterna är avidentifierade i rapporten genom att namn och orter fingerats eller tagits bort. Flera informanter undrade varför denna avidentifiering var nödvändig. Vi motiverar detta dels med att vi inte kan garantera att individerna vill framträda med sina namn även i framtiden och att känsliga uppgifter kan komma fram under intervjuens gång, dels att

⁷ Detta är deras (ibland tolkens) ord. Det kan diskuteras huruvida flyktingförläggningar existerar idag, eftersom denna typ av boende i huvudsak finns i hyresrätter i olika bostadsområden. Informanterna beskriver dock ett förläggingsboende och därför används ordet trots att det är omdiskuterat, och oavsett exakt hur boendeformen såg ut. Centralt i deras beskrivningar är att många asylsökande bodde på samma ställe och att de ofta bodde trångt.

personuppgifter, namn med mera inte är relevant för förståelsen av deras berättelser. Förutom anonymiteten har samtliga informanter delgetts etisk information i enlighet med Vetenskapsrådets etiska riktlinjer om frivillighet i deltagandet samt syftet med undersökningen. De citat som återges i rapporten är justerade rent språkligt, för att underlätta läsningen av det som varit talspråk. I vissa fall har meningar skrivits om så att känslig information kunnat tas bort utan att innebörden gått förlorad. En intervju genomfördes på engelska. Denna har dock översatts till svenska för att inte identifiera den deltagande individen.

Flera av intervjuerna har genomförts med hjälp av tolk. Detta tillvägagångssätt innebär flera risker. Bland annat kan tolken »missförstå« informanten eller intervjuaren eller tolka utifrån den egna uppfattningen om vad andemeningen i det som sägs är. Tolsituationen kan också försvåra för intervjuare och informant att kontrollera att de förstår varandra rätt. Möjligheten att ställa spontana motfrågor kan minska, och det kan vara svårt att förstå när tolken talar i egen person eller för någon annan. Svårigheterna möts dock av fördelar. För det mesta har informanterna själva bett om tolkning, i vissa fall även då de talat relativt bra svenska, för att de upplevt det lättare att berätta på sitt hemspråk. Istället för att tolkningen kan skapa missförstånd har de ansett att bristande språkkunskaper medfört en sådan risk.

Naturligtvis måste svårigheterna och riskerna med tolkade samtal beaktas och särskild uppmärksamhet iakttas under tolkade intervjuer. Det bör dock poängteras att tolkning pågår i alla former av samtal, även när en yrkesarbetande tolk inte är närvarande. All förståelse och inte minst analys förutsätter tolkning. Många av informanterna hade aldrig inkluderats i denna studie utan hjälp av tolk. Detta är för oss det grundläggande motivet till att vi valt att försöka hantera riskerna istället för att helt undvika en riskfylld situation. Vi hoppas och tror att »Givet att man gör sig medveten om det tolkmedierade samtalets natur kan man lära sig ta vara på de möjligheter det öppnar för«. (Wadensjö 1998)

Vid intervjuer måste en viss reflexivitet iakttas. Informant och intervjuare reagerar på varandra och interagerar utifrån föreställningar om vad den andra menar eller vill veta. Informanternas bilder av Integrationsverket och av studien kan ha påverkat deras berättelser, liksom intervjuaren kan ha påverkats av föreställningar om vad informanterna kan förväntas svara, och vad de »rimligen« menar. För att validera och tydliggöra analysen av intervjuerna presenteras den tillsammans med ett flertal intervjuцитat. Detta underlättar för läsaren att göra egna tolkningar av det som sägs, och ta ställning till de tolkningar som görs i rapporten.

Analysen har präglats av en hermeneutisk ansats⁸, med växelsvis teoretiserande och djupdykningar i det empiriska materialet. Det vill säga, analysen har syftat till en förståelse av de fenomen och de upplevelser som informanterna förmedlar. Detta har gjorts genom en tematisering av intervjumaterialet, där olika kategorier format en grund för en analys, som i sin tur prövats på nytt i empirin, varpå nya teman och kategorier formats, som prövats i empirin och så vidare. Analysen har på så vis vuxit fram i ett samspel mellan teoretisering och empiri. Resultaten har därefter relaterats till litteratur och andra undersökningar.

Generalisering och användbarhet

Vi vill poängtera att den bild som presenteras baseras på upplevelser som informanterna förmedlat. Studien bör betraktas som en analys av enskilda individers upplevelser och uppfattningar, snarare än ett objektivi faktaunderlag som säger något om hur alla som levt i väntan på uppehållstillstånd i Sverige har det. Vi kan inte heller dra några slutsatser om hur t.ex. kön och nationalitet påverkat upplevelsena. Därtill är intervjuunderlaget alltför litet och naturligtvis inte heller baserat i något representativt urval. Studien vill istället fördjupa kunskapen om hur upplevelsena kan se ut och vad de kan innebära för individer som just påbörjat sin introduktion och därmed förstå hur människor i liknande situationer hanterar sin livssituation. Därför kan den typ av kunskap som förmedlas i studien, som handlar om människors upplevelser och försök att återskapa en identitet och normalitet i situationer som präglas av frihetsberövande och bristande agens, vara intressant också i andra sammanhang som inte specifikt handlar om flyktingars upplevelser.

Vi vill även understryka att Integrationsverket i och med denna rapport inte tar ställning i frågan huruvida individernas tillståndsärenden behandlats rättvist eller felaktigt, eller vem som bär ansvaret för att de befunnit sig i den situation de beskriver. Detta är människor som har fått uppehållstillstånd i Sverige och som nu påbörjar sin introduktion. Förståelse för hur dessa människor levt under sin tid i Sverige och hur de betraktar sin framtid är en förutsättning för att introduktionen ska kunna analyseras och utvecklas efter deras behov.

---

8 En forskningsmetod där tolkningen är central. Forskaren söker svar på frågan vad som är innebörden i det som visar sig utan att göra anspråk på att ha funnit en absolut sanning.

Disposition

Rapporten består av fem huvudsakliga analyskapitel, följt av två kapitel som anknyter till introduktionen samt en avslutande diskussion. Analysen tar sin avstamp i informanternas beskrivningar av sina levnadssituationer och sina upplevelser av den period då de levde utan uppehållstillstånd i Sverige. Därefter presenteras upplevelserna av att få uppehållstillstånd i ett något mer deskriptivt kapitel som delar såväl rapporten som informanternas berättelser i två »akter«. Detta kapitel följs av en analys av de strategier och förutsättningar som informanterna beskriver sig ha inför framtiden och den introduktionsverksamhet som de påbörjat efter att de fått uppehållstillstånd. I kapitlen »Nyanländ efter flera år – hur påverkas introduktionen« och »Att påbörja introduktion efter en nedbrytande process« problematiseras och fördjupas tidigare resonemang i förhållande till introduktionsverksamheten och framtiden. Slutligen knyts analys och diskussion ihop i en sammanfattande avslutande diskussion.

Utanförskap

De människor som deltar i denna studie förenas av två saker. Dels är de föräldrar, dels har de levt under relativt lång tid i olika former av utanförskap. De beskriver att de saknat känsla av sammanhang, att livet är sammanhängande och hanterbart. När de fick uppehållstillstånd i och med den tillfälliga ändringen i utlänningslagen hade de levt under flera år i Sverige, många av dem utan laglig rätt att stanna. De har handskats med flera negativa beslut och i vissa fall avvisningsbeslut, som har fått omfattande konsekvenser för deras liv. Vissa har beslutat att gå under jorden, andra har inte kunnat avvisas med tvång för att situationen i hemlandet bedömts som för svår att återvända till just då. Samtliga har ansett att de borde få uppehållstillstånd. Svenska lagtolkare har gjort en annan bedömning. Oavsett vem som haft rätt har de motstridiga uppfattningarna lett till att individerna hamnat i ett utanförskap och levt i Sverige men utanför samhället och lagen. Liksom svart arbetskraft har de levt »svart« i väntan på en lösning. Analysens första kapitel baseras på informanternas berättelser om hur praktiska levnadsvillkor som boende, arbete och skola kunde se ut.

Situation och levnadsvillkor

Själva den situation familjerna befunnit sig i har präglats av utanförskap. Under asyltiden »avvek« de från den »normala« befolkningen, och efter avslagen blev deras icke-tillhörighet officiell. Vissa familjer fick besked om att de skulle avvisas ur landet. De berättar att de, i sin tur, inte ansåg att de skulle klara av att återvända till sina hemländer. Därför valde flera av familjerna att gömma sig undan avvisningen.

Många informanter understryker att flyktingsituationen i sig innebär en ofrivillighet, oavsett om den uppkommit ur ett aktivt beslut eller »tvingats« på dem. »Ingen lämnar sitt hemland utan anledning« är en vanlig mening som återkommer i

många intervjuer. Där människor har ett hem, en familj, släkt, vänner, arbete och tillhörigheter stannar de om det går. Flykten måste förstås som en rörelse bort från något, snarare än mot något nytt. Detta utesluter däremot inte att flykten aktualiseras ur val som personer gör. (Franzén 2001). Det var för att de här människorna inte längre upplevde att det var möjligt att stanna i sina hemländer som de bestämde sig för att fly.

Så här förklarar en informant:

När man utvandrar till ett annat land... det är inte spel. Det är inte spel att man gör ett val. Det var inte lätt för mig att lämna min dotter, min familj. Att lämna alla dåliga och goda saker där. Nej. Det är jättejättesvårt. Även om där är en jättedålig situation just nu, det finns ingen säkerhet, det finns ingen trygghet, men där finns familj.

Den här informanten lämnade sin dotter och kom till Sverige ensam. Först efter några år kunde dottern komma efter. Hon utgör ett undantag i den här studien, som fokuserar på barnfamiljers situation i Sverige innan de fick uppehållstillstånd. Men hon är fortfarande en barnförälder och hennes berättelse har många likheter med det som förenade familjer berättar. Hennes sätt att uttrycka att det inte handlar om ett »spel« när människor flyr, signalerar att hon mött sådana uppfattningar. Kanske har hon ställts inför människor som misstänkliggjort henne eller andra som sökt asyl. Kanske har hennes skäl att komma till Sverige ifrågasatts. Hon och många med henne tycks ha ett behov av att tydliggöra allvaret i flykten, och försvara anledningarna. De tycks känna behov av att rättfärdiga sig själva och varandra.

När de här människorna kom till Sverige ansökte de om asyl. Sedan har de väntat. Vissa har väntat kortare tid, andra längre. Slutligen har de fått avslag. Då har de överklagat, och fått avslag igen. Det var när möjligheterna att ansöka på nytt försvann och avvisning blev aktuell som familjerna var tvungna att ta ställning till hur de skulle göra. Skulle de återvända till sitt hemland eller stanna i Sverige illegalt? Om de stannade här, vart skulle de i så fall ta vägen? Följande utsnitt ur en av intervjuerna beskriver hur beslutet att gömma sig kunde se ut:

Vi pratade med våra barn, och de ville göra det också. Vi ville inte tvinga dem, men vi pratade med dem: om vi gör så, kommer det att hända så. Vi analyserade mycket. Och vi kom överens alla fyra om att det är bättre att gömma sig. Men bara under några månader. Vi bestämde oss för att det inte skulle bli under lång tid, eftersom vi trodde att vi inte kunde klara det under lång tid. Men bara att försöka.

Den här informanten berättar hur de fick tag i ett hus genom en avlägsen bekant och hur de flyttade dit så sent de kunde, precis innan de skulle ha lämnat landet. De flyttade mellan olika kommuner och bodde fyra personer i en enrumslägenhet. De levde gömda i ett halvår innan den nya lagen trädde i kraft. Att gömma sig var ett aktivt beslut, som vägdes emot andra alternativ. Detta beskrivs också av andra informanter.

För vissa framstår beslutet att gömma sig dock ha skett under mer kaosartade former. Så här berättar en informant:

När vi fick reda på att vi måste lämna landet, så var det bara helvete. Spring hit och dit och slänga saker och så packa allting och bli förberedd på det värsta.

Den här familjen hittade en lägenhet genom kontakter. Informanten beskriver beslutet med orden »Vi gömde oss. Vad kunde vi göra? Det fanns inget alternativ.« Under det år familjen var gömd flyttade de mellan fyra olika lägenheter. Också de bodde trångt, i ett fall levde de två vuxna och deras fyra barn i ett rum på 28 kvadratmeter.

För vissa blev tiden som gömda betydligt längre än för andra. En del beskriver hur de flyttat runt utan något eget hem i flera år. En familj har bott en vecka i sitt eget hem när de kommer till intervjun. Så här beskriver mannen situationen:

Jag har bott här i sex år, min fru har bott här i fyra år. Det är första gången som vi känner oss nöjda med bostaden och barnen får tillräckligt med plats, sitt eget rum och så.

De talar om osjälvständighet och otrygghet under de år de levtt i Sverige. Han berättar:

Vi har hållit på och flyttat hit och dit hela tiden, med våra väskor över axlarna. En tid hos någon kompis, sen flyttade vi till en annan kompis, hit och dit, du vet. Ingen kan ta emot en familj med ett barn, här, under sex, sju månader och leva i deras hus.

En annan familj flydde från avvisningen från Sverige till Danmark och därifrån vidare till Norge, innan de återvände till Sverige på nytt. De förklarar: »Vi var tvingade att agera, att fly, att söka plats någon annanstans.« Det ständiga flyttandet bland flyktingfamiljerna gör det svårt för dem att orientera sig och skapa en positiv självbild. Inte minst barnens möjligheter att skaffa lekkamrater och att ingå i sammanhang där det finns utrymme för lek försvåras av de upprepade uppbrotten.

En del av de informanter som inte varit gömda har bott hos släktingar och familjemedlemmar som kommit till Sverige tidi-

gare. De flesta av dessa informanter har haft verkställighets-hinder, det vill säga de har inte hotats av avvisning för tillfället. Eftersom de inte haft uppehållstillstånd har de dock heller inte haft möjlighet att skapa sig en (långsiktig) stabil tillvaro i Sverige.

Ytterligare ett par informanter berättar att de har bott på flyktingförläggning. I några fall har mannen i familjen kommit till Sverige före sin hustru och sina barn, och bott den första tiden på förläggning. Ett föräldrapar berättar att de har bott i ett litet rum på en flyktingförläggning tillsammans med sin tio-åriga dotter under mycket lång tid. De berättar att där förekom såväl narkotika som prostitution, och att många människor som bodde där saknade vad de kallar »livsfäste« och var självmordsbenägna. Det var »fruktansvärt« att leva under sådana omständigheter tillsammans med en liten flicka, berättar de. De förklarar att det var stökigt i området eller huset och att de kände sig tvungna att vända på dygnet för att kunna sova. Samma förläggning kritiserar även av en annan informant, som sov hos sin arbetsgivare istället för i det rum eller den lägenhet han hade där.

Generellt talar man idag inte längre om flyktingförläggningar i traditionell bemärkelse, utan den formen av boende har i de flesta fall övergått till hyreshus i olika bostadsområden. Det informanterna beskriver liknar dock en traditionell förläggning, där många asylsökande samlas på en och samma plats och där det spända tillstånd de lever i problematiserar levnadssituationen. De informanter som bott »på förläggning« har gjort det både under asyltiden och efter att de fått avslag. Vissa på grund av att de inte kunnat avvisas, andra för att väntetiderna varit så långa att de inte har hunnit få något avvisningsbesked innan den nya lagen trädde i kraft.

Upplevelser av rädsla och otrygghet

I intervjuerna med de informanter som har fått avvisningsbeslut finns genomgående beskrivningar av rädsla och otrygghet. De informanter som gömt sig för att inte avvisas berättar att de hållit sig inomhus så mycket som möjligt och sett sig oroligt om när de tagit ut barnen på gården, både efter polis eller myndighetspersoner och efter misstänksamma grannar. Om grannarna börjar undra varför barnen inte är på dagis eller i skolan, eller vilka de nya föräldrarna i området är som inte jobbar, måste familjen flytta, förklarar de. Annars kanske grannarna anmäler till polisen. Grunden för rädslan är avvisningen och vad som skulle ske om de kom tillbaka till sitt hemland. Rädslan leder till vaksamhet, som är kopplad till otryggheten, eftersom man plötsligt kan vara tvungen att flytta.

En familj som gömde sig för att undkomma sin avvisning berättar att mannen som hyrde ut lägenheten åt dem var utsatt för påtryckningar från kronofogden. Deras bostad var otrygg både för att den var tillfällig och för att den besöktes av polis och andra myndighetspersoner. Även om det inte var dem kronofogden sökte var familjen tvungna att vara tysta och inte ge sig till känna. De berättar:

Så kom de och knackade på dörren och barnen blev rädda. Vi kunde inte öppna dörren under den tiden vi var gömda för det kunde vara polisen. Du kan föreställa dig va? Med tre barn, ett av dem var ett år eller mindre och så grät han och så. Och de andra gick inte i skolan eller dagis eller någonstans. (...) Man kunde inte leva fritt. Och så efter tre månader kom han till oss och sa ni måste flytta imorgon.

Andra som varit gömda beskriver att de var rädda för att bli igenkända. En informant beskriver rädslan när hon och dottern mötte en polisbil:

Vi ville inte visa oss så mycket, men ibland gick vi ut och gick. Till exempel en dag kom jag med min dotter utanför huset på en väg, och där stod en polisbil parkerad. Och jag sa till min dotter, försök bara att inte prata vårt språk, bara försök, som om det inte händer någonting. Och vi fortsatte att promenera, och det hände ingenting, men vi var rädda.

Ytterligare andra beskriver att de inte vågat höra av sig till släktingar och bekanta, av rädsla för att polisen avlyssnade telefonen. De beskriver att situationen var ansträngd också för släktingar som själva inte var gömda eller »illegala«, om de försökte hålla kontakten med dem.

Flera informanter berättar att den spända situationen påverkade relationerna mellan familjemedlemmarna. Detta gäller särskilt dem som varit gömda. Många beskriver nervositet och depressioner, sömnbrist och frustration. En informant förklarar:

Under väntetiden var man väldigt arg på varandra, man tålde inte några diskussioner, man bråkade med varandra hela tiden.

En annan informant beskriver problemet med att vara gömd samtidigt som det fanns små barn i familjen:

Du vet hur barnen är, de måste skrika och leka och allting. Man var hela tiden tvungen att skälla på dem. Inte skälla, men lugna dem och berätta allting. Man bodde alltså på nålar. Man kunde inte sitta lugn eller göra något va.

Informanten uttrycker att »man bodde på nålar«, vilket tydligt visar det utdragna spända tillstånd som familjen befann sig i.

Ytterligare en informant förklarar att »det var svårt att hantera alla situationer. Att bara vänta, vänta, vänta och ha mycket tid.« Samtidigt berättar hon att hennes barn paradoxalt nog kan betrakta tiden då familjen var gömd som en delvis trygghetsingivande och därmed »positiv« upplevelse. Oavsett otrygghet och rädsla utåt var familjen en samlad enhet, en gemenskap som stöttade varandra. Kanske kan detta ses som en illustration av vikten av gemenskap och tillhörighet, och hur utanförskapet från andra sammanhang gav extra betydelse åt familjen. Det utgör en motsats till vad samtliga informanter, inklusive denna, förmedlar – och utgör ett intressant exempel på vikten av trygghet och sammanhang. Trots den otrygghet som informanten och andra med henne beskriver, kan hennes barns inställning tolkas som en upplevelse av att familjen utgjorde ett skydd mot utsatthet och ensamhet gentemot omvärlden.

Kontakter och tur – två väsentliga aspekter

De flesta informanterna säger sig ha varit beroende av kontakter och tur för att klara sin tillvaro i Sverige utan uppehållstillstånd. De har inte haft tillgång till egen bostad, läkarvård, skolgång eller arbete. Ändå har de lyckats hålla sig gömda från polisen, betala hyra och försörja sin familj.⁹

För dem som har släktingar och familjemedlemmar som etablerat sig i Sverige sedan tidigare har dessa spelat en viktig roll för familjens boende och försörjning. Detta har främst gällt för dem som inte hotats direkt av avvisning. De som försökt hålla sig undan från avvisningen har istället varit beroende av »bekanta«, avlägsna kontakter eller främlingar. Hyresvärdar som låtit dem arbeta av hyran, privatpersoner som lånat ut sina sommarhus och läkare som valt att behandla personer utan att ta betalt. Två exempel från intervjuerna illustrerar nätverkets betydelse för att upprätthålla vardagen:

Jag hade kompisar som behövde lite hjälp med bilar...

Han hade kontakter så vi hittade en lägenhet...

⁹ Det bör påpekas att det finns flera aktörer, som t.ex. frivilligorganisationer eller kyrkor, som arbetar organiserat med att tillhandahålla stöd, hjälp och skydd till avvisningshotade flyktingar. Dessa nätverk lyfts inte fram av informanterna själva, utan deras situationer framstår i intervjuerna ha varit beroende av »tur« i avseendet (ibland avlägset) bekanta med möjlighet att hjälpa dem. Med ordvalet menar vi dock inte att bortse ifrån betydelsen av denna organiserade stödfunktion för flyktingars situation.

På frågan vad som hade hänt om inte kontakterna funnits rycker informanterna på axlarna:

Det vet jag inte. Det fanns ingen utväg, det fanns ingenstans att få hjälp av.

I de fall då kontakterna varit väldigt svaga eller helt saknats tycks familjen ha klarat sig med hjälp av tur. De har haft turen att träffa någon som ska sälja sitt fritidshus och som kan låta dem bo där ett tag, eller »råkat« få tag i en lägenhet: »Som tur är hittade jag en lägenhet i sista sekunden«, »Som tur var har jag ju min familj här«, »Som tur var fick vi en lägenhet här«, »Som tur var hade jag bekanta som jag kunde lita på«, »Hon sa till läkaren men vi hade tur att han inte sa någonting« är bara några exempel. När en informant konfronteras med all denna »tur« i intervjun förklarar han att han och familjen haft tillit till andra människor, och förlitat sig på att de skulle klara sig. Här talar han om ett allergiskt barn och avsaknaden av läkarvård:

Personen: Vi hade tur att allergin försvann, annars skulle det vara jobbigt.

Intervjuaren: Ja, det låter som att ni hade mycket tur.

P: Ja vi hade mycket tur.

I: Vänliga läkare och vänliga grannar.

P: Ja.

I: Vad hade hänt annars? Hade de ringt till polisen annars då?

Hade de skickat hem er eller?

P: Ja, hundra procent.

I: Oroade ni er inte för att någon av dem ändå skulle säga något?

P: Nej, vi litade på dem.

Citatet illustrerar en väsentlig aspekt av alla informanternas berättelser om tiden de levde utan uppehållstillstånd: de var beroende av att andra människor ville hjälpa dem. Utan tillit till detta skulle de inte ha klarat situationen, förklarar de. Deras utsatthet (både som gömda, och generellt utan arbetstillstånd, rätt till sjukvård eller skola m.m.) försatte dem i en beroendeställning till olika personer eller instanser, som i förlängningen förvandlas till ett tillstånd av tacksamhet. Detta kommer att utvecklas mer i kommande kapitel.

Att sakna rättigheter, skyldigheter och resurser

Problemet med det utanförskap som beskrivs i intervjuerna är att det avskärmar individerna från rättigheter, skyldigheter och tillgång till resurser. Det avskärmar dem ifrån deltagande och tillhörighet i viktiga sammanhang som påverkar deras identitet.

Uppehållstillståndet innebär att människor inkluderas i den nationella gemenskapen och får ta del av de rättigheter och resurser som bekostas eller tillhandahålls av staten. Det fungerar som ett »godkännande« på tillhörighet och delaktighet. Även asylsökande har vissa rättigheter. Det är när man varken är asylsökande eller har uppehållstillstånd som man förlorar rätten att vistas i landet och faller mellan stolarna. Oavsett vem som bär skuld för att människor befinner sig i denna situation innebär ett avvisningsbeslut att man vistas illegalt i landet. Därmed tas rättigheter, skyldigheter och resurser ifrån den person som trots det väljer att stanna. Som en person kommenterar lättmuden när de slutade leva gömda: »vi ville vara under lagen, inte på andra sidan lagen«

En informant framstår som särskilt driftig. Hon beskriver besvikelsen när hon hela tiden hindrades av att hon inte hade uppehållstillstånd:

Jag sa till dem: jag vill ha en praktik, och de sa: du kan inte för beslutet hindrar dig. Och jag sa till dem: jag vill gå i skolan, och de sa nej. Allting är nej.

Den här kvinnan levde inte gömd, eftersom hon inte hotades av omedelbar avvisning på grund av verkställighetshinder. Däremot fick hon inte uppehållstillstånd förrän den tillfälliga lagen gav henne rätt till en ny prövning. Hon upplevde att hon hamnade i ett mellanläge, där hon varken »hörde till« eller fick slutligt besked om att hon var tvungen att lämna landet.

Andra informanter beskriver hur de måste förklara för sina barn varför de inte kunde gå i skolan eller på dagis, eller varför de flyttade hela tiden. Detta gäller både dem som hotats av avvisning och dem som varken skulle avvisas eller inkluderas i Sverige. De oroar sig både för sina barns hälsa och utveckling när de uteslutits från sociala såväl som medicinska sammanhang.

Det informanterna beskriver i sina berättelser pekar på att brist på rättigheter, skyldigheter och resurser har fått dem att känna sig ovärdiga och onyttiga. Att leva utan rättigheter är det som tydligast framstår som ett problem, som ibland kan vara rent livshotande. Många informanter beskriver hur bristen på

sjukvård, läkarundersökningar och tandvård ger dem problem även efter att de fått uppehållstillstånd, eftersom deras pengar går åt till att kompensera för flera års bristande hälsokontroller. Det finns mer eller mindre drastiska exempel på hur utanförskapet från välfärdssystemet får konsekvenser för familjernas liv. Bristande rutinkontroller, uteblivna operationer eller brådskande undersökningar beskrivs ha lett till alltifrån utdragna sjukdomstillstånd eller psykisk ohälsa, till missfall, missbildningar och hjärtattacker. En informant har delvis förlorat känslor och har utvecklat en allvarlig sjukdom under den tid då han och familjen gömde sig för att inte avvisas. Hans fru förklarar att »Han skulle regelbundet ha haft undersökningar, det har han aldrig haft.«

Flera informanter uttrycker ångest och oro för sina barn som på grund av uteblivna läkarundersökningar har fått försämrad hälsa eller sjukdom. Utebliven skolgång problematiserar inte bara barnens utan också föräldrarnas läroprocess inte minst i det svenska språket. När avvisningsbeslutet kommer förloras rätten att gå i skolan. Indragna arbetstillstånd leder ibland dessutom till att eventuellt betydelsefulla kontakter på arbetsmarknaden går förlorade.¹⁰

Informanterna beskriver också att det de lärt sig i språkundervisning under asyltiden hinner försvinna i oron för avvisning innan undervisningen återupptas när de till slut fick uppehållstillstånd. De som har fått undervisning även under mer oroliga förhållanden har inte heller kunnat fokusera sig, utan »det gick in på ena sidan och ut på andra sidan lika fort«, som ett äldre par uttrycker det.

Utän sammanhang, rättigheter och skyldigheter beskriver informanterna hur de isoleras i utanförskapet. Detta skapar känslor av ovärdighet. De beskriver sina situationer i termer av »omänsklighet« och »tiggeri«. De är medvetna om att de själva valt att stanna men anser att situationen utan uppehållstillstånd i Sverige är ohållbar. En informant påpekar att det handlar om människor som lever inom Sveriges gränser, men utan »några som helst rättigheter«. Situationen är ohållbar, förklarar en familj som levt på skilda håll under en period och som därefter

---

10 Enligt förordningen för utbildning och förskolverksamhet för asylsökande barn (2001: 976) har barn som håller sig undan avvisningsbeslut inte rätt att gå i skola eller på förskola. Däremot har skolorna möjlighet att erbjuda plats för barnen, utan skyldighet att anmäla dem till polisen. Barn som har verkställighetshinder har rätt att gå i skolan, men ingen skolplikt. Vad gäller läkarvård har landstingen skyldighet att ge vård till barn även om de är gömda enligt gällande praxis. Asylsökande har rätt till omedelbar vård och vård som inte kan anstå fram till dess att de lämnar landet. Detta gäller dock inte dem som håller sig undan ett avvisningsbeslut.

flyttat omkring mycket utan någon fast punkt eller något sammanhang i tillvaron:

Men jag skulle vilja be er att tänka på, de som idag befinner sig i vår situation, i vår tidigare situation. Att de inte har några rättigheter. De är tvungna, alltså de bor i det här landet utan att få sjukvård, utan att ha några som helst rättigheter. Om de mår dåligt så ska man inte låta dem må så här dåligt som vi har gjort.

Tiden utan uppehållstillstånd beskrivs som hemsk, just eftersom rättigheter och skyldigheter saknas. Redan innan man fått avslag är man hindrad, anser en del, trots att man kanske kommer att få uppehållstillstånd till slut. »Jag säger dig, jag kunde inte känna att jag är en människa«, säger en informant som inte fick arbeta trots att hon inte hotades av avvisning för tillfället. En annan informant likställer den långa väntetiden på beslut och besked i asylärendet med tiggeri, och säger att det känns som att man bönar och ber om att få stanna. Hon berättar:

Personen: Om man får beslutet efter kanske två, tre månader, det är bättre. Men efter lång tid. Nej. Det är jättejättesvårt. Jättejättejobbigt. Man känner sig, det är liksom som att man tigger...

Intervjuaren: Att man inte tar hand om sig själv?

P: Ja just det, ja, jag tigger, inte pengar, men jag tigger...

I: Att du får stanna och leva här?

P: Ja. Just det. Just det.

I: Få en plats i Sverige.

P: Just det.

För den här informanten framstår det som bättre att få beslutet inom relativt kort tid, eftersom det skulle hindra känslan av att man tigger. Det är den långa väntetiden som ger människor intrycket av att de skulle ha en chans om de bara »är bra nog«. Erik Olsson lyfter fram liknande resonemang i sin rapport (Olsson 1989) och kopplar dem till identitetsfrågor. Han skriver:

Flyktningmottagningens rutiner, socialbidragssystemet, bostads-situationen, väntan på uppehållstillståndet och andra väntetider på svenskurs eller dagisplats är fenomen som står utanför flyktningarnas reella kontroll. De är beroende av andras välvilja och upplever sig som mer eller mindre maktlösa. Man känner sig som »tiggare« eller »icke-delaktiga«. Uttryck som har direkta samband med den personliga och sociala identiteten. (Olsson 1989)

Upplevelser av utanförskap, av det slag som informanterna förmedlar, får konsekvenser för upplevelsen av det egna jaget

och självkänslan. Människan är en social varelse, som är beroende av sammanhang för att värdera och identifiera sig själv och andra. Inte minst avvisningsbesluten blir till »bevis« på att informanterna inte hör till, och symboliserar deras utanförskap. Så även avslag på asylansökan. Själva ovissheten i frågan om de ska få stanna eller inte skapar för somliga personer dessutom känslor av att behöva tigga för sin sak. Individens bemästringsförmåga och känsla av egenmakt och kontroll har tidigare konstaterats påverkas av migration. (Integrationsverket 2006c). Informanterna upplever att de inte själva har kunnat kontrollera sin situation och sin asylprocess trots att den varit livsavgörande för deras framtid. Detta har lett till känslor av vanmakt.

Vanmakt, ovisshet och oro

Ur intervjuerna med familjerna framträder vanmakt som ett centralt begrepp, både i beskrivningar av deras upplevelser av asylprocessen och av den tid då de »lämnat« den, genom avslag eller avvisningsbesked. Att flyktingar ofta passiviserats eller patientifierats har konstaterats tidigare. (Se t.ex. Westin 1986, Lange 1991). Deras möte med ett system som ska fatta beslutet att de får stanna i Sverige eller inte fråntar enskilda individer deras agens, och gör dem till »patienter« i asylprocessen. När individerna i denna studie fått avslag har de inte upplevt sig förstå varför de inte får stanna. När avslagen upprepats har de drabbats av känslor av maktlöshet och desperation. De beskriver att de måste få stanna, men ges inget utrymme att påverka händelseförloppet eller processen. Individernas handlingsutrymme krymper, vilket kan leda till så kallad »inlärld hjälplöshet« eller patientifiering. Vikten av att vara en »agent« och handla målinriktat, som är karaktäristiskt för människan, problematiseras av att individen saknar makt i förhållande till systemet. Avsaknaden, eller den kraftiga förminskningen av handlingsutrymmet leder till frustration, som i sin tur kan generera depression och psykisk ohälsa. (Se t.ex. Integrationsverket 2006c)

Maktlöshet och frustration

Informanterna beskriver genomgående hur ovissheten om hur asylprocessen ska fortskrida och hur framtiden kommer att se ut leder till känslor av vanmakt. De beskriver att de känt sig maktlösa och otillräckliga i sina försök att påverka sin situation. Många berättar att de inte känt sig delaktiga i asylprocessen och att de haft svårt att kunna förstå dess olika faser. Mycket få kan förklara varför de fått avslag. I de fall de förstår motiveringarna kolliderar denna förståelse med en upplevelse av att det är omöjligt att återvända. Därför har samtliga informanter ansökt upprepade gånger och överklagat de beslut de fått.

Förutom rädslan inför ett eventuellt återvändande och oftryggheten i boendesituationen har svårigheterna att förstå innebörden i alla möten och alla papper som ska fyllas i och skickas till olika instanser skapat ytterligare oro i familjerna. Eftersom de inte vetat vad som ska hända härnäst har de inte kunnat förbereda sig. Samtliga informanter beskriver frustration över att de inte kunnat ta ansvar för sin situation och påverka den. En familj var mycket ledsna och upprörda och beskrev starka känslor av maktlöshet. De upplevde det som att det var samma papper som kopierades och användes på nytt i asylärendet, och att besluten var utom räckhåll för dem. De säger:

(...) du har fått en sån här desperat situation när du inte kan gå och göra det själv. Och istället så bollas de där pappren från den ena till den andra och du får inget riktigt svar och du kan inte få tag på de där pappren, du kan inte få tag på det som du har lämnat in. Det kändes väldigt jobbigt (...)

Detta kan tolkas som att familjen ger uttryck för upplevelser av vanmakt. De har velat påverka sin situation, men har inte kunnat. Deras agens har frångåtits dem. De liknar vid en annan punkt i intervjun sin situation vid att vara fastspärrad i »metallhandskar«, som hindrar dem från att agera.

Vanmakten är ett centralt tema även i Olssons rapport. Han skriver:

(...) flyktingarna tycks uppleva vanmakt eller maktlöshet gentemot den svenska flyktingmottagningen eller de svenska myndigheterna. Man blir till en tingest i myndighetsutövningen och upplever det som omöjligt att förändra sin livssituation genom egna beslut. Asylärendet, bostadssituationen, svenskundervisningen etc, upplevs som underställt myndigheternas »godtycke«. Frustration följer sådana upplevelser. Speciellt tydlig framträder bilden av vanmakt när flyktingar känner sig felinformerade eller oinformerade och aldrig kan finna de små och eventuella utrymmen som gives till att förändra (och kontrollera) sina livssituationer. De berövas möjligheter att utveckla handlingskompetens i det nya samhället. (Olsson 1989)

Flera av informanterna i den här studien ger också uttryck för att deras framtid är avhängig enskilda tjänstemäns »godtycke«, som Olsson skriver, eller humör och personliga inställningar. Naturligtvis kan detta vara uttryck för en frustration som förs över på enskilda tjänstemän, när individerna i desperation försöker finna anledningar till att de inte får stanna trots att de själva anser sig ha tillräckliga skäl. En informant beskriver att

en människa på Migrationsverket var väldigt svår att kommunicera med. Flera andra har också synpunkter på Migrationsverkets bemötande. De poängterar att de har förståelse för att lagarna ser ut som de gör, men de efterlyser mer respekt och vänlighet i bemötandet. Oavsett om det handlar om att individerna projicerar sin frustration och besvikelse på representanterna för asylsystemet, eller om de faktiskt blir illa bemötta finns sådana upplevelser förmedlade i flera intervjuer. Samtidigt bör det också poängteras att andra informanter lyfter fram förstående tjänstemän som är mycket medkännande och hjälpsamma. Poängen blir, oavsett bemötande, att flera informanter upplever att deras ärenden påverkas av vilka handläggare de möter. Dessa upplevelser förstärker i vissa fall deras känslor av vanmakt och utsatthet.

Förutom oron för den egna situationen berättar flera informanter också att de oroar sig för familjemedlemmar som inte finns hos dem. I vissa fall har ett myndigt barn nekats uppehållstillstånd och lever ensam i hemlandet eller i ett annat land. I andra fall oroar informanterna sig för släktingar som stannat kvar i hemlandet. En del familjer har delat på sig, ofta genom att mannen kommit till Sverige några år före resten av familjen. Dessa män beskriver sig ha levt i en splittrad tillvaro, där kroppen funnits i Sverige men tankarna hos hustrun och barnen. Situationen har påverkat dem på olika sätt. En del har haft svårt att koncentrera sig, eftersom de oroar sig för familjen. För andra har tanken på att återförena familjen motiverat dem att söka praktikplatser och jobb för att så småningom kunna skapa en gemensam tillvaro i Sverige.

Den utdragna asylprocess som familjerna har befunnit sig i har på ett märkbart sätt minskat deras handlingsutrymme och förutsättningar som agenter. De har upplevt känslor av bristande kontroll över sin livssituation, vilket har lett till vanmakt och frustration. Utrymmet för målinriktat handlande minskar eller upplevs som obefintligt, vilket får konsekvenser för individernas identitet och känsla av värde och meningsfullhet. De hamnar i en »inlärld hjälplöshet« som grundar sig i känslan av att inte kunna påverka omständigheter runt omkring dem. (Tones & Green 2004, s. 92)

Att leva i ett tidsmässigt vakuum

Tiden i väntan på uppehållstillståndet gav litet utrymme för informanterna att utöva handlingskraft och makt som agenter. Den upplevdes därför som meningslös och frustrerande. Samtliga informanter beskriver denna period i livet – som i många fall handlar om år – som en förlorad tid. Det är tid de blivit

av med och som gått till spillo, eftersom den inte fyllts med mening. Tiden har upplevts berövas sin mening, samtidigt som individerna berövats sina möjligheter att förändra detta och påverka sin situation.

Många informanter lyfter fram vad människor i en annan situation hinner åstadkomma under motsvarande tid som de själva bara väntat. En informant, som framstod som van vid att studera, arbeta, försörja sig och engagera sig politiskt, kunde inte påverka sin situation eller sysselsätta sig med något meningsfullt under tiden då familjen inte hade uppehållstillstånd:

Jag vill bara säga att under tiden när vi hade fått avslag så befann vi oss i Sverige men vi levde inte ett normalt liv. Som man brukar leva i Sverige. Fem år av våra liv gick upp i rök. Du vet fem års tid är lång tid i ens liv, man kan göra mycket under den tiden.

De förklarar att de har velat studera, velat arbeta, men de har nekats tillträde till dessa arenor eftersom de inte haft uppehållstillstånd. De passiviseras av den upplevda vanmakten och av att bara vänta ut tiden, vilket skapar ytterligare orosmoment och leder till nya stresskänslor.

Eftersom informanterna själva hela tiden ansett att de haft skäl att få stanna men upplevt att de blivit missförstådda eller inte lyssnade till, upplevs tiden som gått som en förlust. Tiden i väntan beskrivs både som påfrestande och meningslös på grund av stress och maktlöshet. En informant berättar:

Fem år av sitt liv kastar man bara bakom sig. Man kan inte tänka eftersom man är så stressad och trött på allt. Vi hade det jättejobbigt, alltså, jättejobbigt.

Upplevelsen av att tiden gått förlorad kan sättas i relation till Anna-Liisa Närvänens diskussion om temporal organisering av individers livsförlopp. (Närvänen 1994) Varje individ lever sitt liv i förhållande till idéer om olika faser som ingår i ett livsförlopp, relationen mellan dessa, och deras innehåll. Närvänen talar om biografiska scheman som det som strukturerar upp vad som förväntas av en individ under olika delar av hennes liv. »Genom biografiska scheman skapas m a o meningssammanhang mellan kortsiktiga och långsiktiga handlingar, där handlingarna ytterst tolkas i relation till hela livstiden.« (Närvänen 1994, s. 45). Informanternas upplevelser av maktlöshet, meningslöshet och otillräcklighet kan tolkas som sprickor i de biografiska scheman mot vilka individerna planerar, tolkar och utvärderar sina liv. De upplever oförmåga att följa normer om vad de under »vanliga« förhållanden »borde« ha gjort med

den tid de istället genomlevt i ett utdraget väntetillstånd. Tiden upplevs ha gått till spillo, eftersom den inte använts i enlighet med normativt bestämda innebörder om vad som bör ske i den aktuella fasen av deras liv. Deras situation kolliderar både med föreställd normalitet i Sverige och normer om livsförlopp och levnadsförhållanden från hemlandet.

Nästan alla informanter beskriver den här tiden i termer av ett »helvete«. De kallar den för »svarta dagar«, »kaos« och »katastrof« och de säger att de inte önskar någon att gå igenom det de har »blivit utsatta för«. En informant väntade i två år på det första beskedet om hon skulle få stanna i Sverige. Därefter fick hon avslag, och överklagade. Hon hann inte få något avvisningsbeslut, innan den nya lagen trädde i kraft. Men hon beskriver sin situation så här:

Jag kallar den här perioden svarta dagar. Svarta dagar. Tre och ett halvt år, varje dag i tre och ett halvt år. Jättejättejobbigt. Det är jättesvårt att man lever och har inget hopp, har inget syfte, har inget mål. I början när jag kom till Sverige trodde jag att: Ah! Jag fick allt. Men... Utan uppehållstillstånd, nej det är hemskt.

Den här informanten beskriver att problemet under den här tiden var att hon saknade hopp, syfte och mål i tillvaron. Denna beskrivning görs också av många andra informanter och stämmer med betraktelsen av flykten och väntetiden som en spricka i det biografiska schemat. Informanten beskriver hur hennes förväntningar eller upplevelser vid ankomsten till Sverige krossades när hon inte fick uppehållstillstånd och hur situationen förändrades. Olsson tolkar den frustration som många flyktingar ger uttryck för som en känsla av att inte vara sig själv, som aktualiseras i upplevelsen av bristande kontroll över sina livsvillkor. »De har inte funnit någon plats i det svenska samhället. De är inte delaktiga – de har berövats sin agens.« (Olsson 1989, s. 40)

En vanlig beskrivning som många informanter gör är att tiden de levde i väntan och ovisshet upplevs som tio gånger så lång som den verkligen var. De beskriver att ovissheten inför framtiden gjorde att de inte kunde planera något, varken för sig själva eller sina barn. De levde i ett långdraget väntetillstånd där agensen saknades. En informant berättar:

Det var mycket nervöst och... Det var tiden, vi hade mycket tid där... Ja. Det pågick under två och ett halvt år. Att vi bara väntade, väntade och väntade.

Utän meningsfull sysselsättning blev tiden till något som bara måste fyllas för att den skulle gå. Detta förmedlas av samtliga

informeranter, även om vissa tagit svarta jobb eller haft möjlighet att gå i skola. Elsie C Franzén har i intervjuer med flyktingar under 1980-talet konstaterat samma sak. Hon skriver:

Att bo i ett nytt land, särskilt om man söker asyl, innebär oftast en förlust av autonomin, självständigheten, det vill säga att man förlorar friheten att själv bestämma över sitt liv. Det beror främst på de många nya regler som finns i det nya landet (...) Som asylsökande går det inte ens att bestämma sig för att bo i Sverige. Man måste vänta på tillstånd, på att någon annan ska bedöma om man är värd att få stanna i landet. (Franzén 2001, s. 60)

De flesta informanterna beskriver också att de inte kunde se något annat än beslutet, som var livsavgörande och därför överskuggade allt annat:

Du vet, jag kunde inte tänka på den tiden. (...) Om jag ville, ibland vill man se framtiden. Jag kunde inte se efter beslutet, det var bara ett fält och det var svart. Man kunde inte göra något, planera.

Oavsett om de varit gömda eller levt öppet hos släkt eller familj förmedlar samtliga informanter att de inte kunde planera eller se någonting i sin framtid. Det enda de tänkte på var beslutet. Ovissheten inför framtiden fick praktiska konsekvenser för deras möjligheter att planera sin vardag. Följande citat ur en intervju illustrerar det många informanter berättar:

Personen: Ifall jag skulle köpa någonting, då är det osäkert ifall vi skulle finnas kvar i landet eller om vi skulle utvisas, så såna tankar, orolighet hela tiden. Det handlar inte om att ha råd, men vi tänker hela tiden, om vi köper det idag då avvisar de oss imorgon. Vi tänker hela tiden på framtiden och vi har ingen chans att stanna här och såhär.

Intervjuaren: Man kan inte planera?

Personen: Ja precis. Kan inte planera till imorgon, vad ska hända...

Ovissheten inför framtiden, tillsammans med rädsla och oro beskrivs av en annan informant som »psykologiskt krig«, precis som många andra beskrivit att ovissheten och oron gjort dem sjuka. Omständigheterna fråntar individerna deras agens och bryter deras biografiska scheman på ett sätt som får konsekvenser för deras känsla av meningsfullhet och sammanhang, och förstärker deras utanförskap.

Att inte kunna förstå, inte kunna förklara

Ovissheten om framtiden och oförmågan att planera och styra sitt livsförlopp fråntar individerna deras agens på ett sätt som får dem att uppleva vanmakt. De förlorar kontroll över sin situation och har svårt att hantera den. Samtidigt upplever de att inte kan förklara sin situation.

Både språkliga och byråkratiska svårigheter tycks leda till att individerna står handfallna inför såväl uppmaningar som besked i asylprocessen. När de har ombetts visa nya bevis och lämna nya uppgifter som kan motivera en ny prövning beskriver många informanter sig ha stått oförstående inför vad de förväntats göra och vad uppgifterna ska innehålla. De beskriver hur de lämnats i ett desperat tillstånd, där allt de velat har varit att påverka sina situationer, men där det framstått som omöjligt. En informant utbrister:

Personen: Hela tiden ville de ha något nytt så att säga. Nytt, nytt, nytt, vad nytt? För att få uppehållstillstånd.

Intervjuaren: Vad vill de ha för nya saker?

Personen: Det ville jag också veta! Jag ville också veta och få svar på det, vad är det de vill?

Den här informanten tillhör dem som levde gömda, men hans beskrivning illustrerar en generell hållning bland de informanter som fått flera avslag och ansökt på nytt flera gånger. För att deras asylärenden ska prövas på nytt krävs att de kan lyfta fram nya aspekter som kan påverka bedömningen och eventuellt leda till ett annat resultat. Systemet skulle vara ohållbart om varje beslut som tas i asylprocessen kan ifrågasättas utan att nya skäl framkommit. Många informanter tycks dock uppleva att förklaringarna och motiveringarna från myndighetshåll är otillräckliga. Det är viktigt att förstå att de informanter som ansöker på nytt gör det för att de anser att de inte kan göra något annat. De anser själva sig ha starka skäl för att få stanna och känner sig därför missförstådda när dessa inte uppmärksammas eller »räcker«. De upplever att de inte kan återvända till sina hemländer, varför en negativ bedömning av deras ansökan lämnar dem med känslor av maktlöshet och desperation.

Informanternas desperation grundar sig i deras upplevelser av att vara otillräckliga i ärenden som är livsviktiga för dem. De har antingen inte förstått vad mer de ska lägga fram, eller känt sig missförstådda. En del beskriver upplevelser av att tjänstemän inte velat lyssna. En del menar att de mötts av »felaktiga« bilder av situationen i deras hemländer. En informant förklarar hur hon kände sig bedömd på fel grunder. Hon möttes av tal om den politiska situationen i Irak, men säger att hon hela

tiden har varit tydlig med att hon flytt från »privata« problem, som inte har med den politiska situationen att göra:

Men här trodde de att situationen i Irak blev bättre. Men vid första intervjun sa jag till dem att jag har inga politiska problem, jag har personliga problem.

Andra informanter beskriver att de mötts av misstänksamhet och misstro från tjänstemän på Migrationsverket:

De var misstänksamma (...) Jag har styrkt min identitet. Ni har bett mig att skaffa bevis och så har jag skaffat bevis.

När vi lämnade in alla dessa läkarintyg, de var ju från vårt hemland såklart, men utlåtande från läkare det är ju inte sånt man kan köpa i affären! Ingen ville någonsin titta på dem eller gå igenom det eller...

Bägge informanterna ovan beskriver att de lämnat de handlingar som efterfrågats, men att de mötts med skepsis och misstro. I det första citatet uttrycker informanten frustration över att det inte tycks räcka att han gjort som de bett honom. I det andra citatet beskriver en informant upplevelser av att handlingarna betraktas med misstänksamhet. Hon värjer sig mot eventuella antaganden om att de skulle vara falska, då hon påpekar att hon inte kan få tag i läkarutlåtanden från annat håll än från en läkare. Vidare uttrycker hon upplevelser av att ingen varit intresserad av att titta på de papper hon lämnat in.

Även andra informanter menar att de har mött misstänksamhet när de beskriver sina kontakter med myndighetspersoner. En informant som känner sig ifrågasatt i asylärendet frågar sig om de handläggare hon mött har trott att hon har ljugit:

Kanske är det så att många människor ljuger, och kanske tror de att jag ljuger eller någonting. Jag vet inte vad de tror på Migrationsverket.

I flera intervjuer letar informanterna fram olika dokument för att visa fram och styrka sina berättelser med. Detta kan tolkas som en beredskap inför misstänksamhet och misstro. De tycks vara vana vid att bli ifrågasatta. Detta yttrar sig också i flera intervjuer när informanterna påpekar att de följer lagar och att de inte utgör någon belastning för samhället:

Vi har ju respekterat svenska staten och vi kommer fortsätta göra det.

Jag tycker om Sverige och jag respekterar alltid lagar och... alltid. Jag gör rätt, om du förstår vad jag menar.

Informanterna rättfärdigar sig själva i dessa fall utan att ha blivit ifrågasatta eller misstänkliggjorda. De tycks uppleva att de måste förklara sig och bevisa att de har »rätt« att leva här. Detta krävs också av asylsystemet, som väger individernas angivna skäl mot lagar och förordningar om vad som kvalificerar för ett uppehållstillstånd. För enskilda individer skapar dock kraven på bevisföring förvirring, eftersom de anser att deras skäl borde räcka.

Livssituationer som skapar ohälsa

Upplevelser av bristande kontroll och handlingsutrymme har tydliga kopplingar till utveckling av ohälsa. Upplevelser av otrygghet, meningslöshet, samt separation eller isolering från betydelsefulla personer i omgivningen och familjen får konsekvenser för en persons syn på sig själv, vilket i sin tur påverkar dennas hälsa. (Integrationsverket 2006c). Sådana upplevelser är vanliga i relation till flykt och migration och tar sig ofta psykiska ytringar. Den spända situation som många flyktingfamiljer befinner sig i leder inte sällan till olika former av kriser. Dessa kan i sin tur leda till olika grader av depression eller förlorad lust till livet. (Olsson 1989)

Informanterna i den här studien påvisar tydliga kopplingar mellan sin livssituation och sitt hälsotillstånd. Framst är det oron och känslorna av vanmakt som identifieras som sjukdomsgenererande aspekter. En informant förklarar:

Alltså den här oron dag ut och dag in gör att man blir sjuk till slut och får massor med sjukdomar.

Tiden har också lyfts fram som en aspekt som påverkat informanterna negativt, genom att den varit svår att fylla utan meningsfull sysselsättning. Detta tycks också leda till ohälsa, eftersom det gör att »man tänker för mycket«, som informanterna säger. Följande informant, som genom intervjun framstår som en relativt stark och positiv person, beskriver efter ett tag hur han mådde under väntetiden. Han hade varit med om många vändor i sitt asylärende, som var lite speciellt. Slutligen hade han fått avvisningsbeslut och då gömde sig familjen. Han säger:

Man blir som sjuk i huvudet. Man förlorar ganska mycket. Hela tiden, man kan inte göra någonting och man tänker för mycket. Hela tiden tänker man och tänker. Det är svårt. Man måste tänka hela tiden på hur det kommer vara. Hur det blir och så här. Vad ska man göra? Det har påverkat ganska mycket. Jag har blivit lite

nervös. Man blir lite nervös hela tiden. Och jag har märkt att efter några månader blev det så ibland... Ibland ganska mycket nervös. Jag hade lite problem att andas också. Det var ju ibland katastrof. För man blir nervös, man kan inte andas. Ja, det är svårt.

Ytterligare en informant poängterar att det ständiga väntandet påverkade hälsan både fysiskt och psykiskt. Flera personer berättar att de behövt sömntabletter, anti-depressiva medel eller att de besökt psykolog. Sömnsvårigheter, nervositet och depression präglar berättelserna och är vanliga inte minst hos kvinnorna. En del män beskriver, förutom nervositet och oro, förlorad känsel i delar av kroppen och högt blodtryck. Någon har fått en hjärtattack, en annan har varit nära en blodpropp. Några informanter beskriver att de eller deras barn försökt begå självmord. Generellt beskriver samtliga informanter en anspänning och en stor trötthet, som gått ut över såväl relationer som kroppsligt och mentalt hälsotillstånd.

Ohälsotemat är tydligt i alla intervjuerna och kan härröras ur förändringar i hur den egna identiteten, rollen och situationen upplevs. För vissa har ohälsan lett till att informanterna inte upplever sig ha förmågan att »komma igång« med sina liv när de väl fått uppehållstillstånd. De behöver tid att lugna ner sig och landa. För andra har kroppsliga problem och besvär som uppkommit eller förvärrats under väntetiden blivit till hinder för att de ska kunna tillgodogöra sig introduktionen. Individerna säger sig själva behöva bearbeta de upplevelser som skapat ohälsan innan de kan engagera sig fullt ut i introduktionen. Förutom personernas egna insatser för att förbättra sin hälsa bör introduktionen som verksamhet ge individen förutsättningar för detta. Eftersom förutsättningar och risker för hälsa eller ohälsa finns på såväl individnivå som mer organisatorisk nivå, finns vikt av att anlägga ett hälsofrämjande perspektiv i utveckling av introduktionsverksamheten. (Integrationsverket 2006c)

Ansvar utan makt

En stor del av den otillräcklighet som informanterna beskriver att de upplevde under den tid då de väntade på uppehållstillstånd härrör ur bristande resurser för att leva upp till de förväntningar som ställdes på dem. Centralt i denna upplevelse är att de förväntats ta ansvar och måste göra det, men att de saknat makt. Förväntningar om ansvarstagande krockar med ett mycket trångt handlingsutrymme. Både som vuxna och som föräldrar förväntas de ta ansvar för sig själva, sina livssituationer och sina familjer. Samtidigt är de utelämnade till andras »goda vilja«, till rättssystem och lagtolkare. De upplever sig stå maktlösa och därmed handfallna inför förväntningarna på att de ska ta ansvar för sin situation. Upplevelserna av att vara otillräckliga leder till skuldkänslor och skam, som i sin tur upplevs som signaler på deras »avvikelse«.

Förälder-barn-relationen

Förutom den gemensamma erfarenheten av att ha levt under lång tid i ovisshet om sin framtid, förenas informanterna av att de är föräldrar. Samtliga befinner sig i en föräldraroll vars centrala komponent består av ansvaret för barnen. Vad innebär det att vara förälder? Hur påverkas informanternas vuxenroll av omständigheter runt omkring dem? På vilket sätt påverkar ovissheten, oron, rädslan, sömnsvårigheterna, ohälsan och känslan av vanmakt deras möjligheter och förutsättningar att agera och fungera som vuxna och som föräldrar?

Om vuxenrollen handlar om ansvarstagande för sig själv, och som förälder även för sina barn, hamnar föräldrarna i den här studien i ett dilemma. De förväntas – och måste – ta ansvar för sina familjer men beskriver samtidigt att de upplever sig vanmäktiga och maktlösa. De upplever sig inte kunna påverka sin situation eller planera för framtiden. Ovissheten om vad som skulle hända kan sägas ha berövat personerna deras agens.

Samtidigt måste de klara av att ta ansvar för en situation som deras barn inte kan ta ansvar för. Detta leder både till ytterligare känslor av vanmakt, och skuldskänslor gentemot barnen, vilket kommer att utvecklas längre fram i rapporten.

Flera informanter beskriver att de håller oro och rädsla inom sig. En del förklarar att de ler utåt men är ledsna inuti. Flera hänvisar till barnen och till den vuxenroll de själva har. En informant berättar att hon tog antidepressiva tabletter under en period när familjen levde gömd. Hon är nogga med att tala om att hon inte ville bli beroende av dem, men att hon behövde dem. Hon förklarar:

Men de hjälpte mig att må bättre. Just under denna tid, eftersom jag ville vara stark för mina barn och försöka prata och samla all kraft som jag kunde.

Ytterligare en informant beskriver hur han höll god min inför barnen:

Visst blir man upprörd alltså och man blir arg på sig själv. Men jag behåller det för mig själv, jag visar det inte för mina barn, då går jag ut på en promenad eller så.

Liknande beskrivningar återfinns även i andra intervjuer. I vuxenrollens ansvarstagande ligger också viljan att skapa en trygg omgivning och en stabil miljö och att vara stark inför barnen. En annan informant förklarar:

Personen: Den svagaste punkten i människans liv det är barnen. Att få dem att känna sig trygga och kunna lära sig... att leva ifred alltså. Alla de andra problemen... Man kan övervinna de andra problemen.

Intervjuaren: Okej, det här är det viktigaste?

P: För mödrar och för föräldrar. För att de är ansvariga.

I: Precis. Hur tycker du att det har fungerat att vara förälder under de här förutsättningarna?

P: Inte alls lätt. Mycket svårt. För jag ville få min dotter att må bra på något sätt. Utan att ljuga. Och jag kunde inte. Och hon pratar mycket. Hon vill ha svar. Och hon är på hela tiden. Och vi är ensamma, vi två.

I: Åh. Så hon frågar och frågar och vill veta, och du kan inte svara.

P: Ibland tio gånger per dag. Och jag har alltid samma svar. Men jag tror att hon sökte någon trygghet för sig själv. Kanske ville hon att jag skulle ljuga för henne så hon skulle må bra. Men jag kunde inte. För även om man ljugar för barnen så kommer de så småningom tala om att du har ljugit för mig.

Att föräldra- och vuxenrollen är central stöds tydligast av de många beskrivningarna av hur viktiga barnen är. Detta har också blivit tydligt i tidigare undersökningar. (Integrationsverket 1997) Samtliga informanter förklarar att barnens framtida situation, utbildning, boende och sammanhang är det som är viktigast för dem. Många gånger beskrivs barnens väl vara det som drev dem under den tid då de levde i Sverige utan uppehållstillstånd. Det var för barnens skull man inte kunde återvända till hemlandet, säger vissa. Det är barnen de prioriterar, barnens behov som tillfredsställs med de små ekonomiska resurser de har. Det är målande hur en av informanterna uttrycker sin vilja att göra saker »för barnens bättre«. Hon börjar säga »för barnens bästa« men rättar sig: »eller bättre«. Oavsett om det är ett språkligt misstag eller en medveten rättelse illustrerar uttrycket det relativa i flyktingsituationen, en strävan efter att få det bättre än förut.

Flera informanter beskriver hur de orkat »lite till« på grund av barnen. Samtidigt upplevs situationen som orimlig. Föräldrarna känner sig otillräckliga och kan inte påverka sin situation eller förutspå sin framtid, ändå uppåddar de någon form av hopp för barnens skull. En informant beskriver den dubbla känslan så här:

Man hade definitivt ingen ork mer, att tänka på det och klara situationen vidare. Ser man sina två barn, man kan inte lova dem något liv. Det är ju absurt men ändå så... Lite grann, lite grann och lite till...

Uttryck som »barnen är nummer ett« eller »barnen är det viktigaste för oss« återkommer i alla intervjuer. Så även oron över barnens situation vid ett eventuellt återvändande. Många beskriver höga förhoppningar om sina barns framtid, att de ska utbilda sig och växa upp till lyckliga människor som det går bra för. En familj tänker med lättnad på sin yngsta dotter: »Tack och lov att hon inte förstår vad vi har varit med om.«

Många oroar sig för hur barnen har påverkats av de här åren. Framförallt är det ensamhet och brist på kamrater som föräldrarna oroar sig för. Flera beskriver hur de själva fått fylla flera roller i barnets vardag. Så här berättar en familj om tiden då de var gömda:

Vi fick vara hennes kompisar och vänner. Vi fick leka med henne, prata med henne, promenera med henne. Vi bodde i en liten lägenhet i X-stad, i ett studenthem. Det fanns inga barn där heller såklart. Det var inte bra just i den perioden och för hennes ålder och utveckling, eftersom hon var med oss just då fast hon kanske behövde barn runt om sig. Det går ju ganska bra nu men ändå

kan man ibland se att hon ser ensam ut, så man frågar sig nu om det har varit bra för hennes utveckling.

Ensamhet och isolering återkommer i berättelserna om informanternas barn. De flesta har tagits ur skolan eller inte kunnat börja skolan på grund av familjens livssituation. Flera föräldrar oroar sig över barnens skolgång som blivit avbruten. En informant berättar att dottern hamnat ett år efter sin »årskull« i skolgången, eftersom familjen gömde sig när avvisningsbeskedet kom:

Min dotter fick inte gå på dagis eller någonting (...) Hon har förlorat ett år på skolan nu (...) Det är lite svårt när man ser att hon inte får gå i skolan och så. Det blir lite för sent för henne och man vet aldrig...

Upprepade flyttningar beskrivs också försvåra för barnen att rota sig och skaffa kamrater. Många gånger tycks det gå bra för barnen nu, men de vuxna oroar sig ändå och känner sig som dåliga föräldrar för att de inte kunnat erbjuda dem en bättre situation.

Även Olsson identifierar både skuld känslor och viljor att sätta barnen i främsta rummet i sina intervjuer med flyktingfamiljer. Han skriver:

Såvida man inte enbart tolkar det som en kompensation för ens egna skuld känslor gentemot barnen, så tycks barnen vara speciellt viktiga i den situation som flyktingfamiljer befinner sig i. Ibland är det nog också så att det är med tanke på barnens framtid man valt att fly. Barnen har inte bett om att få bli indragna i den härva de nu befinner sig i och som förälder vill man rätta till detta. (Olsson 1989, s. 53)

Föräldraskapet har kopplingar till en viss agens och ett visst ansvarstagande och kontrollerande av familjens situation. I förhållande till det begränsade handlingsutrymme som informanterna beskriver sig ha haft, aktualiseras känslor av att misslyckas och att »göra fel«. Inte minst att som vuxen (agent) inte kunna erbjuda sina barn »normala« uppväxtvillkor leder till känslor av skuld.

Den trehövdade skulden

Mycket av det som berättas i intervjuerna går att tolka som uttryck för skuld känslor eller upplevelser av skuld av olika slag. Det handlar om konkreta skulder i form av lånade pengar från

stat eller enskilda individer. Det handlar också om förmedlade tacksamhetsskulder gentemot personer som lånat dem pengarna, eller som hjälpt dem på andra sätt. Läkare som behandlat dem utan att ta betalt, grannar som sett mellan fingrarna, hyresvärdar som låtit dem arbeta av hyran, individuella tjänstemän som ställt upp mer än deras yrkesroll begär. Sist men inte minst finns som redan nämnts, subtila men djupgående känslor av skuld gentemot barnen för att de inte får leva »normala« liv, gå i skolan, umgås med vänner, ha tillgång till leksaker, trygghet eller hälsa.

De flesta informanter är kritiskt inställda till att låna pengar och försätta sig i skuld till någon, vare sig det är släktingar eller statliga instanser. Det finns en stark självständighetssträvan bland dem jag intervjuat. »Det känns inte bra att låna«, säger många. Så här berättar en informant:

Personen: Jag tror det var många som var tvungna att söka hjälp av sina föräldrar och släktingar, eller bekanta eller vem som helst. Men jag behövde inte det faktiskt. Och jag ville inte det.

Intervjuaren: Varför inte det?

Personen: Ja, ja jag vet inte, men jag tycker inte om att be någon om någonting.

Liksom många andra informanter beskriver den här personen att det inte känns bra att låna pengar och be om hjälp och stöd från andra.

En informant som fick tillfälligt uppehållstillstånd under en period hade själv lyckats få tag i både lägenhet och jobb. När det tillfälliga uppehållstillståndet gick ut fick han avslag på nytt. Då fick han inte längre stanna. Han beskriver situationen med det tillfälliga tillståndet och avslaget så här:

Jag fick låna pengar, hyra lägenhet, köpa möbler, börja gå till skolan och få bidrag. Och sen efter ett år, punkt slut. Vad ska man göra med alla lånen, vad ska man göra med hyran, vad ska man göra med alla möblerna?

Även om det tillfälliga uppehållstillståndet gör denna informant till ett undantag från de andra visar exemplet tydligt vilken sits den som har skulder kan befinna sig i. Även om inte de andra informanterna fick tillfälliga uppehållstillstånd, förmedlar de att de upplevde otrygghet och ovisshet, vilket kanske också påverkat deras inställning till att låna pengar. De vet inte om och i så fall när de ska kunna betala tillbaka dem. De har också förmedlat att de inte kunnat investera i något, eftersom de inte vetat om de ska få stanna kvar i landet.

En informant uttrycker stark motvilja inför att ta emot

pengar från andra. Hon förklarar det med att hon lärt sig sedan hon var liten att det är fult att inte tjäna sina egna pengar och att vara beroende av andra. Det är viktigt för henne att kunna arbeta och försörja sig själv och sin familj. Denna syn på lånade pengar beskrivs också i nästa citat, då en annan informant gör lånade pengar kontra självständighet till statusmässiga faktorer. Han vill inte leva på andras pengar genom skatten, förklarar han:

Nej nej, jag vill jobba också. Jag har också familj. Jag vill inte att mina barn tänker så att vi har levt på hjälp och så. Jag vill inte.

För den här informanten är det viktigt att hans barn inte känner sig sämre än andra genom att de levt på lånade pengar.

En annan typ av skuld handlar om tacksamhet. Många av informanterna var beroende av tur och kontakter för att de skulle klara sin tid som exempelvis gömda. Detta försätter dem i tacksamhetsskuld gentemot dem som hjälpt dem. När jag frågar en informant vad som hade hänt om familjen inte hade haft så mycket kontakter som kunde hjälpa dem att vara gömda svarar han att han inte vet, men att det var den enda utvägen för dem. Det fanns ingen annanstans att få hjälp. Han berättar:

Vi har än idag kontakt med den familjen, vi kommer aldrig att glömma bort det som familjen har gjort för oss. Vi har bra kontakt med dem. Givetvis kommer vi att vara tacksamma för det de har gjort.

Han beskriver att den hjälp familjen gav dem var outhärlig. Därför kommer de att bära en tacksamhetsskuld mot dem.

I andra intervjuer finns tacksamhetsyttringar som handlar om att man måste vara nöjd när man äntligen har fått uppehållstillstånd. Som den här informanten säger:

Om jag eller någon annan säger att man inte trivs, då tror jag det är någonting fel.

Här tycks det handla om en form av tacksamhet gentemot själva staten och den tillfälliga ändringen i asylsystemet som gav familjerna uppehållstillstånd. Nu när man väl har fått det är det »fel« att klaga, lyder uppmaningen. Liknande uttryck finns i andra intervjuer. Så här säger till exempel en informant:

Alltså jag är väldigt tacksam för de sista reglerna som var mycket bra. De har gett möjlighet till många som kan söka, sista ansökan. Och då fick jag, jag är väldigt tacksam. Jag fick hjälp, jag glömmmer aldrig det stödet som jag fick... De har hjälpt mig och väldigt många människor.

I det här citatet riktas tacksamheten både mot den tillfälliga lagen och mot människor som har hjälp till under tiden. Kanske är det för att de faktiskt klarade sig igenom en tid som upplevdes som hemsk som de inte anser sig ha »rätt« att klaga över den nuvarande situationen. I förhållande till det de lämnat bakom sig är de nöjda med »allt« nu.

Ytterligare andra riktar sin tacksamhet mot handläggare och tjänstemän på de lokala introduktionsenheterna. Om individerna ibland upplevt sig bemötas tidvis dåligt i den första fasen av asylprocessen är många mycket nöjda med hjälpen de fått från sina introduktionshandläggare. Så här berättar en informant om reaktionen när han fick sitt uppehållstillstånd:

Personen: Den första person jag ringde till var min handläggare. Jag ringde hem till henne. Jag sökte på Internet och ringde direkt till henne. Det var en glädjande nyhet. Jag glömmer inte det hon offrade för min skull. Hon gjorde mycket. Hon hjälpte mig mycket, mycket!

Intervjuaren: Mer än hon hade behövt gjort?

Personen: Ja, hon gjorde allt för mig.

Den här personen var inte gömd utan hade återkommande kontakt med introduktionsenhetens handläggare under en process då han fick både tillfälligt uppehållstillstånd under en period och därefter avslag¹¹. Han upplever att handläggaren på introduktionsenheten gick utöver sin yrkesroll för att hjälpa honom att få permanent uppehållstillstånd. I frågor där han inte haft något inflytande har han upplevt att hennes engagemang i hans fråga har gagnat honom. Hon har använt handlingskraft och kontakter för att påverka hans situation, säger han. Detta gör honom mycket tacksam.

Den sista och kanske mest djupgående och tydligaste känslan av skuld handlar om informanternas barn. Många informanter uttrycker skuldkänslor inför barnen. De känner sig som dåliga föräldrar för att de inte kunnat erbjuda barnen det de önskar eller behöver. Flera informanter gråter när de talar om sina ensamma, sjuka eller brådmogna barn. En man och en kvinna berättar om hur deras barn tvingats växa upp snabbt under den period då de inte hade uppehållstillstånd. De berättar:

Mannen: Alltså en sjuåring, till exempel när vi gick in i affären, de frågade inte efter godis, ingenting.

11 När en person får ett tillfälligt uppehållstillstånd, som ofta begränsas till ett år, gäller samma regler som för den som får ett permanent uppehållstillstånd – man folkbokförs, mottages i kommun, har rätt till hemutrustningslån och introduktion.

Kvinnan: Det var precis som om de tänkte att vi vet att vi har problem och det här är inte viktigt.

För de här föräldrarna var det jobbigt att se barnen kväva sina egna impulser och önskningar av hänsyn till familjens omständigheter. En annan familj är ledsen över sin sons hälsoproblem, som han utvecklat under en tid då de inte hade tillgång till läkarvård. De skuldbelägger sig själva för sonens besvär:

Personen: Tänk om vi hade kunnat hjälpa honom innan, alltså...

Intervjuaren: Hade kunnat förhindra det?

Personen: Ja. Eller förbättra eller någonting.

Andra informanter beskriver också skuldkänslor inför hälsoproblem eller sjukdomar hos sina barn. Många är ledsna och flera tycks klandra sig själva för att de inte kan erbjuda barnen rättigheter som sjukvård eller en trygg hemmiljö. En informant beskriver hur hennes egna upplevelser av otillräcklighet som förälder skapar skuldkänslor och får henne att må dåligt. Hon berättar:

Min dotter, egentligen måste jag dåligt på grund av henne. Jag hade ju förståelse för vår situation, när vi flyttade hit och dit bland olika familjer. Men hon förstod inte varför det var så. Hon såg ju folk leva ett annat liv.

Den här mamman känner skuld gentemot sitt barn för att familjen inte lever »som alla andra«, och för att hon varken kan förklara för dottern varför det är så eller göra något åt situationen. Hon känner sig otillräcklig i förhållande till det ansvarstagande hon som förälder »borde« leva upp till. Återigen är det den bristande agensen som hindrar individerna från att uppleva normalitet och leva upp till de krav och förväntningar som finns relaterade till denna.

Att inte duga och inte räcka till

Tätt förknippat med skuldkänslor och ibland svårt att definiera och skilja ifrån dessa är känslor av skam, och att skämmas. Till skillnad från skuldkänslorna, som pekar ut individerna som otillräckliga därför att de inte förmår »göra det rätta« eller det som förväntas av dem, riktar skammen misslyckandet mot individerna som personer. När skuld härrör från sådant de gör, ringar skammen in felet i det de är. Skam handlar om upplevelsen av att vara otillräcklig, och aktualiseras ofta i relation till en närstående eller viktig person. (Giddens 1997, s. 80 ff.)

Flera informanter berättar om upplevelser som vittnar om skam, om en känsla av att inte riktigt duga och inte bli inkluderad. De ger uttryck för skammen i ett utanförskap. Skam går att utläsa i deras berättelser om att behandlas »omänskligt«, ovärdigt, att inte räknas som en hel människa. Det aktualiseras också i förhållandet till barnen. I det sista citatet ovan kände en kvinna skuld för att hon inte kunde erbjuda sitt barn ett bättre liv. Denna känsla kan också tolkas som skam genom att hon inte känner att hon duger och räcker till som människa eller som förälder. Skammen aktualiseras i känslan av avvikelse, att inte passa in i rådande normer om »goda« människor eller önskvärda beteenden. Känslan av skam relateras till misslyckandet att nå ett ideal, eller som Giddens skriver, att inte klara av att vara »det själv jag vill vara«. (Giddens 1997, s. 85)

Somliga informanter berättar om skamkänslor som är kopplade till väntan och ovisshet. De jämför sig med andra och är rädda att andra ska tro att de är sämre, att de inte ska få sitt uppehållstillstånd, för att de inte duger. När andra får sina tillstånd och deras dröjer skäms de. Informanten som fick tillfälligt tillstånd beskriver så här:

Man skäms alltså. Hela tiden tror de att jag har fått tillfälligt uppehållstillstånd. Tror att jag ska få vara kvar och sen när man får... Man skäms. Sen kanske jag får, men inte min kompis. Jag fick permanent och han fick tillfälligt och vi bor grannar. Sen efter ett år skäms jag.

Han beskriver att han skämdes både för att han fick ett tillfälligt uppehållstillstånd som han vet innebär att han inte med säkerhet får stanna, och för att han sedan fick stanna permanent, medan hans granne inte fick det. Det han beskriver är skammen i känslan av att vara annorlunda än andra runt omkring. Först avvikelsen från dem som är accepterade i Sverige, sedan avvikelsen från den som inte är det. Även i andra informanters beskrivningar av hur de fick vänta på att få sitt beslut, medan andra fick sina, kan tolkas som känslor av skam. Kanske talar andra bakom deras rygg och undrar varför de inte får sitt beslut, resonerar de.

Andra informanter förmedlar skamkänslor vid avslaget. Någon berättar att hon höll avslaget hemligt för att slippa erkänna att hon inte beviljats ett liv i Sverige. Hon förklarar:

När de vägrade mig, det var som... Agh! Så här. Och jag berättade inte den hemligheten för någon.

Den här informanten såg både glad och samlad ut. Hon skratade mycket och beskrev sig själv som en ständigt leende per-

son. Men inuti är hon ledsen. Hon berättar att hennes känsla av att inte vilja, våga eller kunna berätta om avslaget för sin omgivning fick henne att förlora i vikt. Hon säger:

Doktorn sa att jag kanske har någon sjukdom, för jag förlorade 14 kilo på sex månader. Det är för mycket för mig, alla mina skjortor blev för stora. Och alla som träffar mig, ja då ler jag, då skämtar jag, men allting inuti... Det var mitt problem under den tiden, att jag inte kunde säga till någon.

Känslan av att inte vilja eller våga tala om för andra att hon inte fått uppehållstillstånd fick henne alltså att må så dåligt att hon förlorade i vikt. Hon kände sig tvungen att hålla god min och hålla avslagsbeslutet hemligt, för att slippa skämmas inför omgivningen och kanske också sig själv.

Känslan av skam tycks i intervjumaterialet vara kopplad till oförmåga och otillräcklighet. Avslaget säger att man inte räcker som människa, det är bevis på att berättelsen inte räcker till, att skälen inte räcker. Kvinnor och män som inte kan erbjuda sina barn trygghet vare sig räcker eller duger som föräldrar. En informants skamkänslor bottenar i otillräckliga resurser. Hon förklarar att hon önskar sitt barn ett bättre liv, utan att ha möjlighet att ge henne det. Eftersom hon inte har något jobb är hon beroende av lånade pengar, som inte täcker alla behov. Detta får henne att känna sig som en dålig förälder. Hon berättar att hon tröttnat på att pengarna aldrig täcker vad hon betraktar som ett normalt (eller basalt) konsumtionsbehov. Hon säger:

Personen: Jag kan inte se min dotter i ögonen. Varje månad säger hon, mamma månadspengar! Och jag säger...

Intervjuaren: Du har inga pengar att ge till din dotter.

Personen: Jag måste köpa busskort, måste köpa kredit till telefonen. Jag har vänner, svenska pojkar, svenska flickor, bekanta...

Jag måste ha lite pengar till godis, till tuggummi. (...) Jag gör allt för barnen. Jag köper micro. Köper allt. Att min dotter känner sig bättre, att leva som... För att hon ska känna sig som en människa.

Den här kvinnan beskriver att hon inte kan se sin dotter i ögonen. Hon upplever sig som otillräcklig och kan inte leva upp till barnets behov och önsknings. Hon vill ha ett arbete så att hon kan bestämma över sin egen inkomst och så att hon kan tillgodose sin familjs behov på ett »värdigt« sätt, så att dottern kan »känna sig som en människa«.

En annan informant blir ledsen när han berättar hur han upplevde det när han kom till Sverige och inte fick uppehållstillstånd förrän efter flera år, medan hans syskon och föräldrar hade fått det direkt när de hade kommit. Kanske är det också

en känsla av att bli betraktad som sämre än någon annan, och att inte riktigt räcka till?

Ytterligare källor till skam är bristande språkkunskaper. En informant skäms för att han inte kan förklara sig språkligt. Han säger:

Jag vill så gärna kunna umgås med människor, kunna kommunicera, kunna gå in i matbutiken, kunna läsa priserna. Inte bara stå där och inte kunna förstå eller läsa någonting.

Den här informanten missförstod instruktionerna om var intervjun skulle hållas. Återigen aktualiseras skammen. Han säger:

Och man känner sig så dum att man inte kan fråga, man kan inte språket och fråga någon där (...)Och jag tänkte, jag har ju lovat att jag ska vara på plats nu, så jag har lovat och ställer inte upp. Och vi var ändå på plats!

Eftersom han inte kan språket kan han inte påverka sin situation och fråga någon var han ska vara. Detta får honom att känna sig som en dålig person som sviker sitt löfte att vara på plats. Eftersom han ansträngt sig för att vara på plats, men misslyckats, skäms han.

Kanske kan skammen kopplas till utanförskapets status, det vill säga den egna upplevelsen eller den förmedlade upplevelsen av att man är sämre än andra. Detta hänger samman med att inte känna att man duger eller räcker till. Själva det utanförskap som informanterna beskriver kan på så sätt förstås som en grogrund för skamupplevelsen.

Den situation som informanterna har befunnit sig i, som har präglats av bristande agens och möjligheter att kontrollera den egna situationen, visar sig alltså få konsekvenser för deras möjligheter att ta ansvar och leva upp till krav som de upplever ställs på dem som föräldrar. Handlingskraft och ansvarstagande är centrala komponenter i en föräldraroll, som dessutom framstår som en central del av informanternas identitet. Det frihetsberövande som skett genom flykten och asylprocessen har dock verkat inskränkande på informanternas utrymme att agera som föräldrar och att ta ansvar för sina barn. Detta framstår som särskilt problematiskt just eftersom barnen inte själva kan förväntas ta ansvar för sin situation. Barnens agens är sammanknippad med och till stor del beroende av föräldrarnas handlingsmöjligheter. Föräldrarna upplever därför att även barnen påverkas negativt, när föräldrarollens frihet och möjligheter att utöva kontroll begränsas. Detta får konsekvenser för individernas självkänsla och identitet.

Uppehållstillståndet – en brytpunkt

När intervjuerna kommer in på uppehållstillståndet förändras både tonen och innehållet i berättelserna och teman som vanmakt och oro byts ut mot glädje och lättnad. Det blir tydligt att uppehållstillståndet utgör en brytpunkt. Tillståndet innebär både en officiell brytning med det utanförskap som situationen utan uppehållstillstånd innebar, och en personlig känsla av att åter kunna påverka sitt eget liv och ha kontroll över tillvaron. I analysen framstår den tillfälliga ändringen i utlänningslagen liksom det hägrande uppehållstillståndet som det objekt som informanternas agens, handlingskraft inriktats på. En handlingskraft som innan uppehållstillståndet har ett mycket begränsat handlingsutrymme. När de väl får stanna innebär detta att en stor del av den handlingskraft de uppåddat under tiden i väntan frigörs och kan användas till nya saker. Samtidigt visar det sig att handlingskraften för vissa fortsätter att vara begränsad även efter uppehållstillståndet.

En ny chans

Samtliga informanter förmedlar att uppehållstillståndet utgjorde en brytpunkt i deras tillvaro. De beskriver en enorm glädje och en lättnad som handlar om att de äntligen kan slappna av och att de slutligen blivit »hörda« och förstådda. Många förklarar att de knappast kunde tro att det var sant. De hade blivit så vana vid avslag att de inte vågade förvänta sig något annat, säger de.

Olika informanter beskriver att de närde olika mycket hopp om att de slutligen skulle få uppehållstillstånd efter att de fått avslag. En del familjer hade börjat tänka på ett återvändande när de hörde talas om den tillfälliga ändringen i utlänningslagen. Någon berättar att han hade gett upp. Han hade fått flera avslag och hade börjat tänka på att återvända till det han flytt ifrån. Han beskriver att det var hans advokat¹² som uppmanade

honom att ansöka en sista gång i och med den tillfälliga lagen. De flesta berättar dock att de vågade hoppas, att det var någon form av hopp som drev dem framåt och fick dem att klara tiden före uppehållstillståndet. »Jag hade hoppet med mig, ända till slutet«, säger någon. »Jag sa hela tiden till mig själv, det finns ett ljus, det finns ett ljus...«, säger någon annan. Tron och hoppet på att till slut få stanna beskrivs som det som gjorde att familjerna orkade vänta i ytterligare dagar och veckor. Många informanter beskriver hur vetskapen om den tillfälliga lagen gav nytt ljus åt familjen. De beskriver hur hoppet ibland började lämna dem, men hur diskussionerna kring den nya lagen gav dem ny kraft. »Det var snack om den tillfälliga lagen«, säger en informant och beskriver att »efter detta blev vi lugnare«.

Det är slående hur stor handlingskraft informanterna ger uttryck för när det gällde att ta reda på fakta om de nya möjligheterna. Familjer som var gömda höll sig uppdaterade genom text-tv, en del samlade allt de kunde hitta på Migrationsverkets kontor och utbytte information med andra familjer. Många berättar att de lärde sig alla namnen i riksdagen och höll reda på allt som hände. Några exempel ur intervjuerna:

Vi visste inte men vi hoppades, eftersom det var... Vi visste alla politikernas namn och vilka som var för denna lag, vilka var emot denna lag. (...) Vi visste allt detta som hände i riksdagen.

Varje gång, varje dag slog jag på text-tv. Och jag vet allt genom den, varje dag. Inga tidningar och sånt. Text-tv, jag har listat ut all text-tv på alla programmen. Ja, man var med alltså.

Ja, det var på teve hela tiden. Vi var hela tiden och tittade på teve. Och det var riksdagen på teve hela tiden. Jag fick lära mig alla moderatörer, journalister, riksdagsledamöter, regeringen, ja allt, allt.

Det är intressant att notera hur informanterna tycks ha använt en stor handlingskraft till att hålla sig uppdaterade och informerade om den nya lagen. Det är inte konstigt, eftersom lagen skulle komma att ha en omvälvande inverkan på deras liv. Denna handlingskraft utgör en tydlig kontrast mot den passivering och maktlöshet som de beskriver att de upplevt i många

---

12 Varje asylsökande har rätt till ett juridiskt ombud (advokat) som ska tillvarata sökandes rättigheter i asylprocessen. Migrationsverket utser ombud och tjänsten är kostnadsfri för sökanden. När ärendet är avgjort förlorar man rätten till ombudet. Det händer att ombud därefter fortsätter att hjälpa sina klienter ideellt. Det kan också vara så att man fått hjälp av ett helt annat ombud som på ideell basis hjälper gömda flyktingar. I det här fallet är det möjligt att ombudet uppmanade personen att söka på nytt i samband med att det sista avslaget meddelades.

andra sammanhang under den här tiden, där handlingsutrymmet helt upplevts saknas.

Handlingsutrymmet sträcker sig dock inte längre än till att skaffa information och att lämna in en ny ansökan. Informanterna kan inte påverka sin situation mer än tidigare, men de beskriver tydligare upplevelser av att kunna involvera sig i processen och försöka förstå den. Lagen utgjorde en ny möjlighet till att få uppehållstillstånd och beskrivs därför precis som varje annat beslut som avgörande för möjligheterna att planera och strukturera sin tillvaro och framtid. En informant berättar:

Personen: Jag väntade bara på den tillfälliga lagen. Det var vår enda utväg.

Intervjuaren: Tänk om ni inte hade fått...

P: Jag tänkte bara på det, ingenting annat.

I: Okej, det fanns liksom ingenting bakom där, det var bara...

P: Det var enda utvägen. Jag tänkte bara på det. Jag har inte tänkt på hur det skulle vara om polisen kom.

Precis som en del informanter beskriver väntan på uppehållstillståndet som en tunnel där beslutet var det enda de kunde se, förklarar den här informanten att den nya lagen var det enda han kunde koncentrera sig på och hoppas på. Den nya lagen skapade en möjlighet att få uppehållstillstånd. En annan informant berättar om när han insåg att lagen skulle gå igenom:

Jag väntade hela natten på den nya lagen. Jag vet att de pratade om den. Klockan fyra på morgonen hade de bestämt. Ny prövning för familjer... Peter Eriksson från miljöpartiet... Då har vi klarat det.

Citatet illustrerar en medvetenhet och en ihärdighet som många informanter förmedlar, när det gäller att hålla sig uppdaterad om den nya möjlighet som ändringen i utlänningslagen innebar. Trots bristande resurser och tillgång till informationskällor förmedlar informanterna en handlingskraft som tydliggör hur viktigt uppehållstillståndet och upplevelsen av att »få en chans« och »bli hörd« varit för dem.

Lättnad, glädje och trötthet

Beskrivningarna av beskedet om uppehållstillståndet signalerar tydligt hur viktigt beslutet var för informanterna. Glädje, fest, tårar, lättnad är ord som återkommer genom intervjuerna. Flera informanter berättar att de inte förstod att de skulle få ett positivt besked, när deras handläggare ringde för att meddela dem. Så här berättar en informant om telefonsamtalet:

Hon sa: ja, ni fick beslutet, och jag var tyst. Jag visste inte vad jag skulle säga till henne. Hon bara sa »beslutet« och jag väntade och hon pratade och sa att vi måste träffas och prata lite om allt detta. Och efter en stund stannade hon och sa: beslutet är positivt. Och jag började gråta! Och min son tittade på mig och frågade: va!? Jag kunde inte prata med honom, jag bara nickade med huvudet och sa ja och hon förstod att vi inte kunde fortsätta prata och... Ja, vi var jätteglada, jag och min son. (skrattar) Även idag, vi kan inte glömma detta, den stunden. Och efter ett tag ringde jag till min man... Men jag kunde inte prata! Han bara upprepade: vad sa du, vad sa du, men jag kunde inte! Kunde inte prata. Och efter en stund sa jag att vi fick uppehållstillstånd och han blev jätteglad.

Det här citatet är ett tydligt och levande exempel på hur nästan alla informanterna beskriver upplevelsen av beskedet om att de hade fått uppehållstillstånd. Flera informanter beskriver känslan av att ett helt nytt liv öppnade sig för dem. »Jag kan inte glömma bort det, det blev ett nytt liv«, säger någon. »Precis som om man äger hela världen«, berättar andra. Någon förklarar att det tog två veckor innan hon kunde lugna ner sig och samla sig efter glädjebeskedet.

Det är viktigt att poängtera att det i informanternas beskrivningar av glädje och lycka också ligger en stor lättnad och befrielse från en stor anspänning och stress. Många har svårt att beskriva sina känslor. En informant liknar det vid att befrias från ett långt fängelsestraff, eller som att bli av med en tung börda. Han säger:

Ja det var bra. Det går inte att beskriva det. Det var en stor sten som fallit från hjärtat, var det. Det är liksom att komma från ett fängelse. Efter tio år till exempel.

Att beskedet togs emot med så stor glädje tycks inte bara bero på att det är ett dramatiskt och livsavgörande beslut utan tycks också böttna i rädslan och försöket att förbereda sig på ett negativt beslut. Informanten som fått både tillfälligt uppehållstillstånd och sedan avslag förklarar att han hela tiden var orolig och hade svårt att förvänta sig ett positivt besked. Han säger:

Personen: Jag var orolig hela tiden. När jag kom från jobbet, öppnade dörren och hittade beskedet. Jag var lite orolig. Jag öppnade och läste. Det kändes skönt, det var fest.

Intervjuaren: Det var en lättnad.

Personen: Alltså jag har kämpat i tre år. Det var väldigt smärtsamt. Jag var väldigt glad när jag hörde beskedet.

Glädjen över beskedet vägs tillsammans med smärtan ifrån de tidigare upplevelserna. »Jag har kämpat i tre år«, säger informanten ovan, och berättar att han därför var glad över beskedet. Samtidigt poängterar han att tiden under dessa tre år varit smärtsam. Han ger uttryck för de dubbla känslor som beskedet tycks ha varit omgärdat av. En annan familj förklarar att de många negativa beskedena gjorde det svårt att tro eller hoppas på något annat:

Alltid hade det varit avslag och avslag och avslag, varför skulle det vara något annat nu? Det är ju så, ser man det inte med egna ögon så kan man inte lita på det.

För en del väger de negativa upplevelserna under tiden före uppehållstillståndet över och grumlar glädjen över beslutet. En familj berättar att de känner sig så trötta efter allt de varit med om att de nästan inte orkar uppbåda den glädje de skulle vilja känna. De berättar om hur de gav beskedet till sina barn:

Sen fick vi uppehållstillstånd och jag kan inte säga att de inte var lyckliga, men ändå kände man inte det här något extra i upplevelsen så att säga, när de fick reda på det, utan de var så trötta på det, de också.

Ställt i ljuset mot glädjebeskrivningarna ovan sänder detta citat en varningssignal. För vissa har upplevelserna under väntetiden fungerat nedbrytande på ork och lust på ett sätt som hindrar dem när de ska starta ett »nytt« liv. Enligt Franzén kan flera förluster och upplevda motgångar successivt byggas upp till en krisreaktion som för många invandrare eller flyktingar inträffar först en tid efter att de kommit till det nya landet. Många drabbas därför av trötthet och stress först i efterhand. (Franzén 2001) Detta måste beaktas i en analys av deras utgångspunkter för att etablera sig i det svenska samhället och börja skapa en framtid. Det officiella brottet med utanförskapet skapar inte alltid ett (omedelbart) brott mot den stress och anspänning som präglade det.

Dags att skapa en framtid

I och med uppehållstillståndet kan informanternas utanförskap betraktas som brutet och agensen möjlig att återerövra. De har blivit av med det beroende och kan komma loss ur den patientifiering som tiden utan uppehållstillstånd kan vara präglad av. Informanterna förmedlar upplevelser av att livet »stabiliserats«, vilket kan tolkas som att det åter antagit begripliga och hanterbara former. De befinner sig inte längre i situationer präglade av vanmakt, ovisshet och oro utan har börjat etablera en vardag med strukturer och rutiner. Deras känsla av kontroll över tillvaron ökar.

Normalisering och stabilitet

När intervjun leds in på framtiden kommer vissa direkt in på att de vill avsluta sfi och få ett jobb och försörja sig själva. För alla är självförsörjning det slutliga målet. Men vissa tror att det kommer att ta längre tid än andra. För att bli självständig krävs ett arbete med egen inkomst, och för att arbeta måste de kunna språket, berättar de. Att lära sig språket förklarar många är svårare ju äldre de blir, både vad det gäller själva inläringen och motivationen till att lära. Flera informanter förmedlar en tanke om att vuxna ska arbeta snarare än studera, vilket problematiserar deras inställning till exempelvis sfi.

Alla informanterna beskriver att de vill komma igång med sina liv, och etablera en vardagsstruktur med löpande och därmed överskådliga rutiner som är möjliga att kontrollera. De vill arbeta, studera och låta barnen gå i skolan. Däremot identifierar vissa fler hinder än andra. För en del framstår det inte bara vara svårt att motivera sig till att studera utan också att orka och ha lust att »börja leva«.

Viktigt är att de kommit till en punkt där de ska bryta med det gamla och starta något nytt. Många använder ord som »harmoni« och »stabilitet«, både när de beskriver sina nuvarande situationer och sina förhoppningar om hur framtiden

ska se ut. Ett tydligt tema i berättelserna är att livet har »stabiliserats« och börjat få en struktur. Så här förklarar tre familjer:

Alltså i nuläget känns det som att hela familjen, att vi lever väldigt stabilt.

Vi känner alltså att vi går med strömmen numera.

Ja man kan säga att vi har reglerat livet lite.

I förhållande till den tid de levde i väntan på uppehållstillståndet anser informanterna att livet har lugnat ner sig och stabiliserats nu. De ger uttryck för en upplevd normaliseringsprocess från ett tillstånd präglad av ofrihet, vanmakt och ovisshet till en vardagsstruktur som de känner att de förstår och kan påverka (åtminstone i högre grad än förut).

Många använder sig av jämförelser när de beskriver sina situationer. Kanske är det för att de vet att intervjun ska handla om deras tidigare upplevelser som de relaterar den nuvarande situationen till det som var då. Kanske är det viktigt att förmedla en bild av den tidigare situationen för att kunna beskriva det som är nu. En informant beskriver att hans fru har förändrats:

Min fru hade det... Alltså hon var väldigt nere. Och så efter att hon har fått uppehållstillstånd då blev hon en ny människa.

Den här informanten berättar att hans fru förändrades från den hon var före flykten till en annan människa under väntetiden i Sverige, och att hon förändrats ytterligare sedan dess på grund av uppehållstillståndet. Han beskriver att hon mått dåligt och varit »väldigt nere«, men att det har blivit bättre nu.

Flera andra informanter beskriver också hur uppehållstillståndet hjälpte dem att börja ta sig loss ur ohälsoproblem. Så här berättar en informant:

Innan jag fick permanent uppehållstillstånd kunde jag inte tänka på någonting. Jag visste inte någonting. Jag kunde inte sätta ihop på något sätt. Det var lite förtvivlat. Jag ska lämna mitt jobb, jag ska lämna lägenheten, jag ska åka tillbaka till mitt hemland. Och jag blev sjuk. Fick vänta på »läger« igen. Och jag har mina mediciner. Jag har olika sorters mediciner. Sex, sju olika. (...) Efter att jag fick permanent uppehållstillstånd så blev jag avslappnad. Jag har ett hopp nu om en framtid. Jag tänker bättre, lugnare.

Den stora skillnaden tycks ligga i att familjerna nu kan planera för en framtid. Möjligheten att tänka (mer) långsiktigt och känslorna av att ha (mer) kontroll över situationen gör det möjligt för dem att slappna av. En informant beskriver att avsaknaden av rädsla och möjligheten att planera är det som

starkast skiljer den nuvarande situationen från den tidigare. Han berättar:

Barnen går i skolan och vi har inte den här rädslan att vi ska återvända till vårt hemland. Alltså det är stor skillnad, nu har man stora planer liksom för framtiden, så det har blivit stor skillnad mot hur det var tidigare.

En annan informant förklarar:

Alltså allting är lättare efteråt. Allting är bättre. Det kunde inte bli värre än det var. Ja, det kunde det bli om vi blev utvisade.

Liksom i ett tidigare citat om att man inte kan vara missnöjd när man väl fått uppehållstillstånd visar detta utdrag på det relativa i situationen. Situationen nu är på alla sätt bättre än den var innan uppehållstillståndet, förklarar flera familjer, liksom situationen då trots allt var ett bättre alternativ än att återvända till det land man flytt ifrån.

Utgångsläget för etablering tycks alltså se olika ut för olika individer och familjer. Alla vill framåt, men en del tycks ha större möjligheter än andra, åtminstone för tillfället. Som en informant beskriver sina förutsättningar för att skapa en framtid:

Men till slut tror jag också att det beror på personligheten. Och inuti känner jag mig stark.

Olika familjer har olika förutsättningar, olika inställningar och olika synsätt enligt den här informanten. Personlighet, förhållningssätt och generella inställningar till saker och ting kan tänkas ha påverkan även på upplevelsen av och återblicken på den tid de gått genom. Det kan också påverka sätten och möjligheterna att hantera den tiden och blicka framåt.

Olika strategier – minnas eller glömma?

Trots att informanterna beskriver så likartade upplevelser av den tid de levde i Sverige utan uppehållstillstånd, verkar det som att de har olika strategier för att hantera dem. De har olika förhållningssätt till den tid som gått. Somliga förmedlar att de vill och tänker dra lärdom av tiden, de säger att den gjort dem starkare, att de lärt sig saker ifrån den, trots att den var hemsk. Andra vill glömma den, att tänka tillbaka framstår inte som konstruktivt för dem, utan smärtsamt och tröttande. Vissa vill inte glömma det de gått igenom men siktar ändå framåt, andra

kan inte sikta framåt för att alla problem och bekymmer och all oro som de känt har trängts undan i den pressade situationen och väller fram och övermannar dem nu.

Följande utsnitt från intervjuerna illustrerar hur informanterna vill hantera det de gått igenom på olika sätt:

Vi vill inte komma ihåg den tiden. Vi vill glömma bort den. Vi ska bara titta framåt. Vi ska tänka på framtiden, inte bakåt.

Det förflutna kan man inte glömma. Som jag plågades och levde smärtsamt. Man kan inte glömma. Det spelar ingen roll att jag har det bra nu.

Livet går vidare. Varför ska man tänka? Ibland måste man tänka men inte hela tiden. (...) Jag har tänkt klart och behöver inte tänka mer på hur det var.

Det jag har varit med om handlar om det som vi redan har passerat. Jag kan glömma bort det eller inte, när man inte kan glömma bort det så kan man ha det i bagaget så att säga och utnyttja det för framtida planer.

Somliga informanternas strategi tycks vara att förtränga eller försöka glömma den period som de gått igenom, de tycks vilja kapa banden till dåtiden och enbart rikta in sig på framtiden. Andra upplever sig inte kunna glömma, utan finns kvar i upplevelser av trötthet och stress. För ytterligare andra tycks strategin bestå i att »göra upp« med tiden som gått och skapa en brytpunkt för att nu ta sig vidare. Sist men inte minst finns det de som ger intryck av att ha bearbetat den tidigare tiden och som nu betraktar den föregående processen som en erfarenhet att dra nytta av i framtiden.

Bara i detta intervjumaterial som representerar 15 familjer finns alltså många olika sätt att hantera erfarenheterna och upplevelserna från den första tiden i Sverige. I en introduktion av flera hundra, eller tusentals människor som befunnit sig i liknande situationer måste man vara beredd på att möta en mängd olika strategier och förhållningssätt. Det är viktigt att inse att de människor som fått uppehållstillstånd enligt den tillfälliga lagen har befunnit sig i situationer som sett olika ut men som inneburit många likartade upplevelser. Lika viktigt är att inse att dessa människors situation idag innebär skilda förutsättningar för etablering, delaktighet och introduktion. För att introduktionen verkligen ska fungera individualiserat måste det finnas utrymme inom den för alla dessa olika handlingsätt, förhållningssätt, behov och strategier.

Med tiden kan en del skapa distans till det de gått igenom. Detta gör det lättare att i efterhand hantera upplevelserna av

att ha flytt, sökt asyl, fått avslag, väntat länge på beslut, bemött avvisningsbesked med mera. Som en informant poängterar:

Det är annorlunda när man ser bakåt. (...) Det var jobbigt men man känner inte detta så starkt som när det händer.

En annan informant förklarar:

Det ingår i livet, tror jag. Det är inte roligt, men... När det passerar lång tid så man kan prata om detta. Och säga kommer du ihåg när det hände detta... Och då känns det inte så farligt.

En del informanter säger att de försöker dra lärdom av det de gått igenom. En av dem berättar att hon brukar tänka att saker och ting har en mening och att de händer för att man ska dra lärdom av dem och utvecklas. I följande utsnitt förklarar en annan informant att han upplever att han blivit starkare av det han gått igenom. På frågan om tiden i Sverige före uppehållstillståndet, och den process som lett dit, påverkat honom säger han:

Ja det är självklart. Jag har förändrats, dels innan också, men när man upplever något sånt så blir man starkare efteråt. Och lite mer ansvarig och så. Jag var det innan också men man mognar lite mer under den tiden då man upplevde allt.

En annan informant förklarar att hon är stolt över att hon klarat sig igenom alla svårigheter och problem som hon berättat om. Hon anser sig ha haft en kraft inuti sig som hjälpt henne igenom det som varit svårt.

Men det finns också familjer som känner sig svagare, snarare än starkare. De anser att de varit starka när de tog sig igenom oron, vanmakten och stressen. När de fick avvisningsbeslutet agerade de och gömde sig och de ansökte på nytt i och med den tillfälliga lagen och de fick uppehållstillstånd. Men nu känner de sig överväldigade av trötthet i efterhand. En familj berättar:

Som vi sa innan, just den här perioden nu när man kan andas, så att säga, så kommer allting. Man är så spänd och... Då kommer adrenalinnet. Efter att det har sjunkit ner...

Mannen i familjen berättar att han förlorade känslan i två fingrar efter att familjen fick uppehållstillstånd. Han tror att det har att göra med all stress som han trängt undan och som måste ut. Samtidigt som en del familjer är optimistiska och försöker dra lärdom av tiden, eller glömma den och på så vis ta sig vidare, finns det andra som måste hantera stressen i efterhand.

Självständighet och kontroll över den egna tillvaron

I berättelserna förenas informanterna av en strävan efter självständighet och att undvika beroende. Självständighet framstår som en central komponent i deras bilder av ett bra liv. Många beskriver beroendet som något som tyngt ner dem, som fått dem att känna sig dåliga och överksamma. Det är något de velat bli av med. Många gånger pekats passivisering ut som en riskfaktor i asylprocessen. (Olsson 1989, Integrationsverket 2006b, SOU 1996:55). Informanternas motstånd mot beroende illustreras också i upplevelser av att mot sin vilja fråntas handlingskraft och passiviserats. De beskriver att det är viktigt att själv kunna påverka sin situation. Detta ger de tecken på också i beskrivningar av hur vanmäktiga de kände sig när de försökte ta ansvar utan att lyckas under tiden då de inte hade uppehållstillstånd.

En informant förklarar:

Det jag har tröttnat på under de fem, sex år som jag bott här är att inte stå på sina egna ben. Det jag önskar är att kunna få tillgång att försörja mig själv. Vi mår dåligt av att få bidrag från de här olika ställena, detta påverkade oss negativt.

En annan informant beskriver att introduktionen är bra därför att den innebär sysselsättning och ansvarstagande som ger utlopp för handlingskraft. Hon säger:

Vi är sysselsatta. Och vi har ansvar också... Vi sitter på introduktion. Liksom att man tjänar pengar och inte bara väntar på att man får pengar. Från någon annan. Jag tror att det är en viktig bra början.

Introduktionen är en bra början därför att den innebär skyldigheter, ansvar och handling. Den här informanten har tidigare berättat att hon förvånades över hur bra hon trivdes med att gå på introduktion när hon först började. Hon hade inte trott att hon skulle orka, förklarar hon. Ändå var det just skyldigheten¹³ att gå till skolan som gjorde henne gott. Hon berättar att hon kände sig betydelsefull och att hennes tillvaro fick mer struktur och mening. Agens och möjlighet att kontrollera den egna situationen framstår som komponenter i en normalitet som informanterna eftersträvar.

Nästan alla informanternas främsta önskan tycks vara »ett jobb, att klara sig« och »att vara självständiga«. Sådana uttalanden

---

13 För att få introduktionsersättning

finns i de flesta intervjuerna. Ett jobb innebär självständighet och ansvar för sitt eget liv. Det innebär också försörjning. Precis som andra former av beroende framstår bidragsberoende i flera av intervjuerna som något icke önskvärt, som informanterna vill bli av med. Liknande resonemang står att finna i Franzéns bok. Hon skriver:

Med tiden i väntan på uppehållstillstånd inräknad hade de varit i Sverige i nästan fem år och hela denna tid levt på allmänna medel. Detta trots sin egen starka önskan att snabbt komma igång med arbete och egen försörjning (ärligt talat har jag under trettio års arbete med personer som flyttat till Sverige aldrig träffat någon som tyckt om att leva på socialbidrag). (Franzén 2001, s. 145-146)

Flera av familjerna i föreliggande studie anser att den ersättning de får idag är otillräcklig för att försörja hela familjen. I avsnittet om skamkänslor beskrev en kvinna sina svårigheter att få ekonomin att gå ihop, och sina känslor av att vara en bristfällig förälder. För många blir självständighet en möjlighet att skapa större tillgångar. De behöver mer pengar att leva för, förklarar de. Därför vill de bli självständiga och ha en egen försörjning. En risk som kan utläsas ur detta är dock att viljan och behovet av att arbeta och försörja sig får konsekvenser för övriga delar av introduktionen. En informant säger till exempel att han vill sluta skolan snabbt och gå och jobba istället.

Att frigöra sig och betala tillbaka

Värdet av självständighet och att lösgöra sig från det tidigare beroendet yttrar sig också genom att informanterna vill betala tillbaka det de kostat. De berättar att de vill »göra rätt för sig«, inte leva på bidrag och välgörenhet. De vill leva självständigt, kunna ta ansvar för sin situation, försörja sig själva och sina familjer. Det kan tolkas som att informanterna under den första tiden i Sverige förpassades in i en beroendeställning som de försöker lösgöra sig ifrån.

Samtidigt kan deras strävan efter självständighet tolkas som en del i en tacksamhet för att de fått uppehållstillstånd. Kanske finns någonstans en skuld känsla av att de »brutit mot lagen« och stannat i Sverige trots avvisningsbeslutet, eller åtminstone att de levt på andras hjälp och välvilja. »Motstycket till skuld är gottgörelse: skuld handlar om saker som gjorts eller inte gjorts.« (Giddens 1997, s. 81-82). När informanterna nu får chansen säger de sig vilja gottgöra för sina känslor av skuld. För saker som för de flesta svenskar är självklara (hem, jobb, semester, skola för barnen) tycks dessa nya svenskar bära på en tacksamhetsskuld. Deras uttryckta behov att »betala tillbaka« till

samhället och bidra kan ses som ett sätt att vara till lags och vara goda medborgare. Trots att de tidigare beskrivit starten i Sverige som ett »helvete«, och upplevt sig falla mellan stolar, hänga i luften, inte bli lyssnade till, inte bli trodda eller förstådda, eller ens respektfullt bemötta, säger de sig vilja »tjäna« och »serva« det svenska samhället. Så här säger en informant:

Jag hoppas att vi kan serva det här samhället och hjälpa till så att det blir ett bra samhälle, fortsätter bli ett bra samhälle.

En annan familj beskriver ett givande och tagande. De berättar att de både vill nyttja det som finns i Sverige och göra nytta samtidigt.

Flera informanter beskriver att de inte vill belasta, inte vill kräva något extra av andra människor eller av staten. De vill inte kosta, inte ta resurser i anspråk. Nu när de ändå har gjort det under en tid vill de betala igen det de kostat och bidra till samhällsnyttan genom att arbeta och betala skatt. De uppskattar inte bara rättigheterna de nu har fått utan också de skyldigheter och det ansvar som följer med dem. Liknande resonemang förmedlas både av Franzén (Franzén 2001) och Olsson (Olsson 1989).

Strävan efter ett vanligt liv

Få informanter uttrycker några särskilt visionära önskingar inför framtiden, utan säger sig sträva efter »ett vanligt liv«. »Vi vill leva normalt« är en vanlig fras som återkommer i intervju-materialet. Många poängterar att de inte har höga krav, att de inte behöver »lyx« eller överflöd. Det som är viktigt är istället ett eget boende, en god hälsa, ett jobb och skola för barnen, att inte bli diskriminerad, och att kunna åka på semester någon gång per år. Att »leva som alla andra« tycks vara det de strävar efter. Detta är också målet med introduktionen.

Så här berättar en av informanterna i denna studie:

För mig räcker det alltså att jag ska kunna koppla av, må bra... Lära mig lite svenska, kunna kommunicera, och kanske femton dagar om året kunna åka på semester, uppleva... Inget annat vill jag ha. Jag hoppas att jag har hälsan kvar. Men jag har inte så större krav på något annat.

En annan familj förklarar att de inte har stora krav på särskilda attraktiva arbeten eller framgång:

Vi behöver inte så stor lyx eller vill inte göra några saker som vi inte är kompetenta på.

Familjerna beskriver att de inte vill uppbära bidrag utan nå egenförsörjning, ha skolgång för barnen och ett tryggt och stabilt hem. De ger uttryck för en strävan efter normalisering av vardagen och dess struktur och rutiner. Detta är även något som Olsson identifierar i sina intervjuer med nyanlända flyktingar (Olsson 1989). Med hjälp av konceptet att »reproducera sig själva« tolkar han det som att människor strävar efter kontinuitet och normalitet i sina liv. De flesta strävar efter en känsla av kontroll och av sammanhang och att livet är hanterbart och logiskt. Flera informanter talar om att de skulle vilja kunna åka på semester. Detta kan uppfattas som höga krav. Samtidigt signalerar det en önskan om att etablera en vardagsstruktur som man också kan ta semester från. En informant förklarar:

Nej vet du, jag vill ha ett väldigt normalt liv. Åka och turista och åka tillbaka med mina barn. En lycklig familj. Och att min frihet är okej. Och... Avsluta mina studier. Det är allt.

Att leva normalt och passa in, och därmed justera sitt utanförskap, är centralt för alla informanter. Att kunna åka på semester kan tolkas som en del i denna upplevda etablering, eftersom det förutsätter ett hem och en vardagstillvaro att lämna och komma tillbaka till. Under tiden som flyktingar kan individer sannolikt vilja drömma sig bort, men deras situationer är, som informanterna beskriver, präglade av en enorm koncentration, trots ovissheten i situationen. Förutsättningarna för att kunna släppa denna koncentration eller rikta den mot något annat än den nuvarande situationen torde vara att situationen upplevs vara kontrollerbar och överskådlig?

För en del framstår en etablerad och stabil vardag dock som avlägsen. Den likställs med en dröm som hägrar i framtiden. Samtidigt anser vissa att de kan nå dit bara de vill och orkar kämpa. Så här talar en informant om sin framtid:

Och köpa ett hus alltså. För att bo lugnt som alla. (...) Det verkar vara rätt så långt härifrån. Jag kan inte tänka på det. (...) Det är liksom lite som en dröm. Om man kämpar så kan man klara det om man vill. Om man har ett mål så kan man nå det.

Trots att det verkar avlägset att kunna köpa sig ett eget hus förmedlar den här informanten en tro på individens handlingskraft och på möjligheterna att nå det han först kallar för en dröm. Det behövs kraft för att nå den framtid man vill ha men det går, anser den här informanten. Utöver detta krävs även resurser. Detta är något som kanske bör utvecklas och diskuteras inom ramen för introduktionen, som fungerar som en stödapparat omkring individen under de första åren efter uppehållstillståndet.

Om människors väsentliga livsvillkor rycks undan är det av största vikt att nya livsvillkor produceras. Livsvillkor som ger individen en plats och en betydelse samt en känsla av att vara herre över sitt liv. (Olsson 1989, s. 26)

Informanterna har beskrivit hur de levde utan någon känsla av att ha kontroll över de egna livsvillkoren under tiden före uppehållstillståndet. Deras agens koncentrerades på att lämna in ansökningar om uppehållstillstånd, och att hantera avslag och avvisningsbeslut. Utöver detta förmedlar de upplevelser av såväl bristande makt och kontroll över den egna situationen, som meningslöshet och betydelselöshet. När så uppehållstillståndet kommer förväntas de återerövra sin agens. Såväl individerna själva som deras omgivning (till exempel introduktionsverksamheten) tycks förvänta sig att målinriktat handlande återupptas, eftersom det ingår som en central komponent i en normalitet som nu inte längre är utom räckhåll.

»Nyanländ« efter flera år – hur påverkas introduktionen?

När informanterna har fått uppehållstillstånd och bosatt sig i en kommun ska de påbörja introduktion. Tidigare kapitel har visat att tiden före uppehållstillståndet präglades av ohälsosamma livsvillkor som osäkerhet, upplevelser av vanmakt och brist på meningsfull sysselsättning. Den agens som individerna besuttit (och som fått dem att fly ifrån sina hemländer och komma till Sverige för att söka asyl) har enligt beskrivningarna i intervjuerna tagits ifrån dem i deras möten med asylsystemet. Den handlingskraft de faktiskt besuttit har de koncentrerat på att försöka få en plats i Sverige och bryta det utanförskap som karakteriserat deras levnadssituationer i såväl hemlandet som det nya samhället. De har ansökt upprepade gånger om asyl och de som har fått avvisningsbesked har agerat genom att gömma sig undan verkställandet av beslutet. Många beskriver hur de utnyttjade de små resurser de hade för att hålla sig informerade om den tillfälliga lagen, eftersom den innebar en ny chans att få stanna i Sverige.

När uppehållstillståndet kom och när informanterna nu påbörjar sin introduktion är de i realiteten inte »nyanlända« i Sverige. De har levt i landet i flera års tid men ändå utan att riktigt tillhöra det. Denna period har präglats av ett mycket begränsat handlingsutrymme, som fått konsekvenser för individernas hälsotillstånd och identiteter. Introduktionen å sin sida innehåller förväntningar på handlingskraft och delaktighet i de processer som ska leda individen till etablering och delaktighet i samhället i stort. (Integrationsverket 2006a, 2006b). Det är intressant att fråga sig hur den tidigare perioden, som präglats av brist på agens, kan påverka individernas möte med en introduktion som poängterar just vikten av egenmakt, liksom hur individerna kan påverka sina upplevelser av att vara patienter genom att träda in i en agentroll.

Olika förutsättningar skapar olika behov

Det är naturligtvis viktigt att komma ihåg att denna rapport bygger på individuella berättelser och intervjuer med olika familjer som berättar om skilda erfarenheter. Därför har de också olika förutsättningar för och olika behov av stöd och inriktning i sin introduktion. Vissa berättar att de betraktar sig som racerbilar som snabbt ska kasta sig framåt, medan andra säger att de behöver landa och känna sig lugna innan de kan engagera sig i sin introduktion. Detta synliggör vikten av en individualiserad introduktion som anpassas kring – och utgår ifrån – individens egna behov och förutsättningar.

Trots att de levt på olika sätt förmedlar informanterna likartade upplevelser av vanmakt, ohälsa och otrygghet. De har också likartade mål när det gäller deras framtid. Alla uttrycker att de vill nå självförsörjning, så att de kan ta ansvar för sig själva och sina familjer. Detta är helt i linje med introduktionens mål. På vägen dit måste individualiseringen fungera och individernas delaktighet i planeringen av sin väg till självständighet värnas, så att de själva upplever att de är delaktiga i planeringen av en introduktion som passar dem. För att förstå de olika förutsättningar som individerna har när de påbörjar sin introduktion är det viktigt att vara lyhörd inför deras upplevelser av sin första tid i Sverige. Introduktionen riktar sig till »nyanlända« flyktingar och invandrare, och det är viktigt att vara medveten om att den här målgruppen upplevt sin tid som nyanländ innan de påbörjat introduktionen.

Så vad säger informanterna om sina förutsättningar för och behov av introduktion? För flera av dem tycks själva introduktionsbegreppet vara oklart eller svårdefinierat. När de tillfrågas om sin introduktion ställer de motfrågor om vad som avses. Detta kan betyda att introduktionen inte är tydlig för sina deltagare. Detta har konstaterats tidigare (Statens invandrarverk 1997). En del kopplar isär språkträning och introduktion, och tänker sig det senare enbart som samhällsinformation och möten med handläggare. Andra räknar in praktiken och arbetsmarknadskontakterna och ser sig inte riktigt ha påbörjat introduktion, även om de redan nu går i skolan. Introduktionen innehåller en mängd olika insatser, vilket skulle kunna försvåra för individerna att identifiera en enhetlig »introduktion«. De kan tänkas undra vilken specifik del det är som de förväntas tala om.

Bortsett från en viss otydlighet vad det gäller definitionen av introduktion, tycks informanterna förhålla sig olika till den tid som passerat i Sverige. Dels finns det de som beslutat sig för att lägga de tidigare upplevelserna bakom sig och som antingen försöker glömma dem eller ta avstamp i dem för att ta sig

framåt. Dels finns det de vars upplevelser hindrar dem från att, helt eller delvis, engagera sig i introduktionen och planera för sin framtid.

Personerna i den första kategorin ger såväl interna som externa förklaringar till att de upplever sig handlingskraftiga nu. De talar dels om personlighetsanknutna aspekter som styrka, hopp, envishet och optimistiska inställningar till livet och den egna förmågan. Dels beskriver de praktiska förutsättningar som till exempel stöd och kontakter. Flera av dem berättar att de redan har lyckats lära sig en del svenska innan de fick uppehållstillståndet, antingen genom svenskundervisning under asyltiden eller på egen hand. De tycks ha lätt för sig i skolan och tycks också få relativt stort stöd och bekräftelse från sin omgivning. En informant förklarar att hon tycker att det räcker att man vilar upp sig under en veckas tid, för att därefter komma igång med skolan. Hon tycker att det är bra att man måste delta i introduktionen för att få ersättning. Liksom flera andra personer som kan hänvisas till denna kategori efterfrågar hon fler timmar i skolan, men med ett högre tempo. Hon berättar:

Personen: När jag kom hit spillde jag ingen tid, efter en vecka gick jag till skolan och sa till dem, jag vill gå i skolan och mina barn också.

Intervjuaren: Oj!

P: Ja du vet för att...

I: Du ville använda tiden?

P: Om man inte använder den går den förlorad.

Den här informanten beskriver en känsla av att tiden går förlorad om den inte används. Därför försöker hon fylla den med aktivitet.

I kontrast till denna, vad det framstår, handlingskraftiga och framåtsiktande individ finns det de som beskriver det som betydligt svårare att kunna ta sig »framåt«. Vissa upplever sig sitta fast i en trötthet ifrån den tid de nu ska lösgöra sig ifrån. En familj berättar att den långa tiden de levde utan att veta om de skulle få uppehållstillstånd bröt ner deras motivation och ork. En av makarna säger:

Till exempel om vi hade fått uppehållstillstånd för tre eller fem år sen, det betyder mycket, då skulle jag kanske ha mer, kanske just det här med skolan, mer ork, men nu har jag inte någon lust att orka.

Familjen förklarar att för dem börjar introduktionen för tidigt. De känner sig stressade att få ordning på sina liv och börja lära

sig språket och hitta ett jobb så snart efter uppehållstillståndet. »Vi behöver lite mer tid på oss«, säger flera informanter. De upplever att introduktionen pressas på dem och att den går alldeles för fort. Ett par upplever sig hindrade av sjukdom och ohälsa, men de tycker inte att deras behov tillfredsställs i ordinarie språkundervisning på sfi. Därför deltar de istället i verksamhet som drivs av en frivilligorganisation¹⁴. Den upplever de som bättre än den ordinarie undervisningen. De berättar:

När det gäller sfi här har vi känt att det går alldeles för fort och vissa kanske hänger med och när man inte hänger med då tycker man att det är jobbigt. Men här däremot tycker vi att de tar mycket längre tid på sig, det går sakta efter individens takt och det ger mycket bättre resultat.

De säger att de skulle vilja ha mer förståelse för att de är sjuka och inte klarar av att »pressas så hårt«, som de upplever kan vara fallet i introduktionen. Det blir tydligt att olika situationer och livsvillkor, som präglats av olika grader av ansvar, kontroll och agens och som i sin tur lett till olika grader och aspekter av ohälsa, skapar olika förutsättningar för individerna att återerövra agens och uppleva kontroll över sina livssituationer.

Språket är nyckeln till allt

Oavsett hur olika informanter tycks betrakta sina handlingsmöjligheter lyfter de fram språkkunskaper som en viktig nyckel till delaktighet i arbetsliv och samhällsliv. Uttryck som »språket är nyckeln till allt« återkommer i olika parafraaser i många, för att inte säga alla intervjuer, både när informanterna leds in på språkundervisningen och spontant av dem själva. Så här säger några av dem:

Man klarar sig inte om man inte kan språket.

Vi kan inte bara gå i det svenska samhället utan att veta någonting, eller förbereda sig till jobbet, att lära sig språk, att komma ut... Så jag tror att det är bra.

Du vet, du måste kunna språket i det land du lever i.

Däremot har informanterna olika förutsättningar och olika lätt för att lära sig språket, till exempel på grund av ohälsa. Många påtalar att det blir svårare att lära sig nya språk med åldern. De beskriver hur deras barn lärt sig flytande svenska helt på egen hand, medan de själva får kämpa på lektionerna på sfi. Små

¹⁴ Denna verksamhet är en alternativ svenskundervisning som kommunen köpt in. Det är även kommunens introduktionshandläggare som i samråd med personen anvisar plats här.

barn hindrar vissa – främst kvinnor i det här materialet – från att lämna hemmet och umgås och kommunicera med hjälp av det svenska språket.

När det gäller språkundervisningen tycks det finnas de som anser att undervisningen är lätt (för lätt?) och som flyger fram genom kurserna, och de som anser att det går för fort och är svårt. De tidigare är ofta högutbildade eller vana vid att studera från sina hemländer, de senare har ofta hälsoproblem och/eller är äldre. Kanske spelar klasstillhörighet en roll, liksom ålder och kanhända könstillhörighet? Detta är dock inte något som vi haft möjlighet att fördjupa oss i här.

En informant berättar att hans fru har problem med värk i kroppen och att det hindrar henne från att delta i introduktion, eftersom hon har svårt för att sitta ner och inte kan koncentrera sig på grund av smärtan. Jag frågar honom om hon tänker sig att hon ska börja skolan när hon blir bättre:

Ja, naturligtvis. Det går inte att man... om man lever här måste man lära sig språket först. Hon vill gärna, men det är svårt.

För den här informantens fru tycks viljan finnas, men inte förutsättningarna. För dem som är sjuka upplevs den ordinarie introduktionsmodellen som dåligt anpassad till deras förutsättningar. De hänvisas ofta till alternativa grupper eller verksamheter inom ramen för sin introduktion. Inte sällan sköts eller erbjuds dessa alternativ av frivilligorganisationer som är involverade i introduktionen. Detta ger utrymme för flexibla lösningar som är anpassade efter individers förutsättningar och behov. Däremot utgör dessa lösningar fortfarande alternativ till den ordinarie introduktionen, vilket riskerar att åter skapa känslor av marginalisering och utanförskap hos deltagarna. Kanske kan denna problematik hävas genom ett ökat utbud av insatser, så att mängden alternativ tonar ner intrycket av att de är just alternativa i förhållande till en etablerad norm.

För somliga framstår introduktionen, och kanske särskilt språkundervisningen, dock inte som särskilt flexibel.¹⁵ Mannen med den sjuka frun förklarar i följande passage att han inte ser några möjligheter till alternativ språkträning för sin fru:

Intervjuaren: Det finns inga möjligheter för din fru att få lära sig språket på något annat sätt?

Personen: Hur ska hon göra på något annat sätt?

I: Jag vet inte. Om hon kan vara hemma eller..?

P: Hur ska hon göra det? Nej, det finns inte.

---

15 Resurserna kan dessutom se olika ut i olika kommuner, vilket möjliggör i olika hög grad för kommunerna att anpassa grupper och verksamheter efter deltagarnas behov och förutsättningar.

Det är oklart om den här informanten förmedlar sina egna åsikter om språkinlärning eller sina upplevelser av introduktionens utformning. Anser han att det inte finns något annat sätt att lära sig språk än i traditionell skolundervisning eller upplever han att det inte finns något annat alternativ inom introduktionen i kommunen? Hur stor kontroll upplever informanten sig ha i introduktionsverksamheten?

Vikten av kvalificerad praktik

Det finns en tvetydig inställning till praktik bland informanterna. Praktik betraktas som bra så länge den är kvalificerad, det vill säga när den kan leda till värdefulla kunskaper eller kontakter inom ett yrkesområde som de kan tänka sig att arbeta inom. Den framstår också som bra om den kan tillföra något till utvecklingen av deras språkkunskaper. Att språket utvecklas bäst när det får användas i sammanhang med andra människor är alla informanter överens om. Som en av dem säger:

Jag vet att man lär sig mer när man har kontakt med andra. Jag förstår och läser, tittar på teve och läser tidningen, och tro mig just det här att prata svenska, det är jag lite sämre på. Jag kan ju inte prata med tidningen!

Samtliga informanter poängterar vikten av att använda språket för att utveckla det. Samtidigt menar de att praktik kan utgöra en möjlighet att sluta oroa sig och tänka på den egna situationen för en stund. Det är isoleringen från sociala sammanhang som får informanterna att uppleva tiden och tankarna som problematiska. När de ingår i sammanhang tillsammans med andra människor tycks de lättare kunna få »tankero«.

Förutom möjligheten att utveckla språket (och att ingå i sammanhang tillsammans med andra människor) kan praktik också ge värdefulla yrkeskunskaper och kontakter med arbetslivet. Flera informanter berättar att de tror att introduktionen kan hjälpa dem att hitta ett jobb som leder till egenförsörjning.

Men praktiken framstår inte som oproblematiserad. Flera informanter beskriver att de inte är helt nöjda med sin praktikplats eller säkra på att den faktiskt leder till kontakter inom arbetslivet eller utvecklar deras språk. Flera av dem berättar att de enbart blivit tilldelade, eller själva funnit, praktikplatser som ligger långt ifrån det de är kvalificerade för. En man som har

---

16 Den här informanten beskrev att han själv var tvungen att finna praktik, snarare än att han blev tilldelad en praktikplats av introduktionens aktörer. Han säger att det är svårt att få tag i någon praktikplats genom arbetsförmedlingen, som dessutom har många andra arbetslösa att hjälpa.

en teoretisk akademisk utbildning från sitt hemland berättar att den enda praktik han kunde hitta var på en pizzeria.¹⁶ Han säger:

Personen: Det är bättre att man går på skolan. Vad ska man göra på pizzerian? Det är ganska svårt. Jag är för gammal att göra någon pizza.

Intervjuaren: Du är väl ändå ingen pizzabagare?

Personen: Nej, aldrig i livet. Nej.

För den här mannen framstår praktiken som en meningslös sysselsättning, eftersom det inte ger honom några användbara kontakter på arbetsmarknaden. Han anser också att han hellre kan gå i skolan än att försöka lära sig göra pizza. Även andra informanter säger att de hellre vill gå i skolan än på praktiken. Vad innebär detta? Ser de inte praktik som en möjlighet att utveckla språkkunskaperna? Eller menar de att deras praktikplatser inte lyckas med detta? Kanske menar mannen ovan att han skulle utveckla språket bättre om han fick göra något han kunde och interagera med människor inom hans yrkesområde? Han beskriver att han upplever det som svårt att lära sig baka pizza, och att det heller inte är något som han ser något värde i att lära sig för egen del. Kanske är praktikens syfte som språkutveckling helt enkelt underordnat dess möjlighet att etablera kontakter på arbetsmarknaden, så att de praktikplatser som misslyckas med det senare inte heller upplevs som effektiva för språket?

En annan man berättar att den enda praktik han kunde få var ett tungt kroppsarbete, som han varken orkade eller ville göra:

... utom sån praktik att bära möbler och lasta in och ut. Loppis eller så. Det är inte något jag kommer jobba med i framtiden och jag orkar inte, jag klarar inte och vill inte.

Även han konstaterar att hans praktikplats, förutom att den är svår för honom, inte innebär något han kommer jobba med i framtiden. Praktiken kan därigenom tolkas som meningslös. Han varken orkar, klarar eller vill engagera sig i den typ av arbetsuppgifter som praktiken i det här fallet innebär.

Även de informanter som ställer sig positiva till sina praktikplatser förmedlar att det är viktigt att praktiken upplevs som meningsfull och att den kan fylla åtminstone någon av funktionerna som språkutveckling eller arbetslivskontakt, helst båda två. Att bli tilldelad eller bara kunna finna praktikplatser som inte har något att göra med det man är kvalificerad för tycks riskera att få en negativ inverkan på individens självkänsla, eftersom de upplevs som meningslösa. För en del tycks prakti-

ken inte heller framstå som en självklar del av introduktionen. Den upplevs som något de måste göra enbart för att få ersättning, snarare än något som kan leda någonstans. En informant säger:

Att lära sig språket är ju jättebra och nödvändigt faktiskt. Bor man i ett land så får man lära sig språket, annars klarar man sig inte, utan det. Introduktionen som går åt det hållet att man lär sig språket är jättebra. Men är det praktik och såna saker så... Är det praktik på grund av att man måste gå för att man inte ska dra av ersättningen, det håller jag inte med om faktiskt.

För den här informanten är praktik inte lika viktigt som språkundervisning. Han tycks mena att praktik kan vara ett bra inslag i introduktionen men att den inte bör vara obligatorisk och avgörande för utbetalning av ersättningen. Kanske ser den här informanten inte praktiken som en del av språkträningen, eller kanske upplever även han att den praktik han går på inte är värdefull i förhållande till vad han vill eller kan arbeta med.

Oavsett om informanterna är positiva, negativa, tveksamma eller frågande till praktik tycks deras uppfattningar grunda sig i huruvida praktiken gynnar dem yrkesmässigt och språkmässigt. Detta framstår också som relaterat till deras självkänsla. Vissa informanter ser hur praktiken utvecklar deras språk och leder till kontakter på arbetsmarknaden, medan andra informanter anser att praktiken inte leder någonstans i endera eller bägge avseenden. För dem framstår praktik som meningslös och därmed också något som de »måste« göra, snarare än något som faktiskt ger dem någonting. Detta tydliggör ett problem av både pedagogisk och innehållsmässig art. Praktiserandet behöver göras mer meningsfullt, både i bemärkelsen att det är kvalificerat och att det på ett tydligare sätt framstår som en del av de introduktionsinsatser som ska leda till informanternas (och introduktionsverksamhetens) mål. Även delaktighet i planering och utformning av praktiken framstår som en viktig aspekt som kan stärka deltagarnas känsla av meningsfullhet och kontroll.

Normalitet och biografiska scheman

Flera av de aspekter som avhandlas i avsnittet ovan handlar om hur väl praktiken stämmer överens med informanternas bilder av vad de vill, tror eller har tänkt sig att arbeta med i framtiden. Praktikplatser som inte stämmer med deras yrkesbanor tenderar att upplevas som meningslösa och ineffektiva.¹⁷ Här-

¹⁷ Det bör dock poängteras att få informanter har särskilt höga eller utpräglade »krav« på vad de ska arbeta med i framtiden. De flesta är

med aktualiseras en bild av flyktingars situation som ett avbrott i det livsförlopp som för de flesta människor framstår som sammanhängande och någorlunda överblickbart. Flykten och ankomsten till ett nytt land skakar om den levnadsbana som människorna stakat ut åt sig själva. De måste »översätta« sin kompetens till ett nytt samhälle och en ny kultur. Eftersom de saknar språkliga resurser kan de inte välja bland arbetsmarknadens övergripande utbud, utan behöver stöd i form av exempelvis praktik och sfi-undervisning. Under denna stödperiod, och kanske även därefter, kan de uppleva svårigheter i att »leva upp till« en förväntad kontinuitet och riktning i livet och karriären.¹⁸

En del informanter beskriver att den typ av omskolning som vissa praktikplatser innebär inte passar dem i deras ålder. Till exempel nämner en informant att han är för gammal för att lära sig att baka pizza. Andra informanter förklarar att de är för gamla för att lära sig ett nytt språk. Detta kan tolkas som uttryck för normativa förväntningar på vad olika åldrar innebär, och vad en människa förväntas ägna olika faser av sitt liv åt. »Jag ska jobba i min ålder, inte sitta och läsa, tycker jag«, säger en informant. Han ger uttryck för bilder av normalitet och normativt styrda uppfattningar om vad som förväntas av en vuxen. Att studera är något som hör ihop med ungdomsåren och utvecklingen mot vuxenlivet. I detta förväntas man istället arbeta. Normer om vad som är normalt och vad som är avvikande får konkreta inverkningar på individens förutsättningar och inställningar i introduktionen.

Människor strukturerar sina liv efter föreställningar om vad som är förväntat, normalt eller typiskt beteende i olika faser av livet, liksom i vilken ordning dessa faser ska följa. (Närvänen 1994) På samma sätt som informanterna upplevde att tiden i väntan på uppehållstillståndet gått förlorad kan omskolning i vuxen ålder för en del kollidera med föreställningar och förväntningar på vad det innebär att vara vuxen. Att studera kan, som informanten ovan gör, relateras till ungdomsåren medan vuxenlivet kopplas samman med förvärvsarbete. Att som vuxen hamna i skolbänken på nytt kan utifrån detta betraktas som ett misslyckande eller ett brott mot normativa livsförlopp och de biografiska scheman som strukturerar dessa. De kan därmed

---

villiga att sträcka sig utöver de yrkesområden som de haft kontakt med tidigare i livet. Däremot kan känslan av meningsfullhet naturligtvis påverkas av hur väl arbetet matchar deras intressen, engagemang, kunskaper och kompetens.

18 Det bör poängteras att detta resonemang till viss grad också kan gälla andra grupper som är marginaliserade på arbetsmarknaden, som till exempel lågutbildade eller långtidssjukskrivna eller – arbetslösa.

få konsekvenser för individens självuppfattning och identitet. På samma sätt kan praktik på en pizzeria för en akademiker upplevas som ett brott i den bana eller karriär som byggts upp genom den personens liv.

Själva flykten, att bryta upp ifrån sitt hemland för att försöka rota sig på nytt i Sverige, kan betraktas som ett brott i individernas livskarriärer.

Socialt definierade karriärer omfattar normativa element, som kan uttryckas som ett slags 'karriärtidtabeller' och som anger exempelvis den normala tidsperioden för en viss livsfas, dvs. varaktigheten av en viss karriär, takten i framåtskridandet i en karriär med en viss riktning osv. (Närvänen 1994 s. 47)

I och med flykten problematiseras föreställningar och planer om när och hur olika livsfaser ska påbörjas, avslutas och leda vidare till nya faser. Det framåtskridande som upplevs som naturligt eller förväntat genom utbildning följt av arbetsliv och därefter pension och ålderdom skjuts upp. Sådana föreställningar om karriärtidtabeller kan naturligtvis se ut på olika sätt i olika kulturer och även bland individer inom samma kultur. Vad som händer bland informanterna i denna studie är att vuxenfasens förvärvsarbete avbryts och ersätts (tillfälligt) av utbildning eller omskolning, vilket kanske inte varit vare sig planerat eller ens ett tänkbart alternativ för enskilda individer. Samtidigt tar ovisshet och maktlöshet ifrån individen den vuxnas handlingskraft. Detta illustreras bland annat av förälderbarn-relationen som beskrivits i tidigare kapitel.

Att påbörja introduktion efter en nedbrytande process

Inställningen till introduktionen påverkas av de erfarenheter som informanterna gjort under den första tiden i Sverige. Det samma gäller hur de upplever introduktionen. Vad händer med deras självkänsla och deras tillit till omgivningen under den första tiden?

Informanterna beskriver en tid av ovisshet, som de inte upplevt sig kunna påverka och där de inte känt att de betytt något. Bristande kontroll över livssituationen leder till en negativ värdering av deras självuppfattning, som får negativa konsekvenser för deras identitet. Så kallad inlärd hjälplöshet får konsekvenser för såväl inlärningsförmåga, som motivation och känslomässig stabilitet. (Tones & Green 2004). Tiden före uppehållstillståndet framstår som en nedbrytande process, som olika individer har olika förutsättningar för och framgång i att lösgöra sig ifrån.

Hantering av undanträngd stress

Vissa informanter beskriver att de upprepade besvikelserna när avslagen kom har gjort det svårt för dem att känna lust och engagemang även nu när de vet att de får stanna i Sverige. Flera familjer beskriver att deras ork och energi har brutits ner av det långdragna tillstånd av stress, oro och maktlöshet som de befunnit sig i. Flera framhåller att de saknar utrymme för att bearbeta detta i efterhand. En familj berättar:

Vi har fått uppehållstillstånd och det är klart att vi är lyckliga. Men det tar ju tid nu att ha, så att säga, ork och lust till livet, som vi hade till exempel när vi kom.

Trots att många är trötta förväntas de ta tag i en mängd olika åtaganden när de får uppehållstillstånd. Introduktionen bygger på förväntningar om aktiva deltagare som både kan och vill, vilket kan marginalisera dem som inte vill eller orkar. (Integra-

tionsverket 2006a). Flera informanter förklarar att allt som ska ordnas förstärker den trötthet de redan bär på:

Allt det som kom fram alltså, efter att vi har fått uppehållstillståndet, folkbokföringen, skatteverket, försäkringskassan, flyttningen, lägenhet, hyresvärden, skolan, allting så, det...! Vi är trötta.

Alla praktiska åtaganden och problem som måste lösas leder till en trötthet som går ut över introduktionen. En familj förklarar att de skulle ha lättare att tillgodogöra sig introduktionen och engagera sig i skolan om de bara fick utrymme att landa och vila lite först. De har levt gömda och handskats med ovisshet, vanmakt och rädsla under flera år. Både föräldrar och barn har drabbats av ohälsa och isolering. De säger:

Det skulle inte vara problem det här med skolan och allting, bara om man hade lite tid emellan. Att vila och så. Men det kom direkt efter, allt som vi hade...

Efter uppehållstillståndet upplever de att det finns liten förståelse för att den tid de gått igenom dessförinnan brutit ner deras handlingskraft och energi. Detta behöver inte bero på en medveten marginalisering av trötta och sjuka, eller bristande välvilja inom introduktionen. Kanske saknas det helt enkelt kunskap om att deltagarna kan uppleva stress även efter uppehållstillståndet.

En familj beskriver att de upplever att deras mål hela tiden flyttas längre och längre ifrån dem och att det verkar nedbrytande på deras motivation. De exemplifierar med att det inte tycks ha funnits någon övergripande sammanhållning mellan sfi-undervisningen på olika orter. När de flyttade från en ort var de klara med en viss nivå och färdiga att börja på nästa, men när de anlände i nästa kommuns språkundervisning blev de hänvisade tillbaka till den föregående nivån för att de inte hade papper på att de redan klarat av den. På grund av praktiska omständigheter tog det lång tid för den här familjen att själva ordna så att papperna skickades till dem. De upplevde inte att de fick någon hjälp att reda ut problemet, vilket resulterade i att de fick fortsätta på samma nivå de redan hade klarat medan de väntade på att papperna skulle skickas över. Familjen förklarar att det känns som att de går med en morot framför sig som hela tiden flyttas längre bort ju närmare de kommer. Detta leder till frustration som påverkar motivationen negativt:

Då orkar man inte med sina planer. I början när man kom hit, det är klart att man ville ha jobb och kanske ett företag, en firma eller så, men nu vet man inte om man vill och vad man vill. Man känner sig frustrerad.

Den här familjen förklarar att upplevelsen av att målet hela tiden flyttats längre bort lett till att de tröttnat och övergett de målsättningar de hade från början. Deras berättelser belyser vikten av att information delges individen på ett tydligt sätt, och att hon själv, i de fall ett kommunövergripande samarbete inte kan komma till stånd, har tillgång till sina egna intyg och papper.

Andra beskrivningar, som återgetts i tidigare avsnitt, handlar om oförmåga att koncentrera sig på grund av ohälsa eller oro och stress, ekonomiska problem som får negativa konsekvenser för levnadsstandard och självkänsla, och som leder till känslor av maktlöshet. Känslor av att inte höra hemma någonstans är vanliga beskrivningar i intervjuerna. En familj berättar:

Landet kan du inte återvända till. Fem barn. Samhället eller hela situationen med samhället är ju jättejättesvårt. Ekonomiskt är det jättesvårt. Här var ju det svåraste av allt annat att inte få något jobb. Man får inte jobba som asylsökande. Och så du kan bara föreställa dig hur det varit.

Informanten berättar hur ekonomiska problem, utanförskap och uteslutning från meningsfulla sammanhang som arbetsliv och samhällsliv och ansvaret för barnen sammantaget skapat en situation som han har svårt att beskriva. Han beskriver sig varken tillhöra det land han flytt ifrån eller det han kommit till. Liksom många andra befinner han sig i ett gränsland. Ur denna situation förväntas han skapa ett »nytt« liv och påbörja introduktion.

En annan informant beskriver att det jobbigaste för henne var upplevelsen av att inte höra till samhället men ändå höra till ett system. Hon beskriver frustration över att hon inte fick lämna Sverige under asyltiden¹⁹, trots att hon inte upplevde sig vara delaktig i det svenska samhället. Hon kände sig instängd såväl i hemmet, eftersom hon saknade arbetstillstånd, som i landet som hon upplevde som ett fängelse, som hon inte tilläts lämna. Hon säger:

Kanske är det svårt för mig på grund av friheten. Jag kunde inte tycka som andra, okej vi är i Sverige, det är det viktiga. Jag säger nej, friheten. Om någon tar någonting från ens frihet...

Den här informanten tyckte inte att huvudsaken var att hon hade kommit till Sverige. Hon kände sig instängd och maktlös

---

¹⁹ Om man som asylsökande lämnar det land där man sökt asyl avslutas asylärendet. Att lämna landet likställs med att sökanden inte längre är i behov av landets skydd.

av att hon inte tilläts lämna landet så länge hon var inne i asylprocessen. Hon beskriver känslor av ofrihet och tvång. Samtidigt beskriver den här informanten hur hon efter uppehållstillståndet kände sig som en snabb bil, som kastade sig fram.

Alla dessa upplevelser är sådant som måste beaktas i planering och utvärdering av dessa människors introduktion. Tiden måste bearbetas och få ta plats, oavsett vilken strategi deltagarna väljer för att hantera den. De som vill och kan glömma och gå vidare måste få göra det, på samma sätt som de som inte förmår eller inte vill glömma måste erbjudas tillfälle att bearbeta det de gått igenom. Finns det plats för sådant i introduktionen? Kan den tid de upplever gått förlorad göras meningsfull och bli till en resurs i efterhand?

Introduktion och egenmakt

Individerna förmedlar olika sätt att hantera och bearbeta sina erfarenheter från den tid de väntade på uppehållstillstånd. Flykten och den första tiden i Sverige kan liknas vid en utvecklingsprocess i flera steg. Detta kräver flexibla introduktionsinsatser som tillåter individen att både sträva framåt och bearbeta tidigare upplevelser. Den bild som presenterats i rapportens tidigare delar tydliggör vikten av en individualiserad introduktion, som kan möta individernas likartade upplevelser och mål men skilda hanteringsstrategier och behov.

Franzén diskuterar flykt och invandring i termer av kris- och utvecklingsförlopp, med hjälp av Johan Cullberg. Hon konstaterar att invandring skapar en annan, mer utdragen form av kristillstånd än en traumatisk kris, men att den likväl kan betraktas i termer av kris och bearbetning. Särskilt chockfasen ser hon som utdragen över lång tid, snarare än att en specifik händelse kan pekas ut som reaktor. (Franzén, 2001)

Tiden i väntan på uppehållstillståndet kan också betraktas i termer av kris och utveckling. Varje avslagsbesked har utgjort en stressor som individerna har reagerat på och försökt hantera. Problemet för den specifika grupp som fokuseras i denna rapport är att de har utsatts för flera upprepade stressorer genom de upprepade avlagen och avvisningsbesluten. De har reagerat på varje avslag med att ansöka på nytt, och kanske inte kommit vidare i en bearbetning av reaktionen på chocken eller stressorn. Besluten kan, precis som flykten och till slut även uppehållstillståndet, betraktas som ödesdigra ögonblick som får stora konsekvenser för individernas självidentitet. De rubbar den grundläggande trygghet som generellt sett finns hos individer, och skapar en känsla av att världen är inte längre förutsägbar eller hanterlig. (Giddens 1997). Franzén hänvisar till Cullberg som skriver:

Ett psykiskt kristillstånd kan man sägas befinna sig i då man råkat in i en sådan livssituation att ens tidigare erfarenheter och inlärd reaktionssätt inte är tillräckliga för att man skall förstå och psykiskt bemästra den aktuella situationen. (Franzén 2001, s. 41)

Individernas upplevelser av vanmakt kan tolkas som reaktioner på en kris eller stressor som får världen att framstå som osammanhängande och opåverkansbar. Deras känslor av att inte kunna påverka sin situation eller planera för sin framtid river ner den grundläggande tilliten som gör världen »sammanhängande, kontinuerlig och pålitlig.« Sådana reaktioner kan också härledas ur upplevelser av skam, att försöka men inte lyckas. (Giddens 1997)

Som tidigare nämnts beskriver individerna också reaktionerna på uppehållstillståndet i chockliknande termer. De säger att de inte kunde förstå att de äntligen hade fått ett positivt besked och att de äntligen skulle få stanna i Sverige. Precis som avslagen kan det positiva beskedet betraktas som en stressor som följs av reaktion, bearbetning och nyorientering. Flera informanter beskriver en kvarhängande misstro och osäkerhet som handlar om att de inte kan lita på att uppehållstillståndet inte kommer att tas ifrån dem. Andra började genast tänka på framtiden och »sika framåt«, som beskrevs i avsnittet om olika förutsättningar och behov ovan.

Betraktelsen av även det positiva beskedet som en del i en kris- och utvecklingsprocess tydliggör att individer kan befinna sig i olika faser i utvecklingen när de kommer i kontakt med introduktionen. Somliga är kvar i en reaktionsfas och har ännu inte kunnat bearbeta och »reparera« sina upplevelser, medan andra står närmare en nyorientering. Det är viktigt att introduktionen kan möta individer på ett meningsfullt sätt, oavsett var i processen de befinner sig. Det blir också tydligt att introduktionen i vissa fall måste ge utrymme för bearbetning av de tidigare upplevelserna så att individerna kan skapa förutsättningar för nyorientering och undvika risken att fastna i stressen.

Genom att alla deltagare blir betraktade som unika personer kan de känna sig sedda och motiveras till delaktighet i introduktionen. Franzén kallar det individfokuserande mötet mellan institutioner och flyktingar för ett konstruktivt mönster som leder till hjälp till självhjälp. I motsats till detta står det destruktiva mönstret där individualiseringen får stå tillbaka för ett kollektivt bemötande präglat av kategorisering och patientifiering. (Franzén 2001). Att kollektivisering riskerar leda till passivisering har konstaterats tidigare och var också en aspekt som poängterades i övergången från invandrapolitik till integrationspolitik. (Prop. 1997/98:16). Det är också ett synsätt och

arbetsätt som handläggare på flera kommunala introduktionsenheter starkt tar avstånd ifrån. (Integrationsverket 2006a)

I målen för introduktion konstateras att stödet ska »stärka individens självbestämmande, egenvärde, egen aktivitet, eget problemlösande, delaktighet och ansvar« (Integrationsverket 2006b) vilket liknar idén om empowerment, egenmakt:

Empowerment as a goal is described in the literature as power, control, ability, competence, self-efficacy, autonomy, knowledge, development, self-determination and strengthening of the position of one's own group in society. (Arnesson 2006, s. 22-23)

En individualiserad introduktion bör kunna främja just empowerment, egenmakt, möjligheten att påverka sin situation och sitt liv.²⁰ För att värna individens deltagande och eget engagemang i sin introduktion måste introduktionen framstå som meningsfull och anpassad till hennes individuella förutsättningar, behov och mål. Men vikten av medbestämmandet beror också på hur högt samhället värdesätter verksamheten. Flera informanter beskriver att kopplingen till introduktionen kan få stämplande eller stigmatiserande konsekvenser för deras möten med andra instanser i samhället. Flera familjer konstaterar att det är stigmatiserande att vara invandrare, men några pekar också ut deltagandet i introduktionen som ytterligare en faktor som kan leda till diskriminering eller stämpling:

Först är det problem när man är invandrare såklart. Sen när man tillhör introduktionsenheten...

En familj berättar att »så fort man säger introduktionsenheten så slår alla dörrar igen«. Ytterligare informanter beskriver liknande upplevelser av att inte vilja visa upp sitt »utanförskap«, till exempel genom ID-handlingar från Migrationsverket. Vissa informanter förmedlar en känsla av att de i egenskap av deltagare i introduktionen, liksom när de tidigare var »klienter« hos Migrationsverket, bemöts med fördomar och diskriminering. Det får dem att skämmas över att inte höra till »normalsamhället«. Detta inbjuder till reflektioner kring huruvida introduktionen i sig är en marginaliserande verksamhet. Individerna har under lång tid upplevt utanförskap, och hoppas i och med uppehållstillståndet kunna normalisera sin situation. Samtidigt kan alltså introduktionen förstås som ytterligare ett undantagsstillstånd från den normalitet som de uttrycker sig sträva efter.

---

20 Teorier kring empowerment handlar främst om att grupper får makt att påverka sin situation i samhället. Här jämförs konceptet med målen för introduktionen, som gäller individer.

Uppehållstillstånd – slutpunkt eller startpunkt?

En viktig poäng i denna rapport är att introduktionen måste relateras till sina deltagare. För att individualisering ska kunna fungera är det viktigt att synliggöra vilka bakomliggande antaganden som verksamheten bygger på. Många gånger är sådana antaganden svåra att få syn på. En vanlig uppmaning är att du ska möta andra så som du själv vill bli bemött. Men det kan vara skillnad på hur man själv vill bli bemött och hur andra vill bli bemötta. Verksamheter som utgår ifrån behov som tjänstemännen tror att deltagarna har, snarare än behov som deltagarna förmedlar, riskerar att bli missriktade hur välmenande de än är.

Det kan också vara av vikt att reflektera över på vilka sätt aktivitet och passivitet definieras i förhållande till introduktionen. I en motreaktion mot invandrapolitikens risk för passivering av deltagarna vägleds introduktionen idag till stor del av en strävan efter deltagaraktivitet. Sjuka samt äldre personer tenderar inom ramen för denna typ av introduktionssynsätt att betraktas som passiva eller avvikande från normen om handlingskraft. Detta behöver inte vara fallet. Man kan fråga sig om sjukdom eller ålderdom handlar om passivering eller om en annorlunda typ av aktivitet, som inriktar sig på andra mål än till exempel den arbetsinriktning som introduktionen idag präglas av. (Integrationsverket 2006a)

I denna rapport framkommer att många av informanterna har likartade upplevelser av sina situationer i Sverige. Trots att deras situationer sett olika ut beskriver många sina upplevelser med snarlika ord och formuleringar. De förenas också genom att de siktar mot samma typ av mål, nämligen självständighet, egenförsörjning och stabilitet för hela familjen. Det som däremot skiljer dem åt är deras strategier för att hantera dessa upplevelser och för att forma sin framtid. Här aktualiseras behovet av individualisering.

Även om individernas mål samstämmer med introduktionens, tycks dessa mål ligga olika långt in i framtiden. I introduktionen förväntas egenförsörjning nås efter ett visst mått av introduktion, det vill säga språkinläring och eventuell praktik och samhällsinformation m.m. Självständighet är slutpunkten i en process som börjar med uppehållstillståndet. Individerna kan dock tolkas ha en delvis annorlunda rationalitet, som bygger på deras upplevelser av tiden före uppehållstillståndet. Genom berättelserna som förmedlats i denna rapport beskriver de en process där uppehållstillståndet var målet, som i sin tur ska följas av – eller hänga samman med? – självständighet. För individerna är uppehållstillståndet kanske snarare en slutpunkt än en startpunkt?

För att tydliggöra denna reflektion föreställer vi oss en löparbana, med startpunkt, sprintsträcka och målgång. Många gånger formas startpunkt och mål av samma linje. En individ på denna linje kan antingen vara på väg att starta ett lopp, eller att avsluta ett som redan är sprungit. Förväntningarna på denna individs agerande skiljer sig åt beroende på betraktarens förkunskap. Har hon redan sprungit ett lopp och står nu på mållinjen för att andas ut? Eller tillhör hon den nya startlistan? För den som anser att hon redan har sprungit ett lopp kan förväntningarna på att hon nu ska göra sig beredd på att starta ett nytt vara orimliga eller åtminstone små. För den som inte sett henne springa framstår dessa förväntningar tvärtom vara välgrundade. Inte minst framstår de som välgrundade om hon omges av andra »löpare« som är beredda att starta.

Den reflektion som aktualiseras ur analysen av familjernas berättelser är att de redan anser sig har sprungit ett lopp, nämligen i kampen för ett uppehållstillstånd. De kan därför förväntas betrakta sig som stående på en mållinje. Introduktionen, däremot, kan möjligen betraktas som ett nytt lopp som individen nu förväntas springa för att nå fram till målet egenförsörjning och delaktighet i samhället. Ett mål som individerna också delar, men som de eventuellt inte ser som slutpunkten i ett nytt lopp, utan något som tillhör det förra.

Avslutande diskussion

I stället för att deltagarna betraktas som passiva och i behov av hjälp förefaller introduktionen idag präglas av ett antagande om att alla deltagare kan och vill styra och påverka sin introduktion genom egen kraft (Integrationsverket 2006a). Detta är också vad som kommunicerats i Integrationsverkets måldokument som viktiga förhållningsätt för att undvika att deltagarna passiviseras, liksom i den proposition som angett inriktningen för integrationspolitiken från år 1997 och framåt (Prop. 1997/98:16). Det har dessvärre visat sig finnas problem med denna utgångspunkt. Individer som inte passar in i den handlingskraftiga bilden riskerar att marginaliseras, eller att betraktas som misslyckanden inom introduktionen. De skapar problem och frustration bland handläggare som kämpar med individualisering inom ramarna för styrdokument och begränsade resurser.

En nyanserad bild av handlingskraft

Genom intervjuerna med familjer som fått uppehållstillstånd med den tillfälliga lagen nyanseras föreställningen om vad en introduktionsdeltagare kan förväntas vara. Informanterna förmedlar att de har likartade mål, nämligen självständighet och en form av normalisering av sin tillvaro. Däremot uppvisar de olika inställningar till hur denna normalisering ska nås, och de har olika strategier för att bearbeta sina erfarenheter från sin första tid i Sverige. Informanterna framstår som handlingskraftiga, men omständigheterna runt omkring dem har begränsat deras utrymme och möjligheter att agera. Detta påverkar dem även efter att de fått uppehållstillstånd. Samtidigt som vissa förtränger eller tar avstamp i det gamla för att skapa en framtid och engagera sig i introduktionen, fokuserar andra sin handlingskraft på att bearbeta och ta sig loss ur ohälsa och stress som tränger sig på i efterhand.

Informanterna är i realiteten inte nyanlända när de möter introduktionsverksamheten, som däremot riktar sig till en »nyanländ« målgrupp. Det finns här en risk för att personer som måste bearbeta den tidigare tiden marginaliseras eller stämplas som misslyckande. De följer inte en stelbent norm om hur »en aktiv deltagare« ska vara. Detsamma gäller personer som betraktas som sjuka eller passiva på andra sätt. De riskerar bli föremål för »alternativa« insatser, som trots att de är individanpassade, får deltagarna att betraktas som annorlunda. Deltagarna följer inte normen om vad som är »önskvärd« rationalitet och agens inom introduktionen (Integrationsverket 2006a). Analysen visar på vikten av att, om möjligt, utforma introduktionen flexibelt och fullt ut individualiserat, utan att skapa en uppdelning mellan ordinarie och alternativ verksamhet, som kan få värderande konsekvenser för de individer som deltar.

Det är alltså viktigt att vara medveten om att informanterna gått igenom sin tid som nyanlända före deras inträde i introduktionen. Inte bara deras tid som asylsökande utan också själva uppehållstillståndet och den därpå följande tiden bör betraktas i termer av stressreaktioner som kräver bearbetning. Att få uppehållstillstånd är en avgörande händelse i individers liv och kan därför betraktas som en stressor som de måste reagera på och bearbeta för att kunna orientera sig på nytt.

Analysen visar också att den tid som informanterna gått igenom i Sverige innan introduktionen påbörjas kan tolkas som en från introduktionen fristående process. Informanternas olika sätt att hantera denna tid gör det nödvändigt att reflektera över på vilka sätt den föregående processen och introduktionen kan mötas. Bland dem som säger sig välja att glömma det de gått igenom och som lägger föregående process bakom sig finns individer med resurser nog att klara ett nytt »lopp«. Men det finns också andra vars krafter sinar. Den situation som de befunnit sig i tidigare har kännetecknats av ett mycket begränsat handlingsutrymme, som kan liknas vid ett frihetsberövande. Detta har påverkat deras möjligheter att agera som målinriktade, rationella agenter. Processen som ledde till ett uppehållstillstånd har gjort en del av dem oförmögna att fortsätta vidare över den mållinje som nu blivit en startpunkt för introduktionen.

För informanterna framstår det som viktigt att på olika sätt få ett avslut på den process som lett dem till uppehållstillståndet, innan de kan påbörja den process som introduktionen innebär. Samtidigt krävs att introduktionstjänstemännen kan förmedla för deltagarna att de förväntas gå igenom en ny process för att nå sina mål, egenförsörjning och självständighet och också att introduktionen är en sådan process som ska föra

dem till målen. Det krävs både pedagogisk tydlighet från tjänstemännens sida om starten på den nya processen, och förståelse och utrymme för ett avslut för den förra. För detta krävs också resurser. Har kommunerna resurser nog för att erbjuda en introduktion med kvalitet, som är flexibel i förhållande till både individen och förväntade åtgärder, tidsramar och ersättningsstrukturer?

Informanternas olika förhållningssätt aktualiserar frågor om var gränsen går mellan aktivitet och passivitet. Ur vår analys framkommer att även informanter som beskriver sig som sjuka och utmattade har en stark vilja att påverka sin situation och engagera sig för att lösgöra sig från beroende. De som inte orkar påbörja en ny process kan vara aktiva i avslutandet eller bearbetandet av den förra processen. Uppdelningen mellan aktivitet och passivitet problematiseras av att individer kan lägga stor handlingskraft på att försöka bemästra en situation i vilken de saknar tillräckliga resurser. Personerna i denna studie har beskrivit hur de var mycket aktiva i sina försök att få uppehållstillstånd – de har lämnat in flera ansökningar och de har handlat för att undkomma avvisning. När den tillfälliga ändringen infördes i utlänningslagen riktade de sin aktivitet mot att samla in information och att hålla sig uppdaterade. Däremot har de saknat reell kontroll och påverkan på de omständigheter som definierat deras situation. Det betyder att trots att en person varit mycket aktiv skapar den bristande kontrollen såväl upplevelser av att vara passiv hos personen själv, som bilder av passivitet hos en utomstående betraktare.

Brist på vad som kanske kan formuleras som »långsiktiga« mål eller drömmar kan betraktas som brist på engagemang. En annan möjlig förståelse är dock att informanterna strävar efter en stabilisering och normalisering av den »nuvarande« situationen. De har äntligen nått en avslutande punkt i sin asylprocess och fått uppehållstillstånd. Deras beskrivningar av hur de strävar efter att leva »som alla andra« behöver inte vara uttryck för resignation inför framtiden, eller brist på visioner och mål. Viljan att etablera en vardagsstruktur bör kanske snarare betraktas som en strävan efter att göra livet hanterligt och om inte förutsägbart så åtminstone begripligt och sammanhängande. Det kan tolkas som uttryck för en vilja att få (eller återta) kontroll över de egna livsvillkoren, och nå en normalisering som de upplevt sig sakna under flykten och asylprocessen.

Det samtliga informanter reagerat starkast på under den tid de väntade på uppehållstillståndet är känslor av vanmakt och ovisshet. Den begränsade agensen har verkat nedbrytande på deras självkänsla, ork och motivation. I flera fall har hälsan påverkats avsevärt. Upprepade avslag på asylansökningarna, liksom oförmåga att tillfredsställa familjens behov har lett

till känslor av misslyckande, otillräcklighet, skuld och skam. Sådana känslor påverkar individers identiteter och kräver både tid och bearbetning för att omvärderas. Upplevelser av bristande kontroll av den art som informanterna beskriver kan leda till avsevärda förluster av självkänsla och »inlärnd hjälplöshet«, vilket kan få effekter på såväl inlärningsförmåga som handlingsförmåga och känslomässig balans. Detta har uppmärksamrats av flera forskare inom hälsoområdet (Tones and Green 2004).

Analysen pekar på vikten av att föra diskussion om hur introduktionen kan anpassas efter sin målgrupp. Samtidigt uppkommer också frågan om hur introduktionens inriktning och innehåll kan bidra till att hjälpa individerna ur den föregående processen och in i den nya. En intressant reflektion är till exempel att en snabb utslussning i arbete troligen kan verka positivt på individers självkänsla och upplevelser av att kunna ta kontroll över den egna tillvaron. Det är också möjligt att den tidigare process som individerna gått igenom kan betraktas och hanteras som en resurs i introduktionen, snarare än något som måste »väntas ut« medan det bearbetas, och som introduktionen enbart måste »anpassas omkring«.

En framåtblick och nya frågor

Intervjuerna har aktualiserat många frågor och reflektioner om hur introduktionen kan utvecklas i förhållande till problem som informanterna beskriver. Samtidigt har det blivit tydligt att en stor del av problemet ligger i asylprocessen som sådan. Inledningsvis reflekterade vi över om de människor som fått uppehållstillstånd i och med den tillfälliga ändringen i utlänningslagen kan tänkas ha särskilda behov eller förutsättningar för introduktion, som grundar sig i deras specifika situationer före uppehållstillståndet. Analysen av intervjuerna pekar på att så inte nödvändigtvis är fallet. Tvärtom finns stora likheter med både Olssons (Olsson 1989) och Franzéns (Franzén 2001) intervjuer med flyktingar som inte tillhör denna specifika grupp. Det kan tyckas anmärkningsvärt att Olssons undersökning från slutet av åttiotalet fortfarande är aktuell och att resultaten sammanfaller både med Franzéns studie och denna undersökning. Det beror naturligtvis på att upplevelserna som förmedlas är allmänskliga upplevelser av utanförskap och berövande av agens. Men många av de gemensamma upplevelserna har uppkommit på grund av asylprocessen och handlar om det utanförskap och den utsatthet som personer som söker asyl befinner sig i gentemot det system som ska bedöma dem. Från den här studien kan vi inte dra slutsatser om asylprocessen bli-

vit humanare sen Olssons studie, men resultaten tyder på att processen fortfarande försätter människor i en extrem stress-situation. För dem som intervjuats i denna studie tillkommer ytterligare påfrestningar efter asylprocessen genom att de blivit kvar i landet utan uppehållstillstånd och därmed i ett fortsatt utanförskap.

Det som tydligast skiljer informanterna från nyanlända flyktingar i generell mening är att deras process fram till uppehållstillståndet varit mycket utdragen samt att de har handskats med slutgiltiga avslag på sina ansökningar i form av avvsningsbesked. Flera av dem har varit gömda, vilket nyanlända flyktingar i generell mening inte är. De upplevelser som härrör ur levnadssituationen som gömd har däremot visat sig ha likheter med den oro, vanmakt och utsatthet som även andra flyktingar beskriver i förhållande till asylprocessen. Flertalet av de reflektioner och nya frågor som aktualiseras ur denna rapport kan därför betraktas som relevanta för alla former av introducerande verksamhet för flyktingar, där den grupp som lyfts fram i denna studie är inkluderad snarare än utpekad specifikt. Trots att rapportens resultat inte bör generaliseras vad gäller samtliga som fått uppehållstillstånd genom den tillfälliga lagen, kan dess resonemang på ett teoretiskt plan överföras till andra sammanhang där människor berövas agens och där frihetsberövande omständigheter riskerar att få konsekvenser för deras identitet och självkänsla.

En av de viktiga frågor som aktualiseras ur analysen handlar om meningsfullhet. Det bör föras diskussioner om huruvida introduktionen upplevs som meningsfull för sina deltagare, både i bemärkelsen att den leder till deras mål och att den utgör ett väl fungerande »medel«. Detta poängteras bland annat i den nationella samsynen kring hälsoarbetet för nyanlända personer (Integrationsverket, 2004b).

Andra frågor handlar till exempel om de upplevelser av försämrad självkänsla som informanterna beskriver utifrån sina känslor av att inte räcka till och att misslyckas. Kan dessa känslor bearbetas inom ramen för introduktionen? Kan upplevelser av utanförskap påverka deltagarnas förhållande till den delaktighet som värdesätts i introduktionen? Hur kan den kontroll som de upplevt sig sakna tillhandahållas inom introduktionen? Kan detta få bäring på individens förmedlade vilja att göra något »nyttigt« och att betala igen för ett ofrivilligt beroende?

Ytterligare frågor handlar om hur introduktionen kan göras tydlig för sina deltagare samt på vilka sätt olika förhållningssätt kan fogas samman inom dess ramar. Betraktas uppehållstillståndet som slutpunkt eller startpunkt av deltagarna respektive introduktionstjänstemännen? Vad får olika synsätt för konsekvenser för den praktiska verksamheten?

Sist men inte minst återstår frågan hur introduktionen kan anpassas individuellt och flexibelt till sina deltagare, oavsett förutsättningar och behov. Hur flexibel är den arbetslinje som i hög grad präglar introduktion för nyanlända flyktingar och invandrare idag? Och vilka möjligheter medför den? Informanterna i den här studien tydliggör även att föräldraskapet spelar en central roll för deras uppfattningar om sig själva och deras bilder av framtiden. Vikten av att stärka personer i deras föräldraroll har påpekats tidigare och kan konstateras som en intressant reflektion även utifrån detta material.

Litteratur

- Arnesson, H. (2006) *Empowerment and health promotion in working life*. Linköping University Medical Dissertations No. 934. Linköping: Linköpings universitet
- Asplund, J. (1983) *Tid, rum, individ och kollektiv*. Stockholm: Liber förlag
- Franzén, E. *Att bryta upp och byta land*. Stockholm: Natur och kultur
- Giddens, A. (1997) *Modernitet och självidentitet*. Göteborg: Daidalos
- Goffman, E. (1959) *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday
- Integrationsverket (2002) *Hur togs de emot? Enkätundersökning om 28 kommunernas introduktionsverksamhet för nyanlända 1999*. Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket (2004a) *Integration – var god dröj. Utvärdering av kommunernas introduktionsverksamhet*. Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket (2004b) *Nationell samsyn kring hälsa och första tiden i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket (2005a) *Introduktion för nyanlända invandrare – enkätundersökning 2004*. Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket (2005b) *Nyanlända kommenterar introduktionen: Resultat av NKI brukarundersökning för flyktingar och invandrare som avslutat introduktionen 2004*. Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket (2006a) *Den aktive deltagaren*. Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket (2006b) *Mål för nyanländas introduktion*. Norrköping: Integrationsverket
- Integrationsverket (2006c) *Expertbilaga till Rapport Integration*

- 2005: Lindencrona, F., Ekblad, S., Johansson Blight, K. *Integration och folkhälsa – en kunskapsöversikt*. Norrköping: Integrationsverket
- Lange, A. (1991) *Flyktingskap, boende och agens*. Stockholm: CEIFO
- Lange, A. & Westin, C. (1985) *The generative mode of explanation in social psychological theories of race and ethnic relations*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet
- Mead, G. H. (1934) *Mind, self and society – from the standpoint of a social behaviourist*. Chicago: University of Chicago Press
- Närvänen, A. (1994) *Temporalitet och social ordning*. Linköping: Tema hälsa och samhälle, Linköpings universitet
- Olsson, E. (1989) *Vakuumförpackat*. Stockholm: FOU
- Regeringens proposition 1997/98:16, *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik*
- Statens invandrarverk (1997) *Individuell mångfald*. Norrköping: Statens invandrarverk
- Tones, K. & Green, J. (2004) *Health Promotion*. London: SAGE
- Wadensjö, C. (1998) *Kontakt genom tolk*. Stockholm: Dialogos
- Westin, C. (1986) *Möten. Uganda-asiaterna i Sverige*. Stockholm: CEIFO

